

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İMRE LAKATOS'A GÖRE BİLİMDE NESNELLİK
SORUNU VE NESNELLİK ANLAYIŞI

Yüksek Lisans Tezi

Naile ÖZDEMİR

Çorum 2019

**İMRE LAKATOS'A GÖRE BİLİMDE NESNELLİK SORUNU
VE NESNELLİK ANLAYIŞI**

Naile ÖZDEMİR

**Hitit Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

Prof. Dr. Yaşar TÜRK BEN

Çorum 2019

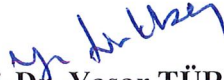
KABUL VE ONAY

Naile ÖZDEMİR tarafından hazırlanan *Imre Lakatos'a Göre Bilimde Nesnellik Sorunu ve Nesnellik Anlayışı* başlıklı bu çalışma, 01/03/2019 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliği / oyçokluğu ile başarılı bulunarak yüksek lisans / doktora / sanatta yeterlilik tezi olarak kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR

(Başkan)

Prof. Dr. Yaşar TÜRK BEN

(Danışman)

Dr. Öğr. Üyesi Feyza CEYHAN ÇOŞTU

Üye

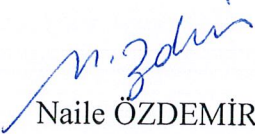
Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylım.

Prof. Dr. Mehmet EVKURAN
Enstitü Müdürü

T.C.
HİTİT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Tezdeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallara çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını beyan ederim.(01/03/2019)

Naile ÖZDEMİR
İmzası

ÖZET

ÖZDEMİR, Naile. *Imre Lakatos'a Göre Bilimde Nesnellik Sorunu ve Nesnellik Anlayışı* (Yüksek Lisans Tezi), Çorum, 2019.

17. yüzyıldan itibaren yeni bilimsel gelişmelerin ortaya çıkması, bilim felsefesi açısından bilimsel önermelerin metafizik önermelerden nasıl ayırt edileceği sorununu da beraberinde getirmiştir. Bu sorun, 20. yüzyılda bilim olan ile bilim olmayan arasındaki ayırımın nasıl yapılacağı sorunu ile yer değiştirmiştir. Bu dönemde farklı bilimsel anlayışlar ortaya çıkmaya başlamıştır.

Yeni anlayışlardan ilki mantıkçı pozitivistlerdir. Viyana Çevresi olarak da bilinen mantıkçı pozitivistler, her türlü metafizik önermenin anlamsız olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre öncelikle yapılması gereken şey, bilim ile sahte bilimin ne olduğuna dair bir kriter getirmektir. Bu kriter, *doğrulanabilirlik ilkesidir*. Mantıkçı pozitivistlerin metafiziği yok saymaları, rasyonalistlerin onlara saldırılarına aynı zamanda kendi iç çelişkileri sebebiyle onların bilim dünyasında etkilerinin azalmasına hatta çökmesine sebep olmuştur.

Bir kuramın bilimsel olabilmesi için onun doğrulanabilirliğinin değil yanlışlanabilirliğinin ölçülmesinin gerekli olduğunu savunan Karl Popper'a göre ise bu kuramın bilimsel olabilmesi için onu oluşturan tutarlı önermelerin deneysel ve olgusal alanda yanlışlanabilir bir tekil durumu içermesi gerekmektedir.

1960'larda bu kriterin doğrulama ve yanlışlama ilkesinin etkisinin yitirmesine sebep olan bilim felsefecisinden biri de Paul Feyerabend'dir. O, bilimde tek bir yöntemin olmadığını ve bilimsel ilerlemeyi engellemeyen tek ilkenin *Ne olsa gider* ilkesi olduğunu savunur.

Çağdaş bilim felsefecilerinden biri olan Thomas Kuhn, modern bilim anlayışını eleştirmiş, bilimin birikerek çoğalmadığını ve düz ilerlemediğini, bilimsel devrimler sonucunda ilerlediğini savunmuştur. Kuhn, paradigma kavramını ortaya atarak yeni bilim anlayışını bilim felsefesine kazandırmıştır.

Popper ve Kuhn gibi çalışmalarını bilimsel bilgi alanında sürdüren bir diğer kişi de Imre Lakatos'tur. Ona göre bilimsel bilgi için rasyonel bir kriterin olmaması, doğa bilimlerini göreceleştirmiş aynı zamanda gelişmekte olan sosyal bilimler, ahlak ve politika alanlarını da göreceleştirecek tehlikeli sonuçlara sebep olmuştur. Bundan dolayı Lakatos, bilimsel bilginin bilimsel olmayandan ayırt edilmesi için bir kriter getirmenin

önemli olduğunu savunur. O, bilim felsefesi için bilim tarihini ve bilim tarihi için de bilim felsefesini iyi bilmek gerektiğini söyler.

Lakatos, bilimde kesin doğrulama ve kesin yanlışlamanın olmadığını söyler; aynı zamanda bilimin yanılabilirliğini de ifade eder. O, bilimde kesin ve değişmez yöntemlerin olmayacağını savunur. Bu görüşü ile Feyerabend'i etkilemiştir. Bilimin rasyonel bir şekilde ilerlediğini savunan Lakatos; Popper ve Kuhn'a karşı olmakla birlikte daha çok onlar arasında bir sentez arayışında olmuştur.

Lakatos, bilimsel gelişmenin rasyonel olarak değerlendirilmesi sorununu, bilimsel kuram dizisindeki ilerletici ve yozlaştırıcı sorun değişikliğine göre ele alır. O, bilimsel ilerlemenin araştırma programlarıyla olacağını ve bir araştırma programının hem ampirik hem de teorik gelişme göstermesiyle bilimin ilerleyeceğini savunur.

Anahtar Kavramlar: Bilim Felsefesi, Imre Lakatos, Nesnellik

ABSTRACT

ÖZDEMİR, Naile. *According to Imre Lakatos, Objectivity Problem and Objectivity Understanding in Science* (Master Thesis), Çorum, 2019.

From 17. century coming to existence of new scientific developments accompanied science philosophers started to discussions on how to distinguish scientific propositions from metaphysics ones. That problem replaced by matter that how to do discrimination between scientific and non-scientific in 20th. century. In that a period, different scientific understandings started to come up.

The first of the new understandings is logical positivism. Logical positivists who are also known as Vienne Circle assert all manner of metaphysics propositions are nonsense. According to them, firstly thing to be done is to determine a criteria about what are science and pseudoscience. The criteria is *Verifiability Principle*. That's why logical positivists ignored metaphysics, rationalists attached them and there was a discrepancy in themselves at the same time. Because of these reasons, they went down in the science world, even they collapsed.

To be a scientific theory, according to Karl Popper who claimed it is necessary measurement of its falsifiability not its verifiability coherent propositions have to contain a falsifiable singular situation in empirical and factual fields.

In 1960s losing of verifiability and falsifiability principles' influence of that criteria were caused by Paul Feyerabend who is one the science philosophers. He defends that there isn't only one method in science and only principle which doesn't prevent to scientific improving is *Anything goes* principle.

Thomas Kuhn who is one of the contemporary science philosophers criticized modern scientific understanding and premediated that science isn't cumulative and progressing straight, but he defended that science is progressing as a result of scientific revolution. Kuhn put a paradigm conception and a new scientific understanding was brought into philosophy of science by him.

Like Popper and Kuhn, other one of the researchers on scientific knowledge is Imre Lakatos. According to Lakatos, not being rational criteria for scientific knowledge was relativized natural sciences developing sciences such as social sciences, ethics and science fields were too and this caused dangerous results. Due to that, Lakatos defends

the importance of determining a criteria to distinguish scientific knowledge from non-scientific one. He says that history of science has to be known for philosophy of science well and philosophy of science has to be known for history of science well.

Lakatos says that there aren't certain verification and certain falsification in science; according to him, science is fallible at the same time. He advocates that there aren't certain and unchangeable methods in science. Due to his ideas, he affected to Feyerabend. Lakatos asserted that science is progressing rationally; he is against to Popper and Kuhn, but tried to syntheses between them.

Lakatos tackles the problem of evaluation of scientific developing as rational considering to progressing and degenerating problem change in scientific theory series. He defends that scientific developing is occurred by research programmes and because of both empiric and theoretical of a research program progressing, science is improving.

Keywords: Philosophy of Science, Imre Lakatos, Objectivity

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
ÖN SÖZ.....	viii
GİRİŞ.....	1
I. BİLİM FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAM VE SORUNLARI.....	2
II. BİLİME FARKLI YAKLAŞIMLAR.....	4

BİRİNCİ BÖLÜM BİLİMSEL NESNELLİK

1.1. FARKLI BİLİM GÖRÜŞLERİNDE NESNELLİK.....	13
1.1.1. Mantıkçı Pozitivistlerde Nesnellik Anlayışı.....	14
1.1.1.1. Mantıkçı Pozitivistlerin Doğrulama İlkesi.....	18
1.1.1.2. Mantıkçı Pozitivizme Yöneltilen Eleştiriler.....	20
1.1.2. Karl Popper'in Nesnellik Anlayışı.....	22
1.1.2.1. Tümevarım Sorunu.....	24
1.1.2.2. Psikolojizmin dışlanması.....	25
1.1.2.3. Kuramların Tümdengelimsel Sınanması.....	25
1.1.2.4. Sınırlandırma Sorunu ve Sınırlandırma Ölçütü Olarak Yanlışlanabilirlik	25
1.1.2.5. Bilimsel Nesnellik ve Öznellik.....	29
1.1.3. Paul Karl Feyerabend'in Nesnellik Anlayışı.....	33
1.1.4. Thomas Kuhn'un Nesnellik Anlayışı.....	38

İKİNCİ BÖLÜM IMRE LAKATOS'A GÖRE BİLİMDE NESNELLİK SORUNU VE NESNELİK ANLAYIŞI

2.1. BİLİM YA DA SAHTE BİLİM ARASINA SINIR KOYMA MESELESİ.....	43
2.2. YANLIŞLAMACILIĞA KARŞI YANILABİLİRCİLİK.....	47
2.2.1. Dogmatik (ya da doğalcı) Yanlışlamacılık.....	48
2.2.1.1. Dogmatik Yanlışlamacılık Eleştirisi.....	49

2.2.2. Metodolojik Yanlışlamacılık.....	50
2.2.2.1. Metodolojik Yanlışlamacılık Eleştirisi.....	51
2.2.3. Naif Metodolojik Yanlışlamacılığa Karşı Sofistike (İnceltilmiş) Yanlışlamacılık.....	52
2.3. BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROGRAMLARINA İLİŞKİN BİR METODOLOJİ.....	55
2.3.1. Olumsuz Hüristik (Negative Heuristic): Programın “çekirdeği”	56
2.3.2. Olumlu Hüristik (Positive Heuristic): “Koruyucu Kuşağın” İnşası ve Kuramsal Bilimin Görece Özerkliği.....	57
2.3.3. Araştırma Programlarının Tercih Edilmesi.....	59
2.4. KUHN’CU ARAŞTIRMA PROGRAMINA KARŞI POPPERCI ARAŞTIRMA PROGRAMI.....	61
SONUÇ.....	64
KAYNAKÇA.....	68
EK.....	70

KISALTMALAR

age	: Adı geçen eser
agm	: Adı geçen makale
agt	: Adı geçen tez
ev.	: Çeviren
edt.	: Editör
sy.	: Sayı

ÖN SÖZ

Bilim, olguları olduğu gibi resmeder, evrenin ve olayların sistemli olarak bilinmesini sağlar. Bazı olgu ve olaylar kategorilerine ait iyi düzenlenmiş bilgiler bütünü olan bilim, evreni mantıksal kavramlarla açıklar. O, nesnel; yani nesnel olarak *doğrulanabilir* veya *yanlışlanabilir*'dir. Bilim, bize kestirimlerde bulunma olanağı tanır. İşte tam bu özelliklerinden dolayı insanlar bilimi değerli görüp, bilim insanına saygı göstermektedir.

Nesnellik, bilimsel araştırmalar için bilimsel bilgiyi değerlendirecek iyi bir metot olarak düşünülür. Nesnellik, aynı zamanda toplumda bilimin yerini önemli kılmasından dolayı değerlidir. Bilimsel nesnellik ise bilimsel iddiaların, yöntemlerin ve sonuçların bir özelliği olarak açıklanır. Bilimin nesnel olup olmadığı sorunu metotların kullanılma sürecinde ortaya çıkar.

17. yüzyıldan itibaren bilimsel gelişmelerin hız kazanması, beraberinde bilimsellik sorununu getirir. Bilim dünyası, bilimsel önermelerin metafizik önermelerden ayırt edilmesi sorunu ve daha sonra 20. yüzyılda bilim olan ile bilim olmayan arasındaki ayrımın nasıl yapılacağı gibi soru ve sorunlarla meşgul olmuştur. Mantıkçı pozitivistler, Karl Popper, Thomas Kuhn ve Paul Feyerabend gibi bilim felsefecileri bu sorun üzerinde görüşlerini bildirirken, bunları eleştiren çağdaş bilim felsefesi Imre Lakatos kendi bilimsellik anlayışını ortaya koyar. Ona göre bilimsel ilerleme, rasyonel olarak gerçekleşir ve o, bilim tarihini iyi bilmenin gerekliliğinden yola çıkarak bilimi bilim olmayandan ayırt etme kriteri olarak bir araştırma programı ortaya koyar.

Bu çalışmada, Imre Lakatos'un bilim ve bilimsel yöntemleri ile düşünceleri araştırıldı. Lakatos, bilimde nesnellik sorunlarına, bilim tarihini ön plana çıkararak çözüm bulmaya çalışır. O, kendinden önceki filozofların, bilimsel nesnellik sorununu çözmek adına geliştirdikleri bilimsel metot eleştirilerini saptayarak kendi bilimsel anlayışını ortaya koyacaktır.

Çalışmanın muhteviyatı, giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Tezin giriş bölümünde, bilim, bilim felsefesi, bilimin temel kavramları ve bilime farklı yaklaşımlar yakından incelendi.

Çalışmanın birinci bölümü ise bilimsel nesnellik ne olduğu ve bu konuyla ilgili tarihteki bilim felsefecilerinin yaklaşımları ve yöntemlerinin neler olduğu araştırılarak

birbirlerine karşı eleştirel bakış açıları sunuldu. Özellikle *doğrulanabilirlik* ve *yanlışlanabilirlik* ilkeleri, Paul Feyerabend'in *Ne olsa gider* yaklaşımı ve Thomas Kuhn'un *paradigması* bilimde nesnellik anlayışı açısından tartışıldı.

Tezin ikinci bölümünde, Imre Lakatos'un bilimsel nesnellik sorununa bakışı ve nesnellik anlayışı ele alındı. Bu bölümde, Lakatos'un bilim felsefesindeki yerinin yanı sıra kendisinden önceki bilim insanlarının metotları ve kendi metodolojisi incelenmiştir.

Tezin son kısmında kısa değerlendirme ve eleştiriler ortaya konuldu.

Çalışma esnasında, öncelikle filozofların kendi kitaplarına başvurduk ancak yer yer konuyla ilgili yapılmış olan bilimsel çalışmalardan da faydalandık.

Bu tez çalışması sırasında fikirleriyle beni yönlendiren ve ufkumu açmamı sağlayan danışman hocam Prof. Dr. Yaşar Türkben'e çok teşekkür ederim. Tezin başlangıç aşamasında desteklerini esirgemeyen Prof. Dr. Ferit Uslu hocama, tezimi okuyarak eksiklerimi tamamlamada yardımcı olan Dr. Öğr. Üyesi Feyza Çoştur hocama, tezi yazma ve tezin diğer aşamalarında da desteklerini esirgemeyen Doç. Dr. Yakup Çoştur hocama çok teşekkür ederim. Bunun yanında çalışmaya katkıda bulunan Prof. Dr. Ahmet Özalp hocama ve Araş. Gör. Ömer Mollaer hocama teşekkür ederim. Bu tez çalışmasına başlamama vesile olan, her aşamasında bana manevi desteklerini esirgemeyen arkadaşım Dr. Halil İbrahim Aşgın'a teşekkür ederim. Tez okumalarında yardımcı olan edebiyat öğretmeni arkadaşım Leyla Çimen'e ve manevi desteklerini esirgemeyen arkadaşım Füsün Yazgan ve anneme sonsuz teşekkürler.

GİRİŞ

Bilim, bilgi ve bilmekten türetilen, aynı zamanda düşünce tarihinde anlamı Aristoteles ve onun takipçileri tarafından temsil edilen bir anlayıştır. Bu dönemde bilim denildiğinde ilk olarak metafizik akla gelirken, çağdaş dönemde metafiziği dışlayan ve sadece ampirizmi ön planda tutan bir anlayış karşımıza çıkar.

Bilim kavramının günümüzdeki anlamını kazanması, 18. yüzyılda David Hume'la olmuştur. Hume *İnsanın Anlama Yetisi Üzerine Bir Soruşturma* adlı kitabında, tecrübeyle sınırlı olan bilginin bu tecrübe dışına çıkıldığında bilgi olamayacağını savunmuş, onun bu düşüncesi kendinden sonra gelen bilim anlayışlarına ilham kaynağı olmuştur. Bunun yanı sıra Hume, geleneksel metafiziğin tecrübeye dayanmayan birçok iddiasının da felsefe ve bilimden ayıklanmasına katkı sağlamıştır.

Bilim kavramının metafiziği dışlayan anlamını kazanmasında etkili olan kişilerden biri de Immanuel Kant'tır. *Saf Aklın Eleştirisi*'nde, tüm bilgilerimizin deneyimle başladığını, deneyimden bağımsız saf akılla elde edilen bir bilgi ve oluşturulacak bir bilim olmadığını ileri sürerek bilimsel bilginin sınırlarını belirlemeye çalışmıştır.

17. yüzyılda bilimsel önermelerin metafizik önermelerden nasıl ayırt edileceği sorunu 20. yüzyılda bilimde büyük ilerlemelerle, bilim felsefesinde bilimin bilim olmayandan nasıl ayırt edileceği sorunu ile yer değiştirmiştir. Mantıkçı pozitivistler bilimsel önermeleri metafizik önermelerden ayırmak için *doğrulanabilirlik* ilkesini ortaya koymuşlardır. Bilimin nesneliliğinin *doğrulanabilirlik* ile değil *yanlışlanabilirlik* ile olacağını savunan bilim felsefecisi ise Popper'dır. Bilimin düz ve birikerek ilerlediği anlayışına karşı çıkan Kuhn'un önerdiği bilimsellik ölçütü ise *paradigmadır*. Lakatos'un öğrencisi olan Feyerabend bu anlayışların hepsine karşı çıkmış. O, bu ölçüt getirme sorununun kendisinin "sözde sorun" olduğunu söylemiştir. Feyerabend, bilimde tek bir yöntemin olmadığını ve bilimde ilerlemeyi engellemeyen tek ilkenin *Ne olsa gider* ilkesi olduğunu savunmuştur.

Lakatos'un bilim felsefesindeki yerini belirtmek için kendinden önce gelen anlayışlara karşı çıkması, kendisinin bilim felsefesinde öne çıkmasını sağlamıştır. Lakatos, bilim ile bilim olmayan arasında sınır koyma meselesinde tek bir kuramın değil

kuramlar dizisinin değerlendirilmesi gerektiğini ve gereken şeyin bir kuram değil araştırma programları olduğunu açıkladı.

I. BİLİM FELSEFESİNİN TEMEL KAVRAM VE SORUNLARI

Fiili ve zihni bir etkinlik olarak tanımlanan bilim; olguları açıklamaya çalışır. Yani, bilimin olgularla ilgili varsayımlar geliştirerek bu varsayımları doğrulamaya çalıştığı tarza *bilimsel yöntem* denir. Diğer bir anlamda bilim; sebep-sonuç ilişkisine dayanan tanımlama olarak bilimsel yönetime başvurarak açıklamalarda bulunur.

Bilim felsefesinin amacı, bilimsel çalışmalarla bir evrensel görüş oluşturmak veya bilimsel bir düşünceyi içeren bir yaşam tarzı oluşturmak değildir. Buna bağlı olarak bilim felsefesi, bilim insanlarının evrensel görüşlerini veya etik değerlerini sunma alanı da değildir. Bilimi gerçek anlamda anlamak, bilim felsefesinin yegâne hedefidir. Bununla beraber bu hedefin gerçekleşmesine yönelik değişik yöntemler vardır. Ancak bu yöntemler içerisinde önemli olan; ‘bilimsel düşünce veya zihniyete’ sahip olabilmektir. Gerçekleri gören, deneylere ve kanıtlanabilirliğe yönelen, savunduğu düşüncelerde objektif ve tutarlı olan kişiler bilimsel zihniyete ulaşmış kişilerdir.¹

Bilim felsefecisi, bilimsel görüşü değerlendirirken aynı zamanda bu görüşler üzerinde düşünülen tüm bilimsel anlayışı sorgulamayı içeren bir yaklaşım tarzı olan refleksiyonu kullanır. Bilim, ancak onun varsayımlar üzerindeki işleyişinin ve biçiminin ortaya konulmasıyla anlam kazanır. Bu işleyişe çeşitli yaklaşımlarla eleştirel bakabilmek, bilim felsefecisinin en önemli görevlerinden biridir. O, aynı zamanda bilimsel düşüncenin esas kavramları olan kuram, kuram seçimi, olgu-kuram ilişkisi, bilimsel yasa, hipotez, aksiyom ve postula ile bilimin rasyonel ve deneysel temelleri üzerinde dururken deney, gözlem, ölçme gibi araştırma yöntemlerini anlamaya çalışarak tümevarım, tümdengelim, analogi (benzetme) ve sınıflama gibi zihinsel metotları da anlamalıdır. Bununla birlikte, bilim felsefecisi, bilimin diğer bilgi türleri veya insan davranışları içerisindeki yeri ve kültür-bilim ve bilim-toplum ilişkisi üzerine çalışarak uygarlık tarihi içerisinde bilimin önemini ve fonksiyonunu analiz etmek zorundadır.²

Bilgi; bilgiye sahip olan insan ile onun bildiği nesne arasında var olan ilişkidir veya bu ilişkinin gerçekleştiği zihinsel etkileşim sonucunda oluşan üründür. Bilgi

¹ Lokman Çilingir, “Bilim Felsefesi”, *Bilimin Doğası ve Öğretimi*, ed. Murat Demirbaş (İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık, 2013), 18.

² Çilingir, *age*, 19.

felsefesinin (epistemoloji) esas araştırma konularının içeriği şunlardan oluşur: bilginin içeriği, olanağı, kaynağı, sınırları ve doğruluğunun ölçütünün ne olduğu.³

Taşıdığı özelliğe ve elde ediliş yöntemlerine göre bilginin çeşitli türleri olan gündelik bilgi, dinsel bilgi, teknik bilgi, sanatsal bilgi, bilimsel bilgi, felsefi bilgi gibi bilgi türlerinden en popüler olanı *gündelik bilgidir (sağduyu bilgisi)*. Bireysel ve toplumsal olmak üzere iki farklı dünyada yaşayan insan, beklentilerine ve ihtiyaçlarına dayanan algılarıyla ve duyularıyla, bu iki dünyanın kapsadığı varlıklarla ilgili bilgi edinir. Sadece bireyin algılarına ve duyularına dayandırılarak elde edilen bilgiler, neden sonuç ilişkisine ve araştırma yöntemlerine dayandırılmıyorsa bu bilgiler gündelik bilgi halini alır ve güvenilir olmaz. Neden sonuç ilişkisine ve araştırma yöntemlerine dayandırılarak elde edilen bilgiler, gündelik bilginin sınırlarını aşar ve iki bilgi türü olan *bilimsel ve felsefi bilgiyi* oluşturur.

Bilimsel metotlarla gerekçelendirilmesi ve doğrulanması sağlanan bilimsel bilgi, gündelik bilgiden tamamıyla farklı olarak “güvenilir” bir bilgi halini alır. Bilimsel bilgi, tüm yaşam sistemi içerisinde bilimsel yöntemlere bağlı olarak edinildiği için evrenseldir; araştırmalara ve deney yöntemlerine bağlı olarak olaylar arasındaki neden sonuç ilişkisini bize gösterir ve ihtiyaç duyulduğunda bu araştırma yöntemlerine dönülerek bilimsel bilginin doğruluğu kanıtlanabilir.

Akla ve düşünce gücüne dayalı bir bilgi olan felsefi bilgiyi içeren felsefe, bireyin karşılaştığı zorluklar neticesinde kendi iç ve dış dünyasına ait soru ve endişelerini giderecek bilgileri elde etme uğraşısıdır. Akla dayalı olan felsefi bilginin, güvenilirliğinin kanıtlanması ancak akılsal ve mantıksal tutarlılıkla olur. Felsefi bilgi sonuçlara odaklanmaktan çok sonuçlara varma yöntemlerine odaklanır. Sonuçlara ulaşma yöntemlerini önemseyen bir bilginin, kavramları eleştirerek, sorgulayarak, gerekçelere dayandırarak kazanılmış olması gerekmektedir.

Evreni anlamada ve anlamlandırmada kullanılan araştırma yöntemlerinin bir bütünü olan bilimi, tüm bu yöntemlerin bir sonucu olarak, iki farklı açıdan açıklamak mümkündür: Düşünsel ve işlemsel bir bütün olan *yöntemsel bilim* ve sistemli, kanıtlanabilir bilgiler bütünü olan *ürünsel bilim*.

Her türlü gözlem, araştırma, varsayım oluşturma, deneyler yapma, kuram ve ilkelere varma bilimi oluşturan zihinsel sürecin çeşitli basamaklarıdır.

³ Çilingir, *age*, 2.

Bilim, sahip olduğu bu özellikleri dolayısıyla olgusaldır, ilerleyicidir, birikmeci ve artırmacıdır. Nesneldir (objektif); yani o, objektif bir biçimde kanıtlanabilir veya çürütülebilir. Bilim, devamlı değişerek, gelişerek ilerleyen devimsel bir süreçtir. Akla, deneye ve gözleme dayalı olan bilimsel bilgiler daima akla dayalı bir tutarlılığı da kapsar. Bilim, bize, evrensel çevre hakkında çıkarımlarda bulunma imkânı sağlar.

Bilimler, *formel bilimler ve deneysel bilimler* olarak ikiye ayrılır: Formel (biçimsel) bilimler, zihinsel formların kullanıldığı bir araştırmanın egemen olduğu mantık ve matematik gibi disiplinleri içeren bilimlerdir.⁴ Formel bilimler, bilimsel metotlar içerisinde yer alan *tümdengelim metodunu* içeren bir yapıdadır.

Deneysel bilimler ise *formel bilimler* gibi biçimsel değil; içeriğe bağlı yönleriyle ön plana çıkan bilimlerdir. Bu bilimler, kendi içerisinde fizik, kimya, biyoloji gibi bilimleri içeren doğa bilimleri; tarih, psikoloji, sosyoloji ve ekonomi gibi bilimleri içeren insan ve sosyal bilimleri olarak sınıflandırılır. Formel bilimler *tümdengelim yöntemini* içeren bir yapıya sahipken deneysel bilimler *tümdengelim ve tümevarım (indüksiyon) yöntemini* içerir.

Felsefe tarihinde *rasyonalizm ve ampirizm* adı altında toplanan iki ekol, bilginin kaynağı, doğruluğu ve sınırları; buna bağlı olarak da her türlü inanç, düşünce ve sağduyuların doğasının ve temellerinin ne olduğu sorusuna cevap arar.

Platon, Descartes, Leibniz gibi rasyonalistler daima akli *a priori* bir bilgi kaynağı olarak görürken Locke, Hume, Berkeley gibi ampiristler ise bilginin kaynağını olarak duyusal ve gözlenebilir alanı önemsediler. Bunun sonucu olarak bir yandan deneysel bilgi ve olgusal doğruluktan bahsedilirken diğer taraftan rasyonel bilgi ve akılsal doğruluktan söz edilir.⁵

Bilginin kaynağı ile ilgili devam eden tartışmalar bilimsel bilginin içeriği ve değeri konusunda da kendisini hissettirir. Rasyonalistler için bilimsel yöntem *tümdengelim* iken ampiristler için *tümevarımdır*.

II. BİLİME FARKLI YAKLAŞIMLAR

Bilimsel anlayış, klasik bilim anlayışı ve yeni bilim anlayışı olmak üzere ikiye ayrılır. Klasik bilim anlayışı, düşünsel tarih içerisinde Aristoteles ve onun takipçilerince izlenen anlayıştır. Aristoteles'in yerkürenin kâinatın merkezinde olduğunu ve yer

⁴ Ahmet Arslan, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Adres Yayınları, 2003), 69.

⁵ Doğan Özlem, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 2003), 40.

cisimleri ile gök cisimlerinin ayrı kanunlarla yönetildiğini içeren evren düzeni görüşü, aynı zamanda kâinatın sınırlı olduğunu kabul eden bir anlayışa sahiptir.

Klasik bilim anlayışından farklı olarak yeni bilim anlayışı olarak adlandırılan süreç ise kimilerine göre Nikolaus Copernicus (1472-1543), kimilerine göre de Galileo Galilei (1564-1642) gibi bilim insanları ile başlamıştır. Yeni bilim anlayışı olarak adlandırılan bu süreç geniş bir kapsamda bilgiye, daha özel kapsamda ise bilimsel bilgiye önem verir.

Bilimi anlama uğraşlarında bulunan bilim insanlarını üç grupta toplamak mümkündür: Bilim tarihçileri olarak adlandırılan birinci grup, bilimin tarihsel gelişimini araştırarak onu anlamaya çalışmıştır. İkinci grup ise bilimsel çalışmalarda bulunanları hem birey hem de grup olarak ele alarak onların özelliklerini ve içinde yer aldıkları toplumsal ve kültürel durumlarını araştırarak bilimi anlamlandırmaya çalışmışlardır. Bu gruptakiler özellikle bilimsel faaliyetlere etki eden psikolojik ve sosyolojik unsurlara önem verirler. Üçüncü grup olarak adlandırdığımız bilim insanları ise bilimsel araştırmalara mantıksal veya felsefi açıdan yaklaşırlar. Bu gruptakiler, bilim araştırmalarını sonuç ve süreç olarak görürler. Bunlardan bilimi sonuç olarak gören pozitivist düşünceye göre bilim, organize ve sistematik bir bilgi bütünüdür. Bilimi süreç olarak gören Popper, Kuhn, Lakatos gibi bilim insanlarına göre ise bilim, zihni ve fiziki işlemler bütünüdür. Bu üçüncü düşüncenin savunucuları genellikle bilimi açıklamaya çalışan bilim felsefecilerdir.⁶

⁶ Çilingir, *age*, 12.

BİRİNCİ BÖLÜM BİLİMSEL NESNELLİK

Kavramlar, düşüncelerimizi ifade etmemizde son derece önemli değerlerdir. Karmaşık bütün şeyleri anlamamızda büyük değer taşıyan kavramlar bazen anlamsal karmaşıklığa neden olabilir. Bunun temel nedeni, kavramların özneler içi ortak bir tanımının bulunmamasıdır.

Bilimsel nesnellik, bilimsel iddiaların, yöntemlerin ve sonuçların bir özelliğidir. Nesnellik, genellikle bilimsel araştırmalar için bilimsel bilgiyi değerlendirecek iyi bir neden olarak ve toplumdaki bilim otoritesinin temeli olarak düşünülür.⁷

Bilim felsefesindeki pek çok tartışmanın merkezinde nesnellik sorunu vardır: onaylama ve tümevarım problemi; teori seçimi ve bilimsel değişim; gerçekçilik; bilimsel açıklama; deney; ölçme ve nicelleme; kanıtlar ve istatistiklerin temelleri; kanıta-dayalı bilim; feminizm ve bilimdeki değerler. Dolayısıyla, bilimin nesnellüğünün rolünü anlamak, bu tartışmaların tam olarak değerlendirilmesinin ayrılmaz bir parçasıdır.⁸

Nesnellik idealinin, hem değerinin hem de elde edilebilirliğinin sorgulanması, bilim felsefesinde sürekli eleştirilmektedir. Bilimsel nesnellüğün tanımlanması gerektiği, nesnellüğün ideal olup olmadığı ve bilim insanlarının bunu ne derece başarabildikleri sorularına odaklanmak gerekmektedir. Bilimin epistemik deneylerde, çıkarımlarda ve teori seçiminde nesnellik rolüne odaklanılır.⁹

Nesnellik kavramı konusunda bir uzlaşma yoktur, anlam karmaşası vardır.

Nesnellik kavramı, günlük hayatta farklı alanlarda farklı anlamlar kazanır. Bunlar *rasyonellik*, *doğruluk*, *bilimsellik*, *metot*, *nedensellik* gibi kavramlardır.¹⁰ Bu çeşitlilik ise nesnellüğün anlamının tek olmadığına anlaşılmasının zorluğunu ortaya çıkarır. Bu zorluk, nesnellüğün niteliğinden çok, nesnellüğün olanaklı olup olmadığına tartışılmasına neden olur. Bu konuyla ilgili olarak yapılan açıklamalar insanları inandırıcı özellik taşımazsa, bu sorun sonsuza kadar sürüp gidecektir. Bilim ve felsefe, konunun daha iyi anlaşılmasında büyük görev üstlenmelidir.

Tarih-toplum bilimlerinde bilgi üretme yolunun, bugünün kültüründen kaynaklanan bir yorumlama yolu olduğu ve Hübner'in belirttiği gibi, doğa bilimlerini

⁷ “Scientific Objectivity”, erişim 11 Mart 2018, <https://plato.stanford.edu/entries/scientific-objectivity/>

⁸ “Scientific Objectivity”, *age*.

⁹ “Scientific Objectivity”, *age*.

¹⁰ Yavuz Kılıç, “Nesnellik Kavramı”, (Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997), 7.

de kapsamak üzere, bilimde doğrulamanın, daima yaşanan kültürün sağladığı “bilgi olanakları” ve “görüş noktaları”ndan çıkarılmış a priorilere göre kurulmuş teorilerin doğrulanması olduğudur. Bu görüş, “bilim” kavramına sadece mantık ve epistemolojik açıdan bakmanın yeterli olmayacağını da göstermektedir. Bilim, “bağımsız evren”in ürünü olan nesneyi gözlemleyerek bu gözlemleri akılsal işlemlerle düzenleyip bilme ve kavrama etkinliği olarak karşımıza çıkar. “Nesne”, onun için bildiklerimizin yanı sıra hem mantıksal hem de tarihsel olma özelliği taşır. Mantığın insanlığın ilk ve yaygın “kamusal mal”ı ve “uzlaşım aracı” olması, onun tarihselliğini çoğu zaman unutturmuştur.¹¹

Bu yüzden *bilginin ve bilimsel bilginin nesnelliği sorunu* karşımıza bir tarihsel-kültürel sorun olarak çıkar. “Nesnellik”, bizzat mantık örneğinde olduğu gibi, “değişebilir” olan bilgi olanaklarımıza bağlı bir şeydir ve bu nedenle her dönemde karşımıza bir tarihsel- kültürel görüngü (fenomen) olarak çıkar.

Bu saptamalar ışığında bilimdeki “nesnellik” ile bilimdeki “tarihsellik” sorunlarına eğilmeden önce nesnelliği ve onunla ilgili kavramları daha yakından incelememiz gerekmektedir.

Nesnellik kavramının temeli olan *nesne* (object) kavramı, yargılar içerisinde o yargıyı gerçekleştiren ve düşünen özneye karşı, öznenin gerçekleştirdiği yargıdan etkilenen ve varlığına ulaşabileceğimiz, aynı zamanda tüm gerçeklikleri kapsayan şeydir.¹²

Yine nesnellilikten yola çıkarak ikinci kavramımız olan *nesnel* (objective) kavramı; “O, zihinde kendini göstermekle birlikte herhangi bir gerçekliği karşılamayabilir; dört başlı ve altı kuyruklu bir yaratık tasarlarım, benim bu tasarılarım gerçek değildir ama nesneldir, nesnel olan gerçekte öznenin bağımsız olandır.”¹³ şeklinde açıklanabilir.

Nesnellik (objectivity) ise öznelere değil de nesnelere ait olma, öznelere bağımsız olma durumu olarak tanımlanır. Nesnelliğin iki ayrı anlamı vardır: Birinci anlamı, bütün öznelere ortak olan bakış açısını, öznelere arasındaki uyuma durumu ifade ederken, diğeri ise anlamı zihinden, bilgiden ve öznel eğilimlerden bağımsız olarak ifade etme durumudur.¹⁴

¹¹ Özlem, *age*, 155-156.

¹² Avşar Timuçin, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Bulut Yayınları, 2004), 369.

¹³ Timuçin, *age*, 370.

¹⁴ Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Say Yayınları, 2011), 318.

Doğa; nesnellüğün nesnesine uygunluk anlamında kullanıldığında yalnızca nesnelere ibaret olan bir dünya olur ve biz, değerlerimizden bağımsız bir biçimde bu dünyaya yöneliriz. Buna göre özne; nesne dünyasını olduğu gibi göstermekle görevlendirilir. Önemli olan ise nesne ve nesneye ait olan özelliklerdir.¹⁵

Epistemolojik açıdan nesnellik; kavram, hipotez ve teorilerimizle nesnelere arasındaki doğrulanabilirlik oranıdır. Öyle ki, bu anlamda “nesnellik”, olgularca yeterince doğrulanabilmiş kavram, hipotez ve teorilerin bir özelliğidir.”¹⁶

Birbiriyle aynı çizgide olan doğruluk ve nesnellik kavramları açısından öncelikle doğru bilginin edinilip edinilmeyeceği tartışılır. İkinci tartışma konusu ise doğruluğun neyi içermesi gerektiğidir. Doğruluk, öznelere tarafından ortaya çıkartılan ifadelerin, önermelerin, cümlelerin bir bütünüdür. Özne ile nesnenin bir uyum içerisinde dış dünya ile ilişkisi sağlandığında doğruluk elde edilmiş olur. Nesnellikteki bu kavram, gerçek ve hakikat gibi kavramlarla karıştırılmaktadır.

Ampirist gelenek içinde temel önermelerin, konuları hakkında doğrudan bilgi aktardıkları zaman, bu tür önermelerin konusu, dış dünya ve psikolojik yaşantılar olabilir. Dış dünyayla ilgili bilgi veren önermelerde çeşitli farklılıklar vardır. Fakat bilgi aktarmaya yarayan önermelerin hepsi, hiç şüphesiz temel önerme değildir. Önermelerin bazıları genelleme yaparken bazıları da teorik bilgiler dile getirebilir. Ampirizm içinde yer alan bir bilim insanı, çeşitli önermelerin aralarındaki ilişkinin açıklanmasında ve bu önermenin temel önermelere indirgenebileceğinin gösterilmesinde “doğrulama” kavramını bir ölçüt olarak ortaya koyar. Ampirist geleneğinin temel problemi ise asıl önermelerin doğrulanabilme özelliğini gösterebilme çabasıdır.¹⁷

Russell, temel önermelerin dış dünya ile olan ilişkisini ve bu ilişkide yatan problemleri şöyle dile getirir: “Temel önermeler, doğruluğunun delili (evidence) olan bir algı dolayısıyla ortaya çıkan önermedir.... Olaylar (events), cümlelerin doğruluğunun bir ispatıdır. ...”¹⁸

“Gerçek” probleminin “nesnellik” kavramı ile karıştırılması, dil ve dil dışı nesnelere arasındaki ilişkinin arkasında yer alan ve felsefenin klasik problemi olan bir durumdur. Russell, gerçek hakkındaki görüşlerini şu şekilde ifade etmiştir:

¹⁵ Aslı Üner, “Kavramsal Açısından Nesnellik”, *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2 (2014): 55.

¹⁶ Özlem, *age*, 158.

¹⁷ Şafak Ural, *Pozitivist Felsefe* (İstanbul: Alfa Yayınevi, 2012), 73.

¹⁸ Ural, *age*, 74.

1.‘Gerçek’ yerine ‘güvenceyle iddia edebilirlik’i koyan teori (Dewey ve onun okulu tarafından geliştirilmiştir.)

2.‘Gerçek’ yerine ‘olasılığı’ koyan teori (Reichenbach tarafından geliştirilmiştir.)

3.‘Gerçek’i, ‘tutarlılık’ (coherence) olarak tanımlayan teori (Hegelmeciler ve bazı mantıkçı pozitivistler tarafından geliştirilmiştir.) Uygunluk teorisine karşıt olarak idealistler “iç tutarlılık”ı (coherence theory of truth) savunurlar. Bu teoride doğru, temel olarak bir sistemdir ve bu sayede amaç tümel sisteme ulaşmaktır. Doğru, bir önermenin başka bir önerme ile tutarlılığıdır. Ayer, rasyonalizm ve iç tutarlılık teorisi arasında bağlantı kurar ve rasyonalizmi sanki bir tutarlılık teorisi olarak görür. Çünkü zihin gücü, dış realite karşısında pasif değildir.

4.‘Gerçek’in uygunluk (correspondence) teorisine göre temel önermelerin doğruluğu bazı olup biten şeylerle (occurrence) olan ilişkisine bağlıdır. Diğer önermelerin doğruluğu ise, temel önermelerle olan sentaktik bağlantılara bağlıdır. Uygunluk teorisinin (correspondence theory of truth) en eski şekli Aristoteles’te görülür. Aristoteles, “zihnimizdeki temsil” ile “dışsal obje” arasında tam bir benzerlik olduğunu belirtmiştir.¹⁹

Epistemolojik olarak ele alınan nesnellik, bilginin a priori olmadığı anlamına da gelir. “Bilginin ne olduğu ile ilgili” araştırmalar, bilinmeyen şeyler ile ilgili bilgi verebileceği gibi beklentilerin aksine şaşırtıcı bilgiler de verebilir. Ampirist görüşün kabul ettiği nesnel dünya, dış dünyadaki bilgilere duyular aracılığıyla ulaşabilecek bir bilgi türüdür. Başka bir ifade ile nesnel bilgi, doğa hakkında yeni şeyler sunan bilgi türüdür.²⁰

Kant’a göre bu “nesnellik” betimlemeleri, doğru olsa da eksiktir. Çünkü Kant, akıl yetilerimizi değişmez ve tek-görünümlü saymıştır; “Tek bir evren olduğu kabulüne dayanmayan hiçbir bilimsel ve bilimsel etkinlik yoktur” demekle bunu pekiştirmiştir.²¹

Bilimin nesnel olduğunun varsayılması düşüncesi, doğa biliminde bilimin özellikleri arasında yer alır. Bu nesnellik, birçok filozofa göre bilimselliğin temel şartıdır. Doğa bilimlerinde bilimsel nesnellik olanaklıdır. Bazı filozoflar bilimsel bir metotla nesnellüğün elde edildiğini düşünmektedir. Bu nesnellik kavramı cümlelere değil, araştırmanın yürütülmesine veya yürütme yöntemine göndermede bulunur. Bilimsel yöntemin herkes tarafından denenebilmesi, bazı filozoflara göre bilimsel

¹⁹ Ural, *age*, 75.

²⁰ Üner, *agm*, 57.

²¹ Özlem, *age*, 158-161.

nesnelliği olanaklı kılar. Başka bir şekilde ifade edecek olursak, bilimsel nesnellik, öznel arası var olan bir uyumun sonucudur. Bilimsel araştırmada aynı metodu kullanan tüm bilim insanları hatasız ve güvenilir sonuçlara varabiliyorlarsa nesnellige (nesnel yöntem ve nesnel sonuca) ulaşılmış olur. ²²

Nesnelliğin tanımlarından biri de algılarımızı gölgeleyen, öznel birtakım unsurların silinmesinin öneminden doğar. Buna göre nesnellik, bilim insanlarının araştırmaları esnasında, tüm deneyimlerini ve kültürel, etik açıdan inançlarını bir kenara bırakarak araştırmalarını yapmalarıyla sağlanır. Zihnin dış dünyayı bağımsız bir şekilde, olduğu gibi algılayabilmesi için, onun algısını bulanıklaştıracak öznel unsurlardan tamamen temizlenmesi gerekir. Bu öznel unsurlar, korku, heyecan, beklenti gibi unsurlardır. Bu anlayışın sonucu olarak doğa bilimleri, bilim insanlarının zihinlerinin berrak olduğuna inanan, bunun sonucu olarak da onları, gerçekliği olduğu gibi yansıtan aynalar olarak gören bilim haline gelir. ²³

Bilim dünyasında *öznel* nesnellığın karşıtı olarak kabul edilir ve araştırmacıların işlerini yaparken (veri toplamak ve yorumlamak gibi) kişisel düşüncelerinden kurtulamayacakları yargısına varılır. *Öznel*, “Kavramların, özelliklerinin veya anlama tarzlarının doğasının bu kavramları kullanan, özellikleri algılayan veya anlama tarzlarını hayata geçiren öznelin özelliklerine bağılı olma durumu” dur. ²⁴ Bilimsel sonuçların geçerliliğinin azalmasının nedeni, bilim insanlarının öznel olmaları ve verileri yine bu öznel bağlamında kendilerine göre yorumlamalarıdır. Bu düşünceye karşıt olanlar, “Nasıl nesnel olunur?” sorusuna bir cevap aramak için uğraşırlar. Bu sorunun cevabı şunu ispatlar: Kişisel değerlerden ve yargılardan uzak, deneylerle ispatlanılabilen ve herkesçe kabul edilen önermeler doğru olanlardır. Bu nesnellığın sağlanması da ancak bilim insanının nesnel tutumuyla doğru orantılıdır. Buna bağılı olarak bilimler “özneliği” kesinlikle dışlamıştır. Nesnelligi hedefleyen doğa bilimleri, “özneliği” her türlü nesnel bilimden uzaklaştırmıştır. ²⁵

“Bilimsel olan” ve “bilimsel olmayan” ayrımı; “nesnel” olan ve “öznel” olan ayrımıyla paralel bir çizgide kabul edilmiştir. Nesnel olanı bilimsel olanla aynı kabul eden mantıkçı pozitivistler, öznel olanı değersiz yargılar olarak değerlendirmiştir. “Nesnel” yani “bilimsel” olanla, “öznel” yani “bilimsel olmayan” arasındaki sınır

²² Üner, *agm*, 57.

²³ Üner, *agm*, 57.

²⁴ Cevizci, *age*, 345.

²⁵ Üner, *agm*, 59.

netleştğinde bilimsel ilerlemenin önünün açılacağı düşünülmüştür. Bu görüş doğrultusunda görülüyor ki; bilim felsefecileri ilk olarak sınır koymayı hedefler. Örneğin tümevarım yöntemini benimsemiş olan pozitivistler, bir ifadeyi bilimsel hale getiren ölçüt olarak *doğrulanabilirlik ilkesini* geliştirdiler. Yanlışlamacılıkta ise gerçek bilimle sözde bilimi ayıran tek kriter, gerçek bilimin doğruluğunun ispatlanabilmesidir. Bu görüşten hareketle Popper'a göre bilim ile sözde bilim arasındaki farklılığın sebeplerini ortaya koymak, bilimsel bilgiyi açıklamak, tartışmak ve tasvir etmek sorunu bilim felsefesini oluşturur. Sadece doğrulanabilen bilgiyi kabul eden pozitivistler, bu bilgiyi bilimsel ve nesnel olarak adlandırır. Bu iki görüşü de geçerli kılan şeyler, bu araştırmalar esnasında yansız olarak yapılan deney ve gözlemlerdir.²⁶

Son dönemlerde doğa bilimlerinde meydana gelen en önemli tartışmalar, bilimin, bilim insanından (öznen) bağımsız olup olmadığı sorusunun araştırılmasıdır. Bilimin öznen bağımsız bir süreç olduğunu savunan pozitivism ve Popper'ın görüşünün tersine modern bilim felsefesini etkileyen Thomas Kuhn ile başlayan 1960 sonrası dönemde, bilimin nesnel ve rasyonel olamayacağı öne sürülmüştür. Popper'ı eleştiren Kuhn, son dönem yazılarında "teorinin gelişim ve değişime açık olmasını" "teorinin içerdiği doğrular ve kabullerin yeni çıkan olgular ışığında gerektirdiğinde kritize edilebiliyor olmasını" bilimselliğin vazgeçilmez şartı olarak görmüştür.²⁷ Bilim insanlarının araştırmalarının büyük çoğunluğunun farklı bir yol izlediğine dayanarak bilim ile bilim olmayan arasında herhangi bir epistemolojik sınır çizilemeyeceğini ve bilimde nesneliliğin olamayacağını savunanlardan biri de Feyerabend'dir.²⁸

İlkel zamanlarda yaşayan insanların toplumsallaşmasıyla (tarihselleşmesi) birlikte "mantık" kavramının oluştuğu düşünülmektedir. Bu manada düşünsellik serüveninin de bu süreç sonunda oluştuğu varsayılabilir. Mantığın ve paralelinde düşünselliğin bilgiyi ve bilimi oluşturan birer güç oldukları düşünülmektedir. *Bilimin tarihselleşmesi* de insanın tarihselleşmesiyle paralel gitmektedir.²⁹

Bilimi oluşturma süreci, mantığı yaratmış insanın, bilimi yaratmış insana dönüşme sürecidir ve bu, oldukça uzun bir zaman almıştır. İnsanın en büyük alışkanlığı mantıksal düşünerek doğaya hâkim olma başarısıdır. İnsanlar ilk olarak mitolojik düşünceler sayesinde doğa hakkında tasarımlar sağlamışlardır. *Mitolojik düşünmede*,

²⁶ Üner, *agm*, 59-60.

²⁷ Ferit Uslu, "Bilimselliğin Kriteri ve Sınırları Problemi –Bilim, Bilim Olmayan ve Sahte Bilim-", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 19 (2011): 21.

²⁸ Kılıç, *agt*, 70-71.

²⁹ Özlem, *age*, 163.

nesnelere değil nesnelere insanların üzerinde bıraktığı duygusal izlenimler önem kazanmıştır. Buna bağlı olarak doğa, insandan bağımsız nesnel bir şey değil, insanın nesnelere karşısındaki duygularıdır.³⁰

Bilimsel düşünme ise mitolojik düşünmeden farklı olarak insanın doğayı duygularından bağımsız bir şekilde görmesinin ürünüdür. İnsanın duygularıyla algılayarak yorumlamasından farklı olan doğa, insandan bağımsız bir nesnel topluluğudur. Günümüzde mitolojik düşünme, “bilimsel olmayan”, “kör inançlara bağlı” gibi kavramlarla adlandırılmaya başlamıştır. Bu, geçmişe ait tarihsel dönemi, bugünkü ölçütlere göre yorumlamaktan ibarettir.³¹

Bugün, “nesne”yi insandan bağımsız bir şey olarak görenler, insanla “nesne” arasında yaptıkları ayrıma dayanarak, bilgiyi bir süje-obje ilişkisi olarak belirtirler. Oysa “nesne”ye değil de, duygulara yönelen mitolojik düşünmede de aynı süje-obje ilişkisi yakalanabilir. Mitolojik insanın da mantıktan yararlanarak, kendi “obje”sine yöneldiği düşüncesi, bugün başvurulan bir rasyonalitedir. Yani, mitolojik düşünme ile bilimsel düşünme arasında rasyonalite bakımından bir ayrımın olmadığı ortaya çıkar. Her iki düşünce tarzının da objelerini yorumlayışları arasında bir ayrımın olduğu görülüyor. Cassier de belirttiği gibi mitolojik düşünmenin “obje”si, nesneden çok, bugün “nesne-dışı” adı verilen, gizemsel (mistik) ya da mitos (söylence)’lardır ve bunlar mitolojik düşünmenin a prioriilerini oluştururlar.³²

Bilim, insanın duygulara yönelme yerine “nesne”ye yönelmeye başladığı bir tarihsel sürecin ürünüdür. Max Planck’ın da işaret ettiği gibi insanın kendi tinselliğini işe karıştırmadan nesneye direk yönelmesi, bilimin gereğidir.³³ Modern bilimin temellendirilmesinde iki etkenin varlığından söz edebiliriz: Birincisi, Bacon’ın etkisidir. Bacon, deneyimle elde edilecek bilginin insana, içinde yaşadığı şartları çok daha iyi hale getirecek büyük bir güç kazandıracaklarını düşünmekteydi. İnsan hayatında böylesine radikal bir değişiklik yaratabilmesi için, önce bilginin kendi içinde ilerleme kaydetmesi gerektiğini savunuyordu. Bunu yapmanın tek yolu; bilgiyi önyargılardan kurtarmaktan ve zihinsel kurguları ve insanları işin içine katmadan, deney ve gözleme dayandırmaktan geçmekteydi. Böylece insan hayatına yön veren temel etik değerler, bilimin ilgi alanının dışına itilmiş oluyordu.³⁴

³⁰ Özlem, *age*, 163.

³¹ Özlem, *age*, 164.

³² Özlem, *age*, 164-165.

³³ Özlem, *age*, 165.

³⁴ Ömer Demir, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Sentez Yayınları, 2012), 158-159.

İkincisi, Descartes etkisidir. Descartes'ın kartezyen düalizm görüşüne göre, iki dünya birbirinden kesinlikle ayrıdır: Bir tarafta nesnel olgu, madde, yani fiziksel gerçeklik dünyası; diğ er tarafta da öznel zihin, bilinç, kişisel deneyim ve değerler dünyası vardır. Bu anlayışta bilim, nesnel dünyada kendini hissettirecek ve öznel dünyayı mümkün olduğu kadar işlerine karıştırmayacaktır.³⁵

Sonuç olarak, Aristoteles'in sofistlere yaptığı eleştirilerde de görülen nesnellik sorunu, günümüze kadar bilim dünyasını meşgul etmiştir. Nesnellik, aranan ve ulaşılması hedeflenen bir özellik olmuştur. Nesnelliğin bilimsel araştırmalarda önem kazanması, 18. ve 19. yüzyılda doğa bilimlerindeki hızlı ilerlemeler sonucunda yaygınlaşmıştır. Özellikle bu dönemde bilimin lider olması, bilimsel çalışmalara birtakım özelliklerin ve aktivitenin kazandırılması, bilimin kendisine değer atfedilmesi, bilim ve bilim tarihinde yanlılıkların ortaya  ıkmiş olması görülmüştür. Bilimin aşkın hale getirilmeye çalışılmasında bilginin temelindeki özne-nesne ikileminin ortadan kaldırılmaya çalışılması yatar.

Bilimsel bilgiyi insanın sahip olduğu "en iyi bilgi" diye adlandıran Popper; "bilimin paradigma kaymalarıyla ilerlediğini" söyleyen Kuhn; Popper'in savunduğu biçimiyle yanlışlamacılağa karşı çıkıp, sofistike (inceltilmiş) bir yanlışlamacılıktan, alternatif kuramlar oluştırmaktan söz eden bilim felsefecisi Imre Lakatos'tur.

Ele almaya çalıştığımız konunun daha iyi anlaşılması için öncelikle nesnellik kavramının ve bilimde nesnelliğin ne olduğu üzerinde durmaya çalıştık. Bununla beraber konuyla yakından alakası bulunan kimi bilim felsefecilerinin görüşlerinin (pozitivistler, Popper, Kuhn ve Feyerabend) bilimde nesnellik sorununa nasıl bir bakış açısı getirdiğinin incelenmesi gerekmektedir.

1.1. FARKLI BİLİM GÖRÜŞLERİNDE NESNELLİK

Bilim, tarihi süreç içerisinde farklılaşmış ve bu durum bilime karşı farklı yaklaşımların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bunların başında, bilimi bir ürün olarak anlamaya çalışan yaklaşım ile bilimi bir etkinlik olarak anlamaya çalışan yaklaşım gelmektedir. Bu yaklaşımların ilkinde bilim, insanın kişisel etkinlikleri sonucunda ortaya çıkan bir ürün veya bir sonuç olarak görülmüştür. Bu yaklaşımın ortaya çıkardığı görüşü pozitivistlerin etkisiyle 20. yüzyılın başlarında gelişen mantık i pozitivistler savunmuştur.

³⁵ Demir, *age*, 159.

1.1.1. Mantıkçı Pozitivistlerde Nesnellik Anlayışı

Kesin bilgiye ulaşma girişimleri 17. yüzyıldan başlayıp, günümüze kadar artarak gelmiştir. Bu dönemden sonra bilime olan ilginin yanı sıra bilgiye de ilgi artmıştır. Bu yüzyıldan itibaren bilimsel gelişmelerin ilerlemesiyle matematik ve fizik yöntemi kabul edilmiştir. Bunun üzerine bilimsel araştırmalara ve kanıtlanabilirliğe dayalı bir bilim geleneği ortaya çıkmıştır. Bu dönemin önemli filozoflarından biri de Auguste Comte'dur ve Comte, pozitivist geleneğinin sistematik kurucusu olarak kabul edilmiştir.

“Modern bilimi temele alan, metafizik ve dini, insanın ilerlemesini engelleyen bilim öncesi düşünce tarzları ya da formları olarak gören dünya görüşü”³⁶ olan *pozitivizm*, Comte'un çalışmaları sayesinde sadece felsefi bir kavram olmaktan uzaklaşmış, bu anlamının yanı sıra felsefe dışında bilim, sanat, edebiyat, hukuk gibi alanlarda bir düşünce biçimi olmuştur.

Comte, pozitif felsefenin kendiliğinden oluşan bir sistem olmadığını savunmuş; insanlığın zihinsel gelişiminin teolojik, metafizik ve pozitif olmak üzere üç aşamada tamamlandığını ifade etmiştir. İnsanlar teolojik evrede, olguları psikolojik ve ilahi ögelere başvurarak açıklamayı tercih etmişlerdir. Metafizik evrede, olgular duyuyla kavrayamayacağımız kavramlarla izah edilmiş; son evre olan pozitif evrede ise bilimsel çalışmalardan yararlanılarak olgular arasındaki birbirini takip eden sistematik ilişkiler araştırılmış yani yasalar bulunmaya çalışılmıştır.

St. Simon ve Auguste Comte geleneğini İngiltere'de sürdüren Jeremy Bentham, James Mill ve J.Stuart Mill gibi düşünürler de geçerli bilgi türü olarak bilimsel bilgiyi benimseyerek pozitivistliğin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır.

Pozitivizmin ortaya attığı, “Bilimsel bilgi nedir ve onun yapısı, işleyişi nasıldır; bilim ile bilim olmayanı ayırmada kriter nedir?” gibi sorular, hala bilim ve felsefe alanında tartışma konusudur.

Pozitivizm de ortaya yeni çıkan birçok anlayış gibi birtakım prensipleri amaç edinerek kendi oluşumunu tamamlamıştır. Bu prensipler Comte'un saptadığı gibi bilim felsefe tarihinin bir analizi olarak oluşturulmuş prensiplerdir:

- 1) Sadece olgular bilinebilirdir.
- 2) Olgular ve olaylar arasında kesinleşmiş kanunlar vardır.

³⁶ Cevizci, *age*, 357.

3) Comte'un önem verdiği ilkelerden biri de açıklanması gereken olguların metodunun bilimsel araştırmalar ile sınırlandırılmasıdır. Kısacası yalnızca ampirizm aracılığıyla sağlanan bilgiler pozitif bilgi sayılacaktır.

Comte, "Bize güçlerimizin ölçüsünü gösterebilen deneydir." diyerek bilimsel bilginin edinilmesinin sağlam kaynaklarının deney ve gözlem olduğunu vurgulamaktadır. Bununla beraber bilimsel olan bilginin bilimsel olmayan bilgiden ayrılma sınırlarını çizmiştir.

Pozitivist anlayışın bilimde nesnellik tanımı, bilimsel araştırmaların işlendiği süreç içerisinde tutarlı ve kanıtlanabilir metodolojik yaklaşımlara uyması olarak belirlenir. Buna karşın öznellik, şahsi düşünceler doğrultusunda metodolojik süreçlere uymama, bunun sonucunda da elde edilen bilgilerin güvenilirliğinin ispatlanamaması olarak tanımlanır. Pozitivist metodolojinin öne sürdüğü "objektif bilgiyi elde etme" sürecinin geçerliliği kabul edilmezse, nesnellik ve geçerlilik çöker. Bu durumda belirlenmiş süreçlere göre bir şeyi meydana getirme, o şeyi meydana getireni ve meydana getirileni nesnelleştirmez; bundan farklı olarak sunulan nedenler ve sonuçlara nesnellik değeri yükleyerek, yapılanı, nedenini ve sonucunu kabul edilir hale getirir. Pozitivistlerin bu savlarının tersine, bilimsel araştırmalarda hangi metotlar kullanılırsa kullanılsın bu araştırmaların başında konu seçimi yapıldığında ve hangi problem üzerinde durulacağına karar verildiği anda kişisel düşünceler devreye girer ve öznellik ön plana çıkar. Bu öznelliğin nesnellik özelliği taşıması ise pozitivist veri toplama ve değerlendirme süreçlerinin hayata geçirilmesi ile sağlanır. Nesnellikle ilgili bu iddia, dünyanın düz olduğu gerçekliği kadar gerçektir.³⁷

20. yüzyıl başlarında ortaya çıkan bilimsel gelişmeler, klasik pozitivistizmin çöküşüne neden olmuş; bu çöküş de farklı anlayışların yeşermesini sağlamıştır. Bu yeni anlayışların ortaya çıkması ile birlikte Viyana Çevresi olarak bilinen akım kendini göstermiştir. Mantıkçı pozitivistizm olarak da adlandırılan bu görüş 1920'lerde Viyana'da bilim felsefesini tartışan bir grup öğrencinin (Moritz Schlick, Otto Neurath, Rudolph Carnap, Hans Han, Kurt Gödel, Hans Reichenbach, Frederich Waismann gibi) geleneksel veya deneyimci geleneği modern mantıktaki gelişmelerle bir araya getirme yaklaşımlarıyla ortaya çıkmıştır. İsimleri bu çevre içinde bulunmamakla beraber, görüşleriyle Alfred J. Ayer, Ludwig Wittgenstein, Bertrand Russell ve Friedrich Frege mantıkçı pozitivistizmin oluşmasında etkili olan bilim insanlarıdır.

³⁷ İrfan Erdoğan, *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*, (Ankara: Erk Yayınları, 2012), 29.

Viyana Çevresi'nin bilim anlayışına göre bilimde derinlikler yoktur; her yerde yüzeysellik vardır. Her şey insan için ulaşılabilir; insan her şeyin ölçüsüdür. “Bilimsel dünya görüşü” çözülemez; hiçbir gizli olmadığını bilir. Açıklamalar için kullanılan yöntemse “mantıksal çözümlenme”dir. Bu yöntem, Viyana Çevresi'ni klasik pozitivistlerden ayıran noktayı oluşturur. Mantıksal çözümlenme yöntemi bilimsel dünya görüşünün ilk özelliğidir. İkinci özelliği ise deneyci ve olgucu olmasıdır. Başka bir deyişle, bilgi ancak deneye, doğrudan doğruya verilmiş olana dayalıdır. Bu, “yasal bilim”in içeriğinin sınırlarını belirler. Mantıkçı pozitivistlere göre bilimsel çabanın amacı da “mantıksal çözümlenmeyi deneysel malzemeye uygulayarak bilimsel bilgiye ulaşmaktır.”³⁸

Mantıkçı pozitivistlere göre doğa nesnel bir biçimde öğrenilebilir. Bunun için bilim insanı, önyargılardan, dayanağı olmayan inançlardan kurtulmalıdır. Bu sayede doğanın gizleri öğrenilir, bilim ilerler. Bilim insanları önyargısız ve nesnel oldukları için tek bir karşı örnekle karşılaştıklarında kendi kuramlarını bırakırlar ve bu kuramı yadsırlar. Bilim de birikimsel bir biçimde ilerler. Bilim insanları bilgi kümesine yeni olgular, yeni kuramlar ekler. Bilim insanının kullandığı bilimsel yöntem ise tümevarım yöntemidir.³⁹

Mantıkçı pozitivistlerin çıkış noktaları iki amaç doğrultusunda olmuştur: Her türlü metafizik görüşün anlamsız olduğunu savunmak ve doğrulama ilkesi kapsamında ortak bir bilimsel dil oluşturmaktır. Bu nedenle mantıkçı pozitivistler için dil ve mantık vazgeçilmez birer araçtır.

Mantıkçı pozitivistlerin doğuşunu belirleyen önemli kavramlardan birisi de *a priori* kavramıdır. Metafizik içerikli olan bu kavramı özellikle Kant, kendi felsefesinde işleyerek “sentetik a priori” adında yeni yargılar türetmiştir. Mantıkçı pozitivistlerin problematiği haline gelen bu yargılar, onların iddialarının aksine bilginin iki yönlü olduğunu belirtiyordu. Bunlar; sentetik olan deneysel bilgi ve a priori olan rasyonel bilgidir. Bu bilimsel bilginin en iyi örneği Newton sisteminin Öklid geometrisine bağlı olarak tanımladığı uzay, Kant için salt bilgi (a priori) türüne girer. Newton'un cisimlerin hareketini inceleyen yasaları deneysel bilgi türüne örnektir. Buradan da anlaşılıyor ki, bilginin temellerinde metafizik öğeler bulunmaktadır.⁴⁰ Bu anlayış mantıkçı pozitivistler

³⁸ Cemal Güzel, “Karl Popper, Imre Lakatos ve Paul Feyerabend'de Bilim Kavramı ve Rasyonelitelere Sorunu”, (Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1994), 5-6.

³⁹ Güzel, *agt*, 6.

⁴⁰ Ural, *age*, 19.

için kabul edilemez bir durumdur. Çünkü hem metafiziğe karşı çıkıp hem de metafizik kökenli bir bilgiyi kabul etmek başlı başına bir çelişkidir.

Bu çelişki, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyıldaki bilimsel gelişmelerle birlikte mantıkçı pozitivistlere temel dayanak olmuştur. Bernhard Reimann ve Nicolas Ivanovitch Labochevsky'nin çalışmalarıyla (Öklid-dışı) geometriler gelişmiş ve Einstein'ın Görelilik Kuramı'nın Reimann geometrisi ile temellendirilmesi mantıkçı pozitivistler tarafından hayretle karşılanmıştır. Çünkü böylece Kant felsefesinde sentetik a priori yargıların dayanağı olan Öklid geometrisi geçersiz olmuş ve Kant'ın kullandığı şekliyle sentetik a priori yargıların gerekmediği ortaya çıkmıştır. Özellikle Frege ve Russell'in çalışmalarıyla matematiğin bütün önermelerinin mantığın önermelerinden türetilebileceği görülmüştü. Başka bir deyişle matematik artık evrensel gerçekliğini kaybetmiş ve bir çeşit eş-öz (totoloji) önermelerden oluştuğu tespit edilmişti.⁴¹

Bu sonuçlar aynı zamanda geleneksel felsefenin, özellikle de rasyonalist çizgide bulunan filozofların büyük darbeler almasına neden olmuştur. Yapılan birçok çalışmanın sonucunda düşünürler şu fikre ulaştılar: Matematik mantığa indirgenirse yeni bilimler ortaya çıkabilir. Daha önce fiziki dünyanın rasyonelleştirilmesi matematik ve geometri aracılığıyla gerçekleşirken, çevre ile birlikte konu konuşma diline indirgenmiştir. Kullanılan araç ise mantıktır. Mantık çalışmalarını konuşma diline uygulamakla yeni bir rasyonelleştirme çabası görülüyor.⁴² Aristoteles'ten beri kullanılan klasik mantığın bazı ihtiyaçlara cevap verememesinden dolayı yeni bir mantık oluşturmanın gerekli olduğunu gören Frege, sembolik bir dil icat ederek modern mantığın asıl kurucusu unvanını elde eder.

Bunun yanında, matematiksel önermelerin mantığa indirgenebileceğini gösteren 1913'de yayınlanan Whitehead ve Russell'in *Principia Mathematica* adlı eseri de matematiğe mantıksal bir temel oluşturma çabasıydı.⁴³

Bilimsel problemleri, dili mantık aracılığıyla yapmanın sebebi metafiziği ayırma eylemidir. Bilindiği gibi her terim bir varlığa işaret eder. Diğer bir ifadeyle, terimlerin işaret ettiği nesnelere var olma biçimleri vardır. Bu varlıklar olgusal, kurgusal ya da metafiziksel olabilir. Dolayısı ile çevre düşünürleri de terimlerin göstergeleri

⁴¹Ercan Salgar, "Pozitivist Felsefede Doğrulama Kavramının Yeri", (Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011), 130.

⁴² Ural, *age*, 27.

⁴³ Demir, *age*, 45.

bağlamında mantık aracılığıyla varlıklar arasında bir ayıklama yaparak metafiziği eleme amacını gütmüşlerdir.⁴⁴

Klasik pozitivistlere göre bir önerme doğrudan gözlem ve deney verileri ile doğrulanabiliyordu. Ama 20. yüzyılda bilimdeki aşırı kurumsallaşmalar teorik önermelerin doğrulanma sorununu da beraberinde getirmişti. Örneğin “Bu kuğu beyazdır.” önermesi doğrudan doğrulanabilmesine rağmen teorik nitelikte olan “Bütün kuğular beyazdır.” önermesinin doğrulama işlemi tek bir deney ve gözlemlerle sağlanamaz. Bu türden sıkıntıları gidermeye yönelik çalışmalar yapan Çevre düşünürleri doğrulama, kavramının esnetilmesi gerektiğini anladılar. Özellikle Carnap tarafından getirilen çözüme göre sentaks kuralları bağlamında doğrudan doğrulamanın yanında bir de dolaylı doğrulama kavramı öne sürülmüştür.⁴⁵

Peki, felsefi önermelerin durumu ne olacaktır? Çünkü bu tür önermeler doğrulama ölçütünün dışında kalıyor. Çevre filozoflarının felsefeye bakış açıları analitik çizgi içerisinde belirginleşmektedir. Wittgenstein’in da belirttiği gibi bu anlayışta felsefe bir öğreti değil, sadece bir etkinlik olarak değerlendirilmektedir. Bu etkinlik ise bilginin mantıksal analizidir. Böylece Ayer’in ifadesiyle filozof, artık kurgusal doğrular ile ilk ilkeler aramak yerine; önermelerin analizini yaparak, doğru ve yanlışlığı belirlemede kullanılacak ölçütleri geliştirmelidir.⁴⁶

1.1.1.1. Mantıkçı Pozitivistlerin Doğrulama İlkesi

Mantıkçı pozitivistler herhangi bir ontolojik bildirimde bulunmadan, doğrudan epistemolojik problemler üzerinden ilkeler oluşturmayı daha uygun görmüşlerdir. Metafizik söylemlere bir tepki olarak doğan bu akımın, ontolojik problemlerle uğraşması dikkat çekicidir. Çünkü her ontolojik atılımın temelinde metafiziğe doğru yönelme vardır. Bu anlamda çevrenin seçkin üyelerinden olan Carnap’ın önermeleri, mekânsız ve zamansız bir alandaki kurguların (ideas) ürünü olduğu için bize doğa hakkında bilgi sunmazlar. Bilgi vermemesinin sebebi de bu türden önermelerin doğrulanabilirlik açısından test edilebilir olmamasından kaynaklanmaktadır. Örneğin “Evrenin ana ilkesi (arche) sudur.” türünden bir iddianın herhangi bir algı veya deneyim sonucunda doğrulanması mümkün olmadığı için bu tür iddialar mantıkçı pozitivistlere göre hem metafiziksel hem de anlamsızdır.

⁴⁴ Salgar, *agt*, 132.

⁴⁵ Salgar, *agt*, 133.

⁴⁶ Salgar, *agt*, 133.

Mantıkçı pozitivistler için yapılması gereken ilk şey bilim ile bilim olmayanı ayırt etmek olacaktır. Peki, bu ayrımın kriteri ne olmalıdır? Bu noktada Çevrenin en karakteristik kavramı olan doğrulama ilkesinin ortaya çıktığı görülmektedir. Yani, bu ilkenin ortaya çıkışının temel noktası, Einstein'ın İzafiyet Kuramı'dır.⁴⁷ Bu ilkeye göre; bir önermenin doğru olup olmadığı da, o önermenin içeriğinin olgularla desteklenip desteklenmediği de, ancak duyular yoluyla tespit edilebilir. Dolayısıyla bir önerme duyularla tespit edilebilecek olgular dışında bir içerik taşıyorsa bunun doğru olup olmadığı belirlenemez.⁴⁸ Bu ilkeler:

1. Doğrulanabilen önermeler aynı zamanda anlamlıdır.
2. Anlamlı önermeler ya analitiktir; ya da sentetiktir.
3. Metafizik önermeler anlamsızdır.

Sonuç olarak, pozitivistlerin eleştirileriyle 20. yüzyılda açığa çıkan mantıkçı pozitivism, gerçek bilgiyi kanıtlanabilir olmasıyla açıklar. Bu görüşe göre insanoğlu, kendi iç dünyasının dışındaki dünyada var olan gerçek bilgiye sadece bu bilgilerin kanıtlanabilirliği sayesinde ulaşabilir. Bilimsel araştırmalar sonucu bu dünyayı biliriz. Kanıtlanabilir varsayımlar dışındaki bilgiler metafizikçe kapsandığı için bu tür bilgilerin geçerli bir anlamı da olmaz. Bilimsel bilginin belirlenmesi, varsayımların gerçeklik içerisinde ispatlanabilir olmasına bağlıdır. Bu yüzden mantıkçı pozitivist görüş, akla ve bilimsel gerçeklere dayanarak geçerliliğini koruyan bir dil meydana getirme amacını güder, bunun nedeni gündelik hayatta kullanılan dil ile edinilen bilgilerin çok anlamlı veya kanıtlanabilir olmamasıdır. Bu amaçla salt mantık ve matematiğin ideal diliyle oluşturularak kanıtlanmış bilgileri kabul eden mantıkçı pozitivist görüş felsefeyi epistemolojiye indirgeyerek bu tutumuna devam etmiştir.⁴⁹

Pozitivist bilim anlayışı, içinde yaşadığımız dünyanın, diğer bir deyişle, olguların bizim zihnimizden/düşüncemizden, kanaatlerimizden, beklentilerimizden ve tercihlerimizden tamamen farklı ve bağımsız olduğunu ileri sürer. Bilim, olguları nasılsa öyle betimler. Zihnimiz ya da bilinç, dünyayı oluşturmaz ya da kurmaz. Bu nedenle bilim, dünyayı ve olguları keşfeder, betimler ve açıklar. Tam bu özellikler sonucunda, bilim, nesnellik, anlam değişmezliği ve deneye bağlılık ilkeleri ile yapılır. İşte bu özelliklerinden dolayı insanlar bilimi değerli görüp, bilim insanına saygı göstermektedir.

⁴⁷ Emine Ayhan, "Pozitivist Mantık Anlayışı ve Viyana Çevresi'ne Yöneltilen Eleştiriler", (Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2005), 16.

⁴⁸ Demir, *age*, 47.

⁴⁹ Kadir Çüçen, *Bilim Felsefesine Giriş* (Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013), 83-84.

Mantıkçı pozitivist düşünürlerin savunduğu doğrulamacılık ilkesi, dilin olgusal veya kognitif yapısına önem vermiştir. Kognitif yapı, bilgi verici anlamına geliyor ve bu bilgi, deneysel bilgi ya da bilimsel bilgidir.

Deneysel bilginin en önemli özelliğinden birisi doğrulama işleminin aleni olması ilkesidir. Doğrulama fiilinin herkese açık olması, doğrulamanın sınanabilirliğini sağlar. P. F. Schmidt'e göre bilimin nesnelliğinden, ancak sınanabilirliği ve aleniliği mümkünse söz edilebilir. Schmidt "nesnelliği"; aynı sınaama işlemlerini uygulayan herhangi bir araştırmacının bu çalışmalar neticesinde deneysel tanımlara ulaşabilmesi şeklinde tanımlar.⁵⁰

Ampirist bilim anlayışına sahip olan mantıkçı pozitivistler gözlemlerle işe başlar. Gözlemi etkileyen çok sayıda öznel faktör söz konusudur ve o, kuramdan bağımsız olamaz. Gözlem, nesnelliğin yegâne ölçütü olmamalıdır. Bilimsel gelişme sürdükçe hakikatin kuşkuya yer vermeyecek şekilde elde edileceğine ilişkin herhangi bir kanıt yoktur. Dış dünya hakkında tek doğrunun bilimsel bilgi ile anlatıldığının ölçütü de yoktur. Mantıkçı pozitivism, bilimsel bilgiyi bir dil ve ideoloji haline indirgemekte ve bunun dışındaki tüm bilgileri yok saymaktadır.

1.1.1.2. Mantıkçı Pozitivizme Yöneltilen Eleştiriler

Deneyciliğin köktenci ve uzlaşmaz bir biçimi olan *Mantıkçı Olguculuk* olarak da bilinen mantıkçı pozitivism, başlıca hedef olarak Hegelcilerin 'sonul gerçeklik' ve 'mutlak' hakkındaki savlarını ele alıyordu.⁵¹ Olgucular yalnızca Hegel idealizmine saldırıyla kendilerini sınırlamamışlardır. Geleneksel metafiziğin tamamı kuşkulu görülmüş ve akılcılığın şeylerin doğası hakkında apriori bilgiye ulaşma yönündeki temel savı sorgulanmıştı. Bilimsel bilginin en yüksek bilgi olduğu ve zaman içinde değişmeyen bir rasyonaliteye dayandığı mantıksal pozitif bilim anlayışı, 1950'li yıllarda krize girmiş ve birçok eleştiriye maruz kalmıştır.⁵²

Mantıkçı olguculuğun metafiziği eleme programları bir süre için popüler gibi görünmesine rağmen; sadece akılcıların saldırısı sonucunda değil, kendi iç çelişkileri yüzünden de çöküşünü hızlandırdı.⁵³

⁵⁰ Uslu, *agm*, 21.

⁵¹ John Cottingham, *Akılcılık* (İstanbul: Doruk Yayınları, 2003), 114.

⁵² Ayhan, *agt*, 87.

⁵³ Cottingham, *age*, 121.

Mantıkçı pozitivistlerin zaman içinde çeşitli sorun ve eleştirilerle karşılaşmaları hedeflerini gerçekleştirmede güçlükler yaşamalarına sebep olmuştur. Bu hedeflerin gerçekleşmemesinde rol oynayan iki etken vardır: iç etkenler ve dış etkenler. Bu iç etkenlerden biri Çevre düşünürlerinin kendi uğraşlarının yetersiz kalması ve düzen içerisinde kendi tutarsızlıklarının ortaya çıkması olarak açıklanabilir. Popper'a göre Çevre üyelerinin sürekli yenilik yapması, görüşlerini değiştirmesi zamanla kendi ilkeleri ile ters düşer hale gelmelerine sebep olmuştur. "Doğrulama ilkesi" ise bu değişimin bariz olarak görüldüğü temel kavramdır. Bütün bunların sebebi Çevre düşünürlerinin doğruluk ilkesini eleştirilerden koruyabilme çabasıdır. Mantıkçı pozitivistlerin tüm metafiziksel savları eleme isteklerini açıkça ifade etmelerine rağmen, metafiziksel bir öğretiye –doğrulanabilirlik ilkesinin kendisine- güvendikleri anlaşılıyor.⁵⁴

Mantıkçı pozitivistler, dış dünyadaki olguları (nesneleri ve ilişkileri) gerçekten temsil edebilecek ifadelere ulaşmış mıdır? Dilin mantıksal çözümlenmesi üzerinde yapılan çalışmalar genellikle başarısızlığa uğramıştır. Bilim olgular üzerine mi kurulacaktır, olguları yansıtan kavramlar ve önermeler üzerine mi? Gözlem ve deneylerle olguları sistematik hale getiren mantıksal çerçevede kesin bir tercih yapılamamıştır.

Mantıkçı pozitivistlerin karşısına çıkan diğer bir problem ise doğa bilimlerinin kuramsal önermelerinin konumu ile alakalıdır; bu bilimler mantıkçı pozitivistler için anlam ifade eden söylemin paradigmasıdır; bununla birlikte Ayer *Dil Doğruluk ve Mantık* kitabında "Bilim olmadan felsefe gerçekten boş kalır; ...Felsefe bilim mantığı olmaya doğru gitmelidir." diyerek bu konuda daha da ileri görüşler sunmuştur. Peki, bilimin önermeleri nasıl doğrulanabilir? Bireysel gözlemsel raporlar yeterince doğrulanabilir gözükse de; "Su, normal atmosfer basıncı altında 100 derece Celsius'ta kaynar" tarzında önermelerin doğrulanabilirliği ne olacaktır? Bu önerme, şekilsel açıdan sınırlanmamış genel geçer bir genelleme olduğu için, sonlu sayıda gözlemin bu önermenin doğruluğunu net olarak ortaya koyamayacağı görülür. Sonuç olarak sanki deneycilik büyük önem verdiği doğa bilimlerinin ayrıntısal sonucunu, doğrulanabilirlik ilkesi içinde tam anlamıyla ispat edemiyor.⁵⁵

Mantıkçı pozitivistler, bu sorunlara yanıt vermek için anlamlılık kriterini yumuşattılar. Evrensel önermelerin uyması açısından kesin doğrulanabilirliğin çok zor bir sınav oluşturduğu açık olduğundan ve doğrudan gözlenebilirliğin kuramsal fiziğin

⁵⁴ Cottingham, *age*, 122.

⁵⁵ Cottingham, *age*, 124.

nesnelere izin vermek açısından çok katı olduğu belli olduğundan, bir önermenin anlamlı olması için algılarımızca edindiğimiz tecrübelerimizce kabul edilmesi ya da desteklenmesi gerektiği önerilmiştir. Ayrıca bu yumuşatılmış kriter, dikkat çekici bir biçimde muğlaktır ve kriterin daha kırılabilir ve katı bir formülasyonu için yapılan çalışmalardan hiçbiri, tam anlamıyla yeterli olmamıştır. Bunun dışında asıl önem içeren şey, bu yumuşatılmış doğrulanabilirlik kriterinin, mantıkçı pozitivistlerin tam da aksini savundukları metafiziksel önermelerin bir anlam ihtiva edecek ölçüde cömert bir hale gelmesidir.⁵⁶

Mantıkçı pozitivistizmin etkisini yitirmesinin, rasyonel fikirlerin tekrar ortaya çıkmasını sağladığı düşünülebilir. “Metafizik”, çağdaş filozoflar arasında kesinlikle kirli bir sözcük değildir. Bununla birlikte bu filozofların kimileri, bu felsefi kuramı algılanabilirliğin dışına da çıktığı için yok sayma eğilimi taşımaktadır. Bunun yanında rasyonelliğin tekrar işlevselliğinin ortaya çıkması durumu gözlemlenmiştir. Bu işlevselliğin ortaya çıkmasında başlıca iki sebep karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, mantıkçı pozitivistizmin etkisini kaybetmesinden sonra bile birçok filozofun, gerçeklik hakkında bilgi iletme teziyle ilgili olan her kuramın deneysel ve gözlemsel sonuçlar vermesi konusunun üzerinde durmalarıdır ki bunların arasında en önemli kişi Karl Popper’dir. Popper’in yanlışlanabilirlik ilkesinin son derece etkili olmasının yanı sıra aynı ilke bir bilimsel kuramın deneyle doğrulanamasa bile yanlışlanabilmesini gerekli kılmaktadır.⁵⁷

1.1.2. Karl Popper’in Nesnellik Anlayışı

Eleştirel rasyonalist olan Karl Raimund Popper 28 Temmuz 1902’de Viyana’da doğdu. Popper’in yaşam felsefesini ortaya çıkaran şey, hukuk doktoru olan babasının etkisi ve kendisinin de tarih ve felsefeyle ilgilenmesidir.⁵⁸ Spinoza, Locke, Kant, Darwin gibi onun fikir insanı olmasında önemli etkiye sahip olan birçok düşünürün eserleri, Popper’in hayatına, babası aracılığıyla girmiştir.⁵⁹ Mantıkçı pozitivistlerin etkili olduğu dönemde onların etkisinde kalan Popper, Çevrecilerden Otto Neurath’ın, Ernst Mach’ın ve Hans Hahn’ın yazılarını okuyarak 1920’de Viyana Çevresi’yle ilişkisini başlatmıştı.

⁵⁶ Cottingham, *age*, 124.

⁵⁷ Cottingham, *age*, 124.

⁵⁸ Karl R. Popper, *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*, çev. İlknur Aka-İbrahim Turan (İstanbul :Yapı Kredi Yayınları, 2012), 15-17.

⁵⁹ Aysun Dündar, “Karl Popper’in Bilim Anlayışı”, (Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007), 1.

Bu ilişkinin başlamasıyla düşüncelerini çevrede tanıtma fırsatı bulan Popper, Çevre'nin *doğrulanabilirlik* ilkesine eleştiriler getirerek düşüncelerini *Bilgi Kuramının İki Temel Sorunu* adıyla yayımlamaya karar vermiştir.⁶⁰

Popper, *Açık Toplum ve Düşmanları* ve *Tarihselciliğin Sefaleti* isimli eserleriyle siyaset felsefecisi kimliğiyle; *Bilimsel Araştırmanın Mantığı* isimli eseriyle de bilim felsefecisi kimliğiyle tanınır. Bu iki felsefenin ortak özelliklere sahip olduğunu savunan Popper, bunun yanı sıra bu alanlarda insanın hata yapabileceğini hatta bu hatalardan ders çıkarabileceğini söyler. Rasyonel olmayı eleştirel olmakla özdeşleştiren Popper, insanın hataları ile ilgili bu çabalarını “rasyonel tutum” olarak değerlendirir.⁶¹

Bazı bilim felsefecileri tarafından çağımızın en önemli bilim felsefecilerinden biri olarak kabul edilen Popper'in düşüncelerinin Lakatos tarafından 20. yüzyıl felsefesinde en önemli gelişmeyi sunan düşünceler olduğu savunulur. Bunun yanında, Popper'in bir felsefeci değil de bilgi kuramcısı olduğunu söyleyen Feyerabend, *Three Dialogues on Knowledge* adlı eserinde “mini Kant'ımız” dediği Popper'in düşüncelerini mizahi bir dille eleştirir.⁶²

Popper'a göre bir bilim insanı, ilk olarak önermeler veya önermeler dizgesi ileri sürmeli ve bunları sistemli bir biçimde test etmelidir. Ampirik bilimlerde ortaya konan varsayımlar veya kuramlar dizgesi gözlem ve deneyle test edilir. Popper, *Bilimsel Araştırma Mantığı* isimli eserinde, bilgi mantığının görevinin, ampirik araştırma yöntemini rasyonel olarak ortaya koymak olduğunu ifade eder.⁶³

Peki, Popper'a göre bilgi mantığının temel sorunları ve ampirik-bilimsel yöntemler dediği yöntemler nedir? O, bilgi mantığının temel sorunlarını, tümevarım sorunu, psikolojizmin dışlanması, kuramların tümdengelimsel sınanması, sınırlandırma sorunu, yöntem olarak deneyim, sınırlandırma ölçütü olarak yanlışlanabilirlik, deneyimin temeli sorunu ve bilimsel nesnellik ve öznel kanı olarak ele alır.

⁶⁰ Popper, *age*, 15-17.

⁶¹ Cemal Güzel, *Sağduyu Filozofu: Popper* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınevi, 1998), 7-8.

⁶² Güzel, *age*, 8.

⁶³ Popper, *age*, 51.

1.1.2.1. Tümevarım Sorunu

Popper, tümevarım yöntemini kullanan ampirik-bilimlerin görüşüne katılmadığını belirtir; bununla birlikte, tekil önermelerden tümel önermelere varma işlemi diye tanımlanan tümevarımsal çıkarım işleminin rasyonel olarak doğruluğunun ispat edilmesinin mümkün olmadığını savunur; böyle bir çıkarımın ise daima yanlış olabileceğini iddia eder. Ona göre kuğuların beyaz olmalarına dair ne kadar çok gözlem yapılsa da bu gözlemlerin sonucunda tüm kuğuların beyaz olduğu önermesinin elde edilmesi doğru değildir. Popper, tümevarımsal çıkarımların yerinde olup olmadığını ve ne zaman yerinde olacağı sorusunu, *tümevarım sorunu* olarak ifade eder. Varsayımlar veya kuramlar dizgesi ileri sürerek bunları sistematik bir şekilde doğrulama işini kendisine görev edinen bilim insanı, ampirik yöntemle işleyen ve tümevarım yöntemini temel alan sürecin “deneyimlere dayandırılmadan” bilimsel yöntem için önemli olan tümevarımsal çıkarımların temellendirilebileceği bir “tümevarım ilkesi” olması gerektiğini öne sürer. Popper, böyle bir tümevarım ilkesinin totolojik veya analitik olamayacağını, bu ilkenin çürütülmesinin rasyonel olarak olası bir önerme biçiminde olabileceğini belirtir. Ona göre bilimsel olarak doğruluğun nasıl savunulabileceği sorusunun sorulması, bu ilkenin kabul edilmesinin altında yatan nedenlerle aynıdır.⁶⁴

İşte bu noktada Popper, bilim olan ile sözdebilim arasındaki sınırlandırma ölçütünü belirlemek için Reinhenbeach’ın bulma ve doğrulama durumlarını hatırlatır ve kendi yaklaşımını ispatlamak için bilgi psikolojisi ile epistemoloji farkına açıklık getirir.⁶⁵

1.1.2.2. Psikolojizmin dışlanması

Popper’a göre bir bilim insanı, çalışmasında ilk önce kuramlar ileri sürmeli, sonrasında bunları test etmelidir. Tüm bunlar yapılsa da o, bu işlemleri mantıksal analiz için gerekli ve yeterli görmez. Popper, akla yeni gelen bir sorunun epistemoloji alanına değil bilgi psikolojisinin araştırma alanına girdiğini savunur. Epistemoloji, bir önermenin test edilebilir olup olmadığını ve diğer önermelere mantıksal olarak bağlı olup olmadığını araştırır; bununla birlikte Popper, bilgi mantığının veya epistemolojinin görevinin dikkate değer her bir düşünceye uygulanan sistematik test etme yöntemlerini

⁶⁴ Popper, *age*, 51-53.

⁶⁵ Seda Özsoy, “Popper ve Kuhn Arasında: Imre Lakatos ve Bilimsel Metodoloji İçin Yeni Bir Öneri”, *Kaygı*, (2018): 212.

incelemek olduğunu belirtir. Sonuç olarak, yeni bir şeyin bulunmasında mantıksal veya rasyonel olarak yeniden yapılandırılabilir bir yöntemin ilke olmadığını savunan Popper, bu süreçlerin yalnızca bilgi psikolojisi olarak incelenebileceğini ve bunun mantıkla fazla bir ilgisinin olmadığı kanısındadır.⁶⁶

1.1.2.3. Kuramların Tümdengelimsel Sınanması

Popper, önermelerin eleştirel olarak test edilmesini dört boyuta bağlar: eşdeğer, türetebilirlik, bağdaştırılabilirlik ve tutarsızlık. Sistem içinde çelişmezliğin var olup olmadığının anlaşılması için yargıların kendi aralarında mantıksal olarak kıyaslanması; kuramın ampirik-bilimsel nitelikte olup olmadığını belirlemek için kuramın mantıksal biçimine ilişkin bir incelemenin yapılması; test edilecek kuramın bilimsel ilerlemeler için önemli olup olmadığını belirlemek için diğer kuramlarla kıyaslanması; son olarak türetilmiş sonuçların “deneysel uygulamalarla” test edilmesi. Tekil sonuçların benimsenerek doğrulanması için tümdengelimsel test etme yönteminde kıyaslamaların tutarlı ve olumlu olması gerekir; böylelikle sistem, sınavı başarmış olur. Kıyaslamalar olumsuz ise tümdengelimsel sistemde sonuç yanlışlanır. Her durumda tümdengelimsel test etmeler, tutarlılığını koruduğu ve bilimdeki gelişmelere rağmen değişmediği sürece “sağlanmış” demektir.⁶⁷

1.1.2.4. Sınırlandırma Sorunu ve Sınırlandırma Ölçütü Olarak Yanlışlanabilirlik

Bilimsel araştırmalarda tümevarım yöntemini kabul etmeyen ve deney bilimleri ile metafizik arasındaki sınırı ortadan kaldıran Popper’ın tümevarımı reddetmesinin sebebi, bu yöntemde uygun bir sınırlandırma ölçütünün olmamasıdır. Deney bilimi, sınırlandırma sorununu, hem matematik ve mantık hem de “metafizik” sistemlerden ayıran kriterlerin bulunması sorunu olarak tanımlar.⁶⁸

Popper’a göre tümevarım-mantıksal sınırlandırma ölçütü veya olgucu anlamındaki sınırlandırma, tüm deney-bilimsel önermelerin sonuçta karar verilebilir olması koşuluyla eşdeğerdir. O, önermelerin mantıksal olarak hem doğrulanabilir hem de yanlışlanabilir olduğunu söyler. Oysa olguculuktaki gibi doğabilimsel-kuramsal dizgeleri sınırlandırma ölçütü ile dışlamak gibi bir hatanın gerçekleşmesi istenmiyorsa,

⁶⁶ Popper, *age*, 55.

⁶⁷ Özsoy, *agm*, 212.

⁶⁸ Popper, *age*, 57-58.

doğrulanamayan önermelerin de ampirik olarak kabul edilebilecek bir ölçütünün seçilmesi gerekir. Popper, burada kendi sınırlandırma ölçütünü yürürlüğe sokar; bu ölçüte göre bir önerme, ancak deneysel olarak sınanabiliyorsa, kesin olarak *deneysel* veya *bilimsel* olarak kabul edilir. Burada sınırlandırma ölçütü, dizgenin *doğrulanabilirliği* değil, *yanlışlanabilirliği*dir; örneğin, “Yarın burada yağmur yağacak, belki de yağmayacak.” önermesi çürütülemeyeceğinden, bu önerme bilimsel değildir; bununla birlikte “Yarın burada yağmur yağacak.” önermesi bilimseldir.⁶⁹

Popper, bilimselliğin ölçütünün doğrulanabilirlikle doğru orantılı olması durumunda çıkabilecek bazı sorunları şöyle sıralar: Bilimsel kuramların olgularla uygunluk içerisinde olması ve olgular tarafından desteklenmesi gerekir; bununla birlikte birtakım kuramların olgularla uygunluk içerisinde olması, bunların bilimsel olduğu anlamına gelmez. Böyle düşünceleri benimseyenler, kuramların olanı biteni açıkladığını savunurlar. Buna örnek verecek olursak, Einstein’ın izafiyet teorisi, Marks’ın “tarih”, Freud’un “psikanaliz”, ve Adler’in “bireysel psikoloji” kuramlarını yanlışlamak, bu kuramların birini çürütebilecek bir tezi savunmak mümkün değildir. Bunun yanı sıra neredeyse bütün kuramların pek çok olguyla uyduğunu söylemek olanaklıdır. Bu, bir kuramın, kuramı destekleyen olgular bulunması durumunda değil, ancak onu yanlışlayan olgular bulunmaması durumunda doğrulanabilir olduğunu gösterir.⁷⁰

Popper, deneyciliğin egemenliğini sürdüren tümevarımcıları, birikimci ve ilerlemeci bilim anlayışının varsayımlarının tümünü şu şekilde eleştirmektedir:

1. Kuramdan bağımsız gözlem olamayacağı çünkü tüm gözlemlerin onları anlamlı kılan bir kuramsal yapı içinde olduğu,
2. Tikel bilgilerin genellemesiyle tümel bilgi elde etmenin mantıksal bir kesinlik taşımadığı,
3. Bilimselliğin ölçütünün sanıldığına tersine, doğrulanabilirlik değil yanlışlanabilirlik olduğu,
4. Genel anlayışın tersine, bilimsel bilginin doğruların biriktirilmesiyle değil yanlışların ayıklanmasıyla ilerlediği savunulur.

Böylece bir kuramın doğruluğunu onaylayacak ve kuramı destekleyecek veri bulmanın çok kolay olduğunu fark eden Popper; bir kurama, nelerin kendisini

⁶⁹ Popper, *age*, 63-65.

⁷⁰ Güzel, “Karl Popper, Imre Lakatos ve Paul Feyerabend’de Bilim Kavramı ve Rasyonelitelere Sorunu”, 34.

doğrulanacağını değil tersine hangi durumlarda yanlışlanmış olacağını ifade edilmesinin bilimsellik niteliğini kazandıracağını savunur.⁷¹

Popper, doğrulamacılığı, hem önermelerin mantıksal niteliği hem de bilimsel açıklamanın mantığı açısından eleştirir. Yanlışlığı bilinen yapısal olarak olumlu bazı tümcelerin, *ilkece doğrulanabileceğine* fakat yanlışlanamayacağına dikkat çeker.⁷²

Ancak Popper, “tümevarım-mantıksal sınırlandırma ölçütüne” getirdiği eleştirinin kendisine karşı kullanılabileceğini söyler ve kendisinin doğrulanabilirliğe getirdiği benzer bir eleştiriyi sınırlandırma ölçütü olarak tanımladığı yanlışlanabilirliğe karşı getirebileceğini; bununla birlikte böyle bir eleştiriyi çürütmenin kendisi için zor olmayacağını belirtir. Popper’ın bu savı, doğrulanabilirlik ile yanlışlanabilirlik arasındaki asimetriye dayanmaktadır. Bu asimetri, evrensel önermelerin rasyonel hali ile ilişkilidir. Evrensel önermelerle hiçbir zaman türetilmeyen özel önermeler aynı zamanda onlarla çelişki içerisinde olabilir. Bunun sonucunda tikel önermelerden tümel önermelerin “yanlışlığına” varılabilmesi için mutlak tümdengelsel çıkarımlarda bulunmak gerekir.

Asimetrisinin olması, kuramsal bir dizgenin kimi sebeplerden dolayı asla yanlışlanamayacağı sonucunu doğurur ve bu da bir eleştiriyi beraberinde getirir. Dizgeyi yanlışlamamak için birçok yola başvurulabileceğini söyleyen Popper, -ileri sürülen *ad hoc* (geçici) yardımcı varsayımlar veya *ad hoc* değiştirilmiş tanımlarla -hatta yanlışlayabilen deyimleri ilk olarak yadsımakla mantıksal tutarsızlıkları ortadan kaldırayabileceğini belirtir. Bilim insanı bu yolu seçmese de doğal olarak bu tür yaklaşımlar gerçekleşebilecek ve bunun sonucunda da Popper’ın önerdiği sınırlandırma ölçütünün mantıksal değeri tartışmalı bir hal alacaktır. Popper, bu eleştirinin haklı olduğunu kabul etmekle birlikte, sınırlandırma ölçütü olarak yanlışlanabilirliği savunmaktan da vazgeçmez. Popper, ampirik yöntemi, test edilebilecek dizgenin her koşul altında yanlışlanabilirliğini ispatlayabilir olmasıyla açıklar. Yani amaç, bu denetimlerle en fazla tutarlılığı olanı seçmektir. Popper, yanlışlanabilirlik yönteminin hiçbir şekilde tümevarımsal çıkarımları değil, yalnızca tümdengelsel mantığın tutarsızlıklara yol açmayan totoloji dönüştürmelerini tahmin ettiğini söylemektedir.⁷³ Popper, mutlak gerçeğe ve kesin bilgiye ulaşamayacağından ve bilginin de eleştirel bir

⁷¹ Demir, *age*, 58-59.

⁷² Demir, *age*, 59.

⁷³ Popper, *age*, 66.

bulmaca, varsayımlardan oluşmuş bir ağ, sanılardan oluşan bir kavram olduğu gerçeğinden hareketle bilimin rasyonalitesinin doğrulamacılık değil, yanlışlamacılık üzerine inşa edilmesi gerektiğini savunur.⁷⁴

Popper'a göre yanlışlamacı bilim anlayışı üç temel ilkeyi kendisine zemin olarak kabul eder:

1. Yanlışlama mantığının anlamı: Olgucu kuram, doğrulama mümkün oluncaya kadar sına sayısıyla doğru orantılı kabul eder. Fakat ne kadar çok sına doğrulamayı güvenilir kılmaya çalışsalar da hiçbir zaman evrensel içerikteki doğruluğa yetecek sayıda sına yapılamaz. Doğrulama her zaman eksik ve kuşku olacaktır. Buna karşılık tek bir onaylamayan ya da doğrulamayan örnek gösterildiğinde, tündengelsel olarak genellenin yanlışlığı ortaya konulacaktır.
2. Bilimsel uygulamanın yapısı: Doğrulama sürecinde varsayımı doğrulayan belli sayıdaki sinalardan sonra varsayımı daha da güçlendirecek diğer sına deneyleri yapılmaya başlanır. Sınaların sayısının artması doğru olduğunu değil, doğruluğa daha çok yaklaştığımızı göstermektedir.
3. Sınanın ya da test etmenin temelindeki öngörü: İleri sürülen varsayım daha kapsayıcı ve daha çok sına ile destekleniyor olacak şekilde açıklanmalıdır. Çünkü Popper'a göre bilim insanı düşüncelerini korkusuzca ileri sürmeli ve yanlışlanamadığı sürece de bilimsel olarak kabul etmelidir.⁷⁵

1.1.2.5. Bilimsel Nesnellik ve Öznellik

Hem 'nesnel' hem de 'öznel' sözcüğü, çelişkili kullanımlara ve kararsız kalınan, çoğunlukla sınırı belirlenemeyen tartışmalara neden olan felsefi kavramlardır. Popper, hem 'nesnel' hem de 'öznel' terimlerinin kullanılışını Kant'inkine benzetmez. Kant, 'nesnel' sözcüğünü, bilimsel bilginin, birinin isteğinden bağımsız olarak *temellendirilebilmesi* gerektiğini gösterecek biçimde kullanır: bir temellendirme, genel olarak, biri tarafından sınanabilir hem de anlaşılabilirse 'nesnel'dir. 'Bir şey', aklı olan herkes için geçerliyse, o şeyin temelleri de nesnel ve yeterlidir.⁷⁶

⁷⁴ Özsoy, *agm*, 213.

⁷⁵ Çüçen, *age*, 170-171.

⁷⁶ Güzel, *agt*, 55.

Bilimsel kuramların hiçbir zaman bütünüyle temellendirilebilir ya da doğrulanabilir olmadığını, bununla birlikte sınanabilir olduklarını savunan Popper, bilimsel önermelerin nesnellığının, *özneler arası sınanabilir* olmalarına bağlı olduğunu savunur.

Popper, “Öznel kanısal yaşantılar hiçbir zaman bilimsel önermelerin doğruluğunu savunamaz, tersine bilimde yalnızca ampirik psikolojik araştırmanın bir nesnesi olarak rol oynayabilir” savının ne denli güçlü olabildiğinin hiç öneminin olmadığını ve hiçbir zaman bir önermeyi temellendiremeyeceğini söyler. Böylelikle, algılarının kanıtlarının kesinliğinden, deneyiminin şiddetinden etkilenmiş olarak bir önermenin doğruluğundan, tamamıyla emin olan Popper, her kuşkunun ona saçma görünebileceğini söyler. Popper, bunun üzerine “O zaman bilim bu önermeyi sırf bu sebeple kabullenebilir mi?” sorusunu sorar. Bir önerme doğruluğunu, Popper’ın inancına göre, doğruluğundan tamamıyla emin olundu diye temellendirilebilir mi? Bilimsel nesnellik düşüncesiyle tutarlı olmayacağı için cevap hayır. Popper için böyle kesin olarak kanıtlanmış bu kanıyı sınaması özneler arası sınanması gereken *psikolojik bir varsayım* biçimi dışında nesnel bilim alanında görülemez.⁷⁷

Deneysel temel sorunun asıl zorluğunu görmemize yardımcı olan bu düşünceler bu sorunlara bir cevap olamaz. Nesnellik tıpkı bilimsel önermelerde olduğu gibi temel önermelerde de kendini gösterir; bu da bu önermelerde doğruluğun kişisel tecrübelerle sağlanabilme olasılığını ortadan kaldırır. Üstelik kendimizi, algılarımızı betimleyen önermeler gibi, deneyleri betimleyen önermelerin ayrıcalıklı bir durumunu kabul etmekten de yoksun bırakırız. Bunlar bilimde ancak psikolojik önermeler olarak ortaya çıkabilirler; bu da, bir tür varsayım olarak özneler arası sınanma ölçülerinin yüksek olmadığı anlamına gelir.

Deneysel temel sorusu nasıl yanıtlanırsa yanıtlanırsa Popper, bilimsel önermelerin nesnel olduğu kabul edilirse deneysel temeli olan önermelerin de nesnel olması, yani özneler arası sınanabilir olması gerektiğini belirtir. Ama özneler arası sınanabilirlik her zaman sınanmış önermelerden başka sınanabilir önermelerin de türetilmediği anlamına gelir. Temel önermelere gelince, bunlar da, özneler arası sınanabilirse, *bilimde sonul önermeler olamaz*: bilimde sınanamayacak, genel olarak bunlardan türetilebilecek kimi sonuçları yanlışlanarak yanlışlanamayan hiçbir önerme de olamaz. Popper, kuramlardan evrenselliği az olan önermeler türetilerek, kuramlar

⁷⁷ Popper, *age*, 70.

dizgesinin sınanacağını, bu önermelerin de öznel arası sınanabilir olmaları gerektiğinden, kendi aralarında benzer şekilde sınanabileceklerini, bu sınamanın da sonsuza değin (ad infinitum) sürmesi gerektiğini söyler.⁷⁸

Bu yaklaşımın sonsuz geri gitmelere yol açacağı ve bu nedenle geçersiz olabileceği düşünülebilir. Popper, tümevarım sorununu tartışırken de “sonu olmayan geri gitmeler” (regressus ad infinitum) nedeniyle bu görüşü eleştirmişti. Aynı eleştirinin tümdengelimsel yöntemi savunan kendisine de yapılacağını ancak bu eleştirinin asla haklı olmayacağını söyler. Çünkü ona göre tümdengelimsel testlerle denenecek önermeler hiçbir zaman savunulamaz ve savunulmamalıdır. Bu sebeple sonsuz geri gitmeler mümkün olamayacaktır. Ama sonu olmayan sınamalarda sınama sonsuza değin sürdürülemez yarım bırakılmak zorunda kalınacağından bu durum bir sorun ortaya çıkacaktır. Ama Popper bu durumun, bilimsel her önermenin sınanabilir olması gerektiği şeklinde ortaya konan savla ters düşmediğini, çünkü her öğrenmenin gerçekten *sınanmamasını* değil, *sınanabilir* olması gerektiğini ileri sürer. Yani, mantıksal nedenlerden dolayı test edilmeleri mümkün olmayan, üzerinde yeterince düşünülmeden hemen kabul edilen önermeler bilimde yer almamalıdır.⁷⁹

Popper’in yorumunun, bilimsel teoriler açısından doğruya yakınlaşma veya doğruya yaklaşımdan söz etmeyi anlaşılır kıldığını varsayarsak, tek başına bu varsayım, doğrunun, gerçekten de bilimin amacı olduğunu teşhis etmeye yeterli değildir. Daha güçlü bir tezi geliştirmek için söz konusu yorumun, yalnızca, bilimin doğruya yaklaştığını söylemeyi anlaşılır kıldığını değil, aynı zamanda, bir teorinin doğruya diğerinden daha yakın olup olmadığını söylemeyi mümkün kıldığını da göstermek zorunludur.⁸⁰

Paradoksal olarak Popper’in öznelciliği, onun üç dünyasının birbirinden ayrılması halinde anlaşılır hale gelir. *Paradoksal* olarak değerlendirilir çünkü üç dünya varsayımının ana motivasyonu, kuramların nesnel dünyasının, zihinsel süreçlerinin öznel dünyasından ayrılmasıdır. Onun ilk iki dünyası, fiziki nesnelere iskân bulunduğu fiziki dünya (dünya 1) ile öznel düşünme süreçlerinin ikamet ettiği zihin dünyalarıdır (dünya 2). Popper, kuramların, problem dünyalarının bireylerin zihinlerinin içeriğiyle tanımlanamayacağını ve açıkça onların fiziki nesnelere özdeşleştirilemeyeceğini belirtir. O, bu sebeple Platon’un idealar dünyası ile benzerlik gösteren dünya 3’ü kabul

⁷⁸ Popper, *age*, 71.

⁷⁹ Popper, *age*, 71-72.

⁸⁰ Chalmers, *age*, 217.

etmiştir. Dünya 3, kuramların, sorunların, savların vb. bulunduğu dünyadır. Popper, insan zihninin, fiziki nesnelere oluşturduğu dünya 1 ile kuramların oluşturduğu dünya 3 arasındaki ilişkinin oluşmasında çok önemli olduğunu belirtir. Popper'daki bu öznel faktör, doğrulukla ilgili yetersiz karşılıklılık kuramıyla ilişkilidir. Onun, nesnel bir doğruluk sınıfı oluşturma girişimine, kuramlarla dünya arasındaki ilişkisi olan zihin üzerindeki kararlılığı engel olur. Bu kararlılık, Popper'ı vazgeçilmez bir akıl kavramıyla büyük benzerlik taşıyan ve tutarlı bir nesnel kuram geliştirmek için yetersiz olan bir doğruluk kuramı geliştirmeye zorlar.⁸¹

İkinci Doğrulamacılar olarak adlandırılan bazı bilim felsefecileri, mantıkçı pozitivistlerden farklı bir doğrulama anlayışını benimseyerek Popper'ı eleştirirler. *Kuramsal çoğulcu* olan Feyerabend'a göre bilimin uyması gereken iki ilkeden birincisine göre bilim, genel kabul gören, bakış açısı ispat edilebilen veya çok yaygın olsa da bunlarla tutarsız olan kuramları bulmalı ve bunları geliştirmelidir. İkinci ilkeye göre ise bir kuram daha önceden oluşturulmuş kuramlarca çevrelenirse bu kuram geçerliliğini yitirir. Bu bağlamda yapılması gereken şey, kuramı işlevselliği daha da fazla olan yeni destekleyici kuramlarla tekrar oluşturmaktır. Kısacası Feyerabend, destekleyici kuramların varlığını birçok paradigmayla açıklar.⁸²

Imre Lakatos, Popper'ı eleştirirken yanlışlanabilirliğin tek ölçüt olarak kabul edildiği noktada etrafta hiçbir bilimsel kuramın kalmayacağını söyler. Bununla birlikte kendi bilimsel görüşünü, Poppercı yanlışlamacılığı düzeltme ve ona yapılan itirazları yanıtlama işlemi olarak açıklar. Ona göre bir kuramdan somut veriler elde etmek için o kuramın içeriğine bazı 'yardımcı kabuller'in eklenmesi gereklidir. Bir kuramı denemek için yardımcı hipotezler gerekir. Bir yanlışlamanın olması için gerekli olmayan olumsuz bir sonuç karşıtlığı gidermek ve kuramı düzeltmek için bir fırsattır. Böylelikle yanlışlandığı ifade edilen bir kuram çeşitli değişikliklerle kurtarılabilir.⁸³

Popper, olağandışı bilimi olağan bilimden daha çok dikkate alması yönünde Kuhn tarafından eleştirilir. Popper'ın bu mantıksal kriteri bilimsel kuramların seçiminde etkili değildir. Bilim insanları, deneylerin kuramı yanlışlayıp yanlışlamadığını dikkate almaz; onlar için kendi kararları önemlidir. Bunun sebebi psikolojik ve sosyal etkilerin önemli olmasıdır. Böylelikle bir sınır çizme sorunu olan bilimle sahte bilim arasındaki

⁸¹ Chalmers, *age*, 240.

⁸² Çilingir, *age*, 17.

⁸³ Çilingir, *age*, 17-18.

çizgiyi bulmak için uygulanan bilimsel yöntem, bilimin ilerlemesi ve bilimsel bilginin yapısıyla doğrudan alakadardır.⁸⁴

Sonuç olarak, Popper'a göre "biliyorum" sözü, onun hakkında bir önerme olarak, onun belli bir takım şeyleri yapmaya ve söylemeye ve onlara inanmaya eğilimli olduğunu bildirir, aynı zamanda bunun gerekçelendirmesi olmak savındadır; ama bunların hiçbiri, nesnel anlamda bilgi değildir: onun sınanmamış iddialarına hiç kimse bilgi adını vermeyecektir. Dolayısıyla, o, bilimsel çalışmada, kendi gözlemlerini bile pekin olarak kabul etmez, hatta onları tekrarlayıp sınımadıkça bilimsel gözlemler diye de saymaz. Öyleyse Popper'a göre bütün bakımlardan, bilgi nesnelir. Bilgi, bireylerin özel zihin hallerinde (Dünya 2) değildir, kamusal alanda (Dünya 3'te) yer alır.⁸⁵ Bu özel bireysel anlamda, insan bilgisinin çoğu hiç kimse tarafından "bilinmemektedir". Popper'ın kendisinden bu örnek için kullandığı birini alalım: "logaritma" cetvelleri kitabını. Bu cetvellerde, yeryüzünde her gün binaların, köprülerin, yolların, uçakların, makinelerin ve daha bin tane başka şeyin yapımında etkinlikle kullanılan şaşılacak kadar yararlı türden bilgiler vardır. Yine de, dünya bu cetvelleri "bilen" tek bir kişi bile olduğundan, hatta kitabındaki cetvelleri düzenleyenlerin bile onları bildiğinden kuşkuludur. Gerçekten, bilgimizin çoğu budur. Bilgi olarak statüsü, değeri ve faydası, öznel anlamda onu "bilen" biri olup olmadığından bağımsızdır. Bilgiyi nesnel olarak tanımlarsak şöyle diyebiliriz: Bilgi bilme işlemini gerçekleştiren öznesi olmayan bilgidir.⁸⁶

Sonuç olarak Popper, ne öznel ne de nesnel bilginin kesin olduğunu, tüm bilgilerin çıkarımsal, varsayımsal olduğunu belirtir. O, nesnel bilginin öznel bilgiye üstünlüğünün, nesnel bilginin eleştirilebilirliğinden kaynaklandığını söyler.

1.1.3. Paul Karl Feyerabend'in Nesnellik Anlayışı

1960'larda birtakım felsefeciler, gerek mantıkçı pozitivistlerin gerekse Karl Popper'ın, bilimi bilim olmayandan ayırmak için koydukları ölçütlerin bilimi ortadan kaldırdığını ve onların bunun yerine de başka bir şey koyamadıkları sonucuna vardılar. Mantıkçı pozitivistlerin bilim anlayışının etkisini yitirmesine neden olan bu düşünürlerden biri de Paul Karl Feyerabend (1924-1994)'dir.⁸⁷

⁸⁴ Çilingir, *age*, 18.

⁸⁵ Bryan Magee, *Karl Popper'in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*, çev. Mete Tunçay (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1982), 64-65.

⁸⁶ Magee, *age*, 65.

⁸⁷ Cemal Güzel, *Bilim Felsefesi* (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2010), 129.

Feyerabend, neye bilimsel denilebileceğinin veya bilim olan ile olmayanın birbirinden ayrılmasındaki ölçütün ne olduğunun önemli olmadığını söyler. Çünkü bir bilginin bilimsel olması, insanların ona her koşulda riayet etmesini sağlamayacaktır. Sonuçta tıpkı şiir, sanat, edebiyat, sihirbazlık, din ile alakalı bilgiler gibi bilimsel bilgi de bir bilgi çeşididir. Ne yazık ki insanların elinde onu kendiliğinden üstün kılacak bir ölçüt yoktur.⁸⁸

Lakatos'un öğrencisi olan Feyerabend, Kuhn ile Popper'ın görüşlerini uzlaştırmaya çalışan ünlü bilim felsefecisidir. Bilim savunucusu olan Lakatos, bilimin rasyonalitesi olduğunu göstermeye çalışmaktadır. Feyerabend, derslerde Lakatos'u tahrik eder ve bilim aleyhine argümanlar geliştirir. O, Lakatos ile tartışmaları sonucunda ünlü eseri olan *Yönteme Hayır*'ı yazmıştır. Ancak Feyerabend kitabını yayınladığında, Lakatos ölmüştür.⁸⁹

Feyerabend, bilgikuramı ile bilim felsefesinin “hasta” olduğunu savundu. O, “hasta” olan bilgikuramı ile bilgikuramsal anarşizmin bilim felsefesinin ilacı olduğunu *Yönteme Hayır* eserinde açıklar. Fakat bu, bilgi kuramı ya da bilim felsefesi anarşik olmalıdır anlamına gelmez ve her ikisi de anarşizmi “ilaç” olarak kullanılmalıdır.⁹⁰

Feyerabend *Yönteme Hayır* eserinde, bilimin tek bir yönteminin bulunmadığını ve bu düşüncenin de sadece kendisine ait olmadığını savunur. Albert Einstein da bu görüşü savunur ve bunu şöyle açıklar: Bilim insanları çok karmaşık durumlarla karşılaştıklarından, onların değer içeren sonuçlar elde edebilmeleri için tek bir kurala bağlı kalmamaları ve iyimser olmaları gerekir. Feyerabend'e göre bu, tek bir yöntemin olmadığını ve yapılan her şeyin gideceğini söylemekten başka bir şey değildir.⁹¹ Söz gelimi, bilimin ilerleyişini karşı-tümevarımla gerçekleştirmek için sağlamlaştırmış kuramlarla ve/veya kanıtlanabilirliği doğrulanmış deneysel sonuçlarla ters düşen varsayımlar geliştirilebilir. Çünkü ilerlemeyi engellemeyen tek ilke *Ne olsa gider* ilkesidir.⁹²

Feyerabend, farklılıklar sonucu ortaya çıkan sorunların, kimi durumlarda pozitif olan ve kuramlara soluk aldırıcı alanlar açan *ad hoc* hipotezlerle örtbas edilebileceğini söyler. Bu hipotezler, gelecekteki araştırmaların yönünü belirler. Ona göre, Lakatos'un yöntem kurmak için gösterdiği zekice çabalar, düzeni oluşturamadığı, bilgi arttırıcı

⁸⁸ Demir, *age*, 134.

⁸⁹ Demir, *age*, 133-134.

⁹⁰ Güzel, *age*, 131.

⁹¹ Demir, *age*, 134.

⁹² Paul K. Feyerabend, *Yönteme Hayır*, çev. Ahmet İnam (İstanbul: Ara Yayıncılık, 1991), 17.

etkinliklere sınır koyduğu için bu sonuca düşmekten kurtulamıyor. Çünkü Lakatos'un felsefesi liberal görünümü altında *kılık değiştirmiş bir anarşizmdir*.⁹³

Modern dönemde özgürlük ve bilim, en kutsal ve dokunulmazlığı olan kavramlar arasında yer alır ve bu ikisi arasında birbirini bütünleyen bir ilişki olduğu varsayılır. Feyerabend'e göre ise bir bilgi türü olarak bilim, kendiliğinden *aydınlatici ve özgürleştirici* değildir; iktidar oluşumunun ve aktarımının bir aracı haline gelebilir. O, birincisi toplumun egemen bir bilgi türü olarak bilimden korunmasını sağlayan, ikinci olarak bilim insanlarını, yöntembilimcilerin baskısından kurtarmayı hedefleyen iki yönlü bir kurtuluş (özgürleşme) stratejisi önerir. Feyerabend'e göre tek tek bilim insanlarının bilimsel faaliyetlerini yürütürken kendilerini bağımsız ve özgür hissetmelerinin sağlanabilmesi için, bu özgürleşme stratejisi büyük önem taşımaktadır.⁹⁴

Feyerabend bilimi, insan tarafından geliştirilmiş pek çok düşünme biçiminden biri ama en iyisi olmak zorunda olmayan şekilde tanımlamıştır. O, günümüz bilgi anlayışının tek temel kaynağı olarak ortaya konan çağdaş bilim anlayışına sert eleştirilerde bulunarak bilimi kimi açılardan din veya ideoloji, kimi açılardan da parapsikoloji, astroloji, efsane ve hatta falcılık gibi uygulamalardan biri olarak görmüştür.⁹⁵

Bilim felsefesiyle uğraşmasına rağmen onun gerekliliğine inanmayan bir bilim felsefecisi olan Feyerabend, bilim felsefesini hiçbir bilimsel buluşun ortaya çıkmasında etkisi olmayan, buna rağmen bilimin sadece adını paylaşan, onun dışında bilimle hiçbir ortak noktası olmayan bir görüş olarak savunur. Bununla birlikte bilimin felsefenin bu kavgacı kısmıyla ilgilenmesinin gerekçesinin, hümanist bir bilim anlayışı açığa çıkarmak olduğunu söyler. Ona göre, bilimlerin hangi kriteri ele alarak inceleme yapması gerektiğinin cevabı, bir insanın mutluluğu ve gelişimidir. Bunlar doğruluk, yiğitlik gibi yaşamın kurumlaşmış değerlerinin de bir kenara atılmasını engelleyen ve her zaman geçerli olan yüce değerlerdir. Onun bilim felsefesinde vurguladığı temel şey, bilimin insan için olduğu; bilimsel etkinliklerde insanın göz ardı edilmemesi gerektiğidir. Mantıkçı pozitivistlerin bilim anlayışının göz ardı ettiği ve yok saydığı insanı Feyerabend, yeniden bilim denen şeyin tam da ortasına koymuştur.⁹⁶

⁹³ Feyerabend, *age*, 18-20.

⁹⁴ Demir, *age*, 135-136.

⁹⁵ Emre Ekinci, "Paul Karl Feyerabend'in Bilim Anlayışı Bilgi Kuramsal Anarşizm", erişim 17 Nisan 2018,

https://www.academia.edu/11290885/paul_karl_feyerabend_in_bilim_anlayisi_bilgi_kuramsal_anarsizm

⁹⁶ Güzel, *Bilim Felsefesi*, 130.

Bilim tarihine bakıldığında bilim insanının fiziksel, psikolojik, sosyolojik ve tarihsel birçok kısıtlamalarla karşı karşıya bulunduğunu söyleyen Feyerabend, metodolojik (yöntembilimsel) kısıtlamaları reddeder. Bütün metodolojilerin sınırlı olduğunu, bir dizi kuralı başkalarıyla değiştirmeyi amaçlamadığını, geliştirdiği karşı tümevarımının yeni bir metodoloji olmadığını ifade eden Feyerabend, bilgikuramsal açıdan anarşisttir. Bilimsel yasalar bütünüyle yanlış olabilirler veya yerine göre düzeltilebilirler. Bunlar aynı zamanda eleştirilebilirler de. Böylece, sonuçlarına güvenilemez bir bilim ise artık anarşizmin dostu olamaz. Peki, böyle bir durumda “Bilim bırakılmalı mı yoksa kullanılmalı mı?” sorusunun cevabı ise *bilgikuramsal* (epistemolojik) *anarşizmdir* şeklinde verilir.⁹⁷

Bilgi kuramsal anarşizmin, siyasal anarşizmden farkı şudur: Siyasal anarşizmde, var olan siyasi düzenin ortadan kaldırılması için şiddete dayalı bir başkaldırı vardır. Buna bağlı olarak siyasal anarşizmin ortadan kaldırmaya çalıştığı mevcut düzeni, bilgi kuramsal anarşistler destekleyebilirler. Feyerabend, kendisini anarşist olarak adlandırır. Ancak, Ian Hacking, anarşistler çoğu zaman insanlara zarar verdiği için Dadaist nitelemesini tercih etmiştir. Bütün programların karşısında olan Dadaist yeri geldiğinde statükoyu savunabileceği gibi, ateşli bir karşıtı da olabilir. Dadaist düşünürlere göre hiçbir görüş absürt veya etik dışı değildir ve Dadaistlere göre hiçbir yöntem vazgeçilmez değildir. Onların kesinlikle kabul etmediği tek konu, *evrensel ölçüt* anlayışıdır. Siyasal anarşizm anlayışı bilime inanç duyarken, Feyerabend’in anarşizmi Dadaizmle özdeşir ve bilim dâhil hiçbir ölçütü onaylamaz.⁹⁸

Nesnel bilginin edinilmesi aşamasında bilimi tek bilme aracı olarak benimsemeyen Feyerabend, kuramsal çoğulculuk görüşünü benimser. Yani, o, sadece bir teori ve metodun yeterli gelmeyeceğini ispata çalışır. Kuramsal çoğulculuk ilkesi çoğalma ve inat olmak üzere iki ilkedен oluşur.⁹⁹

Feyerabend bunları söylerken, “değişmez yöntem” ve “değişmez bir rasyonalite” gibi düşüncelerin savunulamayacağını belirtmiş, bununla beraber bilimde ilerlemeyi sağlayan tek ilkenin *Ne olsa uyar* ilkesi olduğunu savunmuştur.¹⁰⁰ Ama Feyerabend, bu ilkenin kendisinin inandığı bir şey olmadığını da ekler. Ona göre bu ilke, aslında rasyonalistin içinde bulunduğu durumun “alaycı” bir özetidir. Bu ilke boş,

⁹⁷ Ekinci, *agm.*

⁹⁸ Ekinci, *agm.*

⁹⁹ Ekinci, *agm.*

¹⁰⁰ Güzel, *Bilim Felsefesi*, 137.

yararsız, saçmadır. Bilimsel rasyoneliteyi dışladığını söyleyip karşı çıkacak olanlara Feyerabend'in yanıtı da hazırdır: *Ne olsa uyarırsa bilimsel rasyonelite de uyar.*¹⁰¹

Bir kuramın kendisini aşarak ilerleyip kesin bir geçerliliğe ulaşabilmesi için karşıt kuramların hücumlarına genel ve geçerli yanıtlar bulması gerekir. Feyerabend, bu konuda şunları söyler: “Bilinen yaşam biçimlerinin, bize istediklerimizi verebileceğinin garantisi olmadığı gibi, bilinen akıl dışı yaşam biçimlerinin de bunda başarısız olacaklarının garantisi yoktur.”¹⁰² Yeni hipotezlerin kabul edilmiş kuramlarla uyuşmasını şart koşan tutarlılık koşulu, daha iyi kuramı değil de eski kuramı koruduğundan akla uygun değildir. Sağlamlaştırılmış varsayımlarla karşıtlığa düşen kuramlar, farklı yollardan edinilemeyecek ipuçları ortaya çıkarır. Öyleyse kuramların çoğaltılması bilime faydalıdır, bunun nedeni bir kuramın hâkimiyetinin kuramların farklı görüşlerce sınanmasını engellemesidir. Böylesi örnek kuramlara dayanan düzen, bireyin özgür gelişimini tehlikeye sokar. Ne kadar saçma ya da eski olursa olsun bilgimizi geliştiremeyecek bir düşünce yoktur. Bütün düşünce tarihi bilimin içine işleyerek tek tek her kuramın geliştirilmesinde kullanılmıştır. Siyasi müdahale de yadsınmıyor. Şimdiki durumda geçerli düşüncelerden farklı görüşlere direnen bilim milliyetçiliği ortadan kaldırılmalıdır.¹⁰³

Feyerabend'e göre tek bir yöntem ya da kurama bağlı kalmak, değişik fikirlerin katkılarına kendini kapatmak olacağından, bilimsel ilerlemeye engel teşkil etmektedir. Bu sebeple Feyerabend'in felsefesi hem teorik hem de metodolojik çoğulculuktan yanadır. Feyerabend, Popper'la hemfikirdir ve bilimsel ilerlemenin ancak eleştirilebilen kuramlarla gerçekleştirilebileceği görüşündedir. Feyerabend bilimin üstün görülmesinin bilimsel ilerleme için büyük bir engel meydana getirdiğini ve bilime ve bilim insanlarına ayrıcalıklı bir konum belirleme fikrine karşı çıkar. O, bilim düşmanı değil, aksine özgür bir ortamda bilim yapılarak bilimsel ilerlemenin sağlanmasını hedeflemektedir. Eşölçülemez ancak karşılaştırılabilir teorilerin bir arada var olması gerektiğini savunan Feyerabend ancak bu şekilde, yeni fikirlerin katkısı ve kuramların test edilebilirliğinin artması ile bilimde ilerlemenin sağlanabileceği inancındadır.¹⁰⁴

Birtakım düşüncelerinden, bu düşünceleri dile getiriş tarzından ötürü Feyerabend, çağımızın en kışkırtıcı bilim felsefecisi olmuştur. Ayrıca, Feyerabend,

¹⁰¹ Güzel, *age*, 136.

¹⁰² Ekinci, *agm*.

¹⁰³ Feyerabend, *age*, 17-18.

¹⁰⁴ Ekinci, *agm*.

bilime dair söyledikleriyle, mantıkçı pozitivistler, Popper, Lakatos, Kuhn’la süregelen bilim felsefesi çizgisinde, Kuhn’la birlikte bir kırılma noktası oluşturur.¹⁰⁵

Nesnelliğin anlamlı bir şekilde kullanılmasının, Feyerabend’e göre, dünyayı çok özel bir bakış açısından algılamak ve tanımlamak için varsaymaktır; örneğin, bilimsel bir kuramın referans iddialarını doğrulamaya çalışırız. Sadece tuhaf bir bilimsel görüş içinde nesnellik kavramı anlamlı bir şekilde uygulanabilir. Yani, bilimsel yöntem uygulanan belirli bilimsel kuramdan kendini kurtaramaz; bağımsız bakış açısına doğru olan kapı kilitlidir. Feyerabend’in söylediği gibi:

“Bilgikuramsal faaliyetlerimiz en sağlam kozmolojik mobilyalar üzerinde bile belirleyici bir etkiye sahip olabilirler- tanrıları yok ediyorlar ve onları boş alandaki atom yığınlarıyla değiştiriyorlar.”¹⁰⁶

Sonuç olarak Feyerabend modern deneyciliğin ‘tutarlılık koşulu’ nu eleştirir. Bu koşul, yeni varsayımların kabul edilmiş kuramlarla uyuşmasını gerektirir. Bu, bir varsayımı olgularla uyuşmadığı için değil de, doğrulayıcı örneklerini paylaştığı başka bir kuramla uyuşmadığı için bir kenara atar. Dolayısıyla da tutarlılık koşulu daha iyi kuram değil eski kuramı koruduğu için rasyonaliteye uygun değildir. Bu durum görüş birliğini gerektirdiği için- ya da görüş çeşitliliği sunamadığı için- insana “nesnel bilgi”de sağlayamaz ve çeşitlilikten yana olmadığından insanca bir tutumla bağdaşmaz. Feyerabend “nesnel bilgi”nin zorunlu bir özelliğinin görüş çeşitliliği yani, insanca bir tutumla bağdaşan tek yöntem olduğunu söyler.

Kuhn ve Feyerabend’in kuram yüklü gözlem tezleri ve onların bilimsel araştırmanın nesnelliği üzerine etkileri hakkındaki tezleri daha sonra çok tartışılmıştı ve çoğunlukla sosyal bir yapılandırmacı anlayış içinde yanlış anlaşılmıştı. Bu sebeple Kuhn daha sonra bilimsel nesnellik konusuna geri döner; bu da bilimsel bir topluluğun ortak bilişsel değerleri açısından kendi kendini tanımlamasına yol açar.¹⁰⁷

1.1.4. Thomas Kuhn’un Nesnellik Anlayışı

Büyük resme göre, bilimsel gelişmeler sahte inançları en iyi bilimsel kuramlardan eleyerek ve doğruyu ekleyerek gerçeğe doğru ilerlemektedir. Bu kuramlar gittikçe birbirine benzeyerek bilimsel bilgi oluşur ve zamanla büyür. Bu resim doğruysa, zamanla bilimsel bilgi daha nesnel, yani gerçeklere daha sadık hale gelecektir. Bununla

¹⁰⁵ Güzel, *Bilim Felsefesi*, 130.

¹⁰⁶ “Scientific Objectivity”, *age*.

¹⁰⁷ “Scientific Objectivity”, *age*.

birlikte, bilimsel kuramlar sık sık değişir ve bazen birçok kuram bilimsel dünyanın erevesi içinde yer almak için yarışırlar. Gözlemlerin, en azından ilke olarak, rekabet eden kuramlar arasında karar verebileceği bilimsel nesnelliğin büyük resmi içinde kendiliğinden vardır. Eğer böyle olmazsa, konumunu doğrulamak için güvenirliği açısından nesnellik kavramı anlamsız olacaktır. Bu pozisyon K.Popper, Rudolf Carnap ve ampirik bilim felsefesindeki diğer önde gelen isimler tarafından benimsenmiştir.

Birçok filozof gözlem ile kuram arasındaki ilişkinin daha karmaşık olduğunu ve etkilerinin aslında her iki yönde de ilerleyebileceğini savunmuştur. Ama etkisi en uzun süren eleştiri Thomas Samuel Kuhn (1922-1996) tarafından *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* kitabında ortaya konmuştur. Kuhn'un analizi, bilim insanlarının aksiyomlar, metodolojik varsayımlar ve benzeri kümelerle tanımlanan araştırma sorunlarını bir paradigma objektifi aracılığıyla tanımladıkları, inceledikleri varsayımına dayanmaktadır.¹⁰⁸

Postmodern bilim anlayışı, modernitenin pozitivist bilim anlayışı üzerine önemli eleştiriler getirdi. Postmodern düşünürlerden etkilenen bir bilim tarihçisi ve fizikçi olan Kuhn da pozitivist bilimin birikimli ilerleme ve nesnel olma ilkelerine eleştiriler yöneltti. Kuhn, bilim anlayışını ve pozitivist bilime yönelik bu eleştirilerini adı geçen eserinde iddia ettiği gibi, bilimin birikerek çoğalan ve düz ilerleyen bir bilgiler toplamı değil, paradigma değişimlerine denk gelen bilimsel devrimlerin sonucu olduğunu ortaya attı. Wittgenstein'in 'dil oyunları' kuramından da etkilenen Kuhn, bilimsel bakış üzerinde devrim niteliğinde bir etki bırakmıştır.¹⁰⁹ Kuhn bilim felsefesine ve bilim tarihine yeni bir bakış açısı kazandırmış, kendinden sonra gelen bilim ekollerini de etkilemiştir. Kuhn, bir postmodernist olmasa da yaşadığı dönem itibariyle postmodernist düşünürlerinden etkilenmiş ve katıksız gözlemin olamayacağı gibi bir takım iddialarıyla pozitivist bilim anlayışının bazı kabullerine önemli eleştiriler getirmiştir. Bilimin birikimli olarak değil önemli kırılmalarla ve devrimlerle ilerlediği, ayrıca, bilimin nesnel olmadığı iddiaları Kuhn'un bilim anlayışını özetlemektedir.

Kuhn, bilimsel tarihten örnekler vererek bilimin st üste edinilen birikimlerle değil uygun noktalarda ortaya çıkan kırılmalarla ve yeniliklerle ilerlediğini söyler. Bilimin gelişmesinin ne pozitivist ne de Popperci bilim felsefesiyle ilerlediğini söyleyen Kuhn, yeni bilim anlayışı olan *paradigma* kavramını ortaya atar. O, paradigmayı bilinen

¹⁰⁸ "Scientific Objectivity", *age*.

¹⁰⁹ Mustafa Karahöyük, "Thomas Samuel Kuhn'un Bilim Anlayışı", 6, erişim 02 Nisan 2018, https://www.academia.edu/10264262/thomas_samuel_kuhn_bilim_anlayışı/

anlamlarının dışında herkesçe onaylanmış model ya da örnek diye tanımlar.¹¹⁰ Kuhn, paradigma kavramı ile bilim tarihini kategorize ederek ele almış yani bütünsel bakmamıştır.

Kuhn, bilimsel devrimlerin yapısının evrelerini, *bilim öncesi dönem, olağan bilim, bunalımlar, bilimsel devrim, yeni olağan bilim, yeni bunalımlar* şeklinde incelemiştir.

Kuhn'un paradigma öncesi dediği ilk evrede, bilimsel çalışmalar sürmekte ama bilim insanları bu çalışmalar üzerinde uzlaşma sağlayamamaktadır. Her paradigma, bir alanda yığılmış belli sorunlara cevap olarak ortaya konur. Bu evredeki tipik özellik, çok farklı, birbirleriyle uyum sağlamayan ve tamamlanmamış kuramların bir arada bulunmasıdır. Bu kuramların birbirlerine karşı üstünlükleri yoktur yani bu kuramlar aynı derecede bilimsel sayılır. Kuhn bunu, *eşölçülemezlik* kavramı ile açıklar. Eğer farklı bilim çevrelerindeki bilim insanları bu kavramsal çerçevelerden birine yönelirse ve bilimsel yöntemler üzerinde ortak bir görüş sağlanırsa, bu kuram olağan bilim olarak kabul edilir ve artık hâkim paradigma olarak varlığını sürdürür.¹¹¹

Olağan bilimi, kazanılmış bir ya da birden çok bilimsel başarının sonucu olarak gören Kuhn, kabul gören paradigmaların iki özelliği olduğunu belirtir: Her birinin gerçekleştirdiği başarı, rekabet içinde olduğu diğer kuramlara bağlı olanları kendisine çekecek kadar benzersiz ve önemli olmalı ve birçok sorunun çözümü ilerideki çabalara bırakabilecek kadar açık uçlu olmalıdır.¹¹² Bilim insanı bu evrede hâkim paradigma kapsamında bulmaca çözmektedir. Zamanla, olağan bilim sürecinde anomaliler, hâkim paradigma bağlamında açıklanması zor olgular olarak belirebilir. Bu anomaliler birikerek olağan bilimi zorlaştırır ve paradigmayı zora sokar. Bir paradigmadan vazgeçilmesi için o paradigmanın çözemediği problemlerin sayısının çözüldüğü problemlerin sayısını geçmesi gerekir. Çok sayıda paradigmanın varlığı söz konusu ise bu paradigmalardan hangisinin çözüleceğine felsefi tartışmalar karar verir. Ortaya çıkan paradigmaların kendinden öncekilere göre daha akılcı ve sorun (bulmaca) çözücü olduğu düşünülür.¹¹³

Kuhn, olağan bilimin amacının doğadan yeni görüngüleri toplamak değil tam tersine paradigmaya uymayanları dışarda bırakmak olduğunu vurgular. “Kutuya”

¹¹⁰ Çilingir, *age*, 15.

¹¹¹ Karahöyük, *agm*, 9.

¹¹² Thomas S.Kuhn, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*, çev. Nilüfer Kuyaş (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 81-82.

¹¹³ Çilingir, *age*, 15-16.

uymayanlar dikkate alınmazlar. Bilim insanlarının amacı yeni kuramlar icat etmek değil hâkim olağan bilim bağlamında bilim paradigmanın en baştan sağladığı kuramlarla ilgilenmeye yönelmişlerdir. Bilim insanları bu dönemde yeni kuram icat edenlere pek hoşgörülü bakmazlar.¹¹⁴

Olağan bilimin asıl hedefinin yeni bir icat bulmak olmadığını söyleyen Kuhn, onu bilim insanlarının hâkim paradigmaya katkıda bulunma çabası olarak açıklar. Onların bu katkılarını, bulmaca çözme olarak adlandırır.¹¹⁵

Bilim çevrelerindeki bazı bilim insanları yeni paradigmalara yönelerek çoğunluğa aykırı davranırlar ve Kuhn, bunu devrimci olarak niteler. Böylelikle bilim üçüncü evreye geçer. Bu evrede de, eski paradigmaya güven sarsılarak yeni paradigma öne geçer. Her iki paradigmanın da yan yana yaşadığı ve yeni paradigmanın başlangıçtaki eksikliklerinin zamanla kapatıldığı bir dönem sonunda yeni paradigma hakim duruma geldiğinde, bilim insanları yeni paradigma çerçevesinde bulmacayla uğraştıkları normal bilime dönerler.¹¹⁶

Bu üçüncü evrede bilim insanlarının sürekli başarısız olan hâkim paradigma hakkında kuşkuya düşmeleri, yeni bir anlayışa geçme çabalarına yol açar. Bilim insanı bu dönemde yeni arayışlara yönelse ve inancını kaybetmeye başlasa da paradigmayı terk etmez. Direnen paradigmaya müdahaleler yapılır ama bu müdahaleler yetersiz kaldıkça daha önceden bulunmuş çözümlere bile kuşkuyla bakılmaya başlanır.¹¹⁷

Kuhn'a göre bilimler nesnellikten uzaktır. O, bilimin bilim kitaplarında toplanmış olgu, kuram ve yöntemlerin dışına çıkmamış bir bütün olduğunu ileri sürmektedir. Ona göre, yeni veriler elde etmek için de bu bilgilere dayanarak araştırma yapılmaktadır. Yazılan bilimsel ders kitapları dönemin hâkim paradigmasına bağlı olan bilim insanları tarafından oluşturulmaktadır. Her bilim ekolü, kendi paradigmasını kitaplara yerleştirmek için kendisinden önce gelen paradigmanın ders kitaplarını kendi düşünceleri doğrultusunda eleyerek işe başlar. Bu kitaplarda tarihlerin az olması ve eskiye muğlâk göndermeler yapılmasıyla öğrencilerin eskiden gelen birikim ve süreklilik hissine kapılmasına aynı zamanda istenilen sonuca yani yeni paradigmaya uyumlaştırılmasına öncülük edilmiş olur.¹¹⁸

¹¹⁴ Kuhn, *age*, 98-99.

¹¹⁵ Karahöyük, *agm*, 9.

¹¹⁶ Karahöyük, *agm*, 10.

¹¹⁷ Karahöyük, *agm*, 10.

¹¹⁸ Kuhn, *age*, 237-239.

Sonuç olarak, Kuhn bilimsel bilginin ilerlemesine büyük katkılarda bulunmuştur. Ona göre bilimsel alanlar, doğrusal ve devamlı bir şekilde gelişmekten ziyade periyodik olarak paradigma kaymalarından etkilenir. Bu paradigma kaymaları bilim insanlarının daha önce geçerli kabul ettikleri tezlerine karşın yeni bir anlayışın oluşmasına neden olur. Buna bağlı olarak bilimsel doğru kavramının belirlenmesi için tarafsızlık ölçütü ele alınamaz; bilim dünyasının fikir birliği de bilimsel doğrunun belirlenmesinde aynı ölçüde değer taşır. Paradigmalar rekabet halinde olabilir fakat kıyaslanamaz. Çünkü gerçekliğin rekabet eden ve uzlaştırılmaz açıklamaları paradigmatardır. Bu sebeple bilim anlayışımız tüm nesnel çıkarımları ortaya koyan araştırmacıların ve katılımcıların öznel dünya görüşlerinden ve koşullandırmalarından nihayetinde etkilendiği için nesnellik kavramına dayandırılmaz. Bilim öznel bakış açılarını da hesaba katmalıdır.

İKİNCİ BÖLÜM IMRE LAKATOS'A GÖRE BİLİMDE NESNELİK SORUNU VE NESNELİK ANLAYIŞI

Kavramların anlam kazanmasında çeşitli seçenekler öne sürülmektedir. Bu çeşitlilik içerisinde kavramların tanımlama yoluyla anlam kazandığı savı ön plana geçer. Başka bir alternatifte göre ise kavramların anlam kazanmasında çeşitli kuramların var olması ve bu kuramların birbirini destekleyici olması da söz konusu olur. Ancak kavramların anlam kazanmasında ne birbiriyle tutarlı kuramların ne de tanımlamaların yeri vardır. Kavramlar sadece kendileriyle alakalı daha önceden anlamlandırılmış kavramların varlığıyla bir anlam kazanabilir.¹¹⁹

Bilimin felsefeden kopması ve bilim dışında güvenilir bir bilgi olmadığı 17. yüzyıldan itibaren hâkim bir düşünce haline geldi. Bu dönemde Kant, metafizik bilginin imkânsız olduğunu savunarak bu bilginin önemini kaybetmesine sebep oldu. Bilimsel bilginin gözlem ve deneye dayalı olması, onun tek güvenilir bilgi olarak kabul edilmesini sağladı. Bunun yanında bilimde tümdengelim yöntemi tümevarım yönteminin önüne geçti.

20. yüzyılda bilim insanları metafizik bilginin imkânından daha önce vazgeçtikleri gibi, bilimsel bilginin de artık ispatlanmış bilgi olduğu görüşünün savunulamaz olduğunu gördüler. Bu da yeni bir krizin çıkmasına neden oldu. Bu krizle birlikte bilim felsefesi yeniden önem kazanmaya başladı. Bunun da sebebi bilimsel bilginin denetlenemez oluşuydu. Popper'ın yanlışlama kuramı, “doğrulama” ilkesinin yerini aldı. Lakatos da öncelleri gibi mücadelesini, bazı temel değişiklikler yapmasına rağmen, bilimsel bilgi alanında devam ettirdi. Ona göre, bilimsel bilgi için rasyonel bir ölçütün olmaması fizik gibi doğa bilimlerini göreceleştirdiği gibi, gelişmekte olan sosyal bilimler, etik ve siyasal alanlarını da göreceleştirmek gibi tehlikeli sonuçlara neden olur. Bu yüzden Lakatos, bilimsel bilgiye ölçüt getirmenin çok önemli olduğu düşüncesindedir.

Peki, Imre Lakatos kimdir? 1922-1974 yılları arasında yaşamış olan Imre Lakatos bilim ve matematik felsefecisidir. 1960'tan ölümüne kadar London School of Economics'te görev yapan Lakatos *Bilimsel Araştırma Programları Metodolojisi* adlı

¹¹⁹Dominique Lecourt, *Bilim Felsefesi*, çev. I. Ergüden (Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2006), 88.

yazısında kuramları ayrı olarak değil de bir araştırma programı içinde almanın gerekliliğinden söz ederek bu kavrama ilişkin değerlendirmeleriyle bilinir.¹²⁰

Feyerabend'in *Yönteme Hayır* adlı eserinde “dost ve yandaş anarşiste” şeklinde ithaf ettiği Lakatos genellikle iki yanıyla bilinir. Bunlardan birisi, matematik tarihini, matematikçileri, matematik felsefesini, kısacası matematiği irdelediği kitabı *Tahminler ve Çürütmeler* (Proofs and Refutations)' deki Lakatos'dur. Diğeri ise, 1968-69'da yazmayı düşündüğü *The Changing Logic of Scientific Discovery* adlı kitabının bir parçası olarak düşündüğü *Yanlışlama ve Bilimsel Araştırma Programı Yöntemi* (Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes)'deki Lakatos'dur. O, bu yazıda, hem Popperci yanlışlamacılığı düzeltmeye hem de Popperci yanlışlamacılığa karşı çıkışları yanıtlamaya çalışarak kendi bilim tasarımını geliştirmiştir. Lakatos, Popperci deneycilik türünü savunur.¹²¹

Lakatos, çağdaş bilim felsefesi literatüründe bilimsel ilerlemenin rasyonel olarak açıklanabileceğini savunan bir düşündürdür. Ona göre, bilim felsefesi için bilim tarihini iyi bilmenin yanında bilim tarihindeki olguları iyi betimleyebilmek için de bilim felsefesinin bilimin ne olduğuna ilişkin analizi, yani bilimin bilimolmayan diğer etkinliklerden ayırımına ilişkin ortaya koyduğu felsefi analiz gereklidir. O, Kant'ın ünlü sözünü şöyle değiştirmiştir: “Bilim tarihi olmaksızın bilim felsefesi boş, bilim felsefesi olmaksızın bilim tarihi kördür.”¹²²

Lakatos, üç temel sorunu çözmek için bilimin metodolojisini oluşturmuştur. Bunlar; 1) bilim ya da sahte bilim yani sınır koyma meselesi; 2) yanlışlama ve bilimsel araştırma programlarının metodolojisi yani yanlışlamacılığa karşı yanılabilirlik; 3) bilimsel araştırma programlarına ilişkin bir metodolojidir.

Lakatos'un yukarda bahsedilen konu başlıklarına ek olarak onun “Kuhn'cu araştırma programına karşı Popperci araştırma programı” da ele alınacaktır.

2.1. BİLİM YA DA SAHTE BİLİM ARASINA SINIR KOYMA MESELESİ

Bilginin insan tarafından saygı duyulan bir şey olduğunu savunan Lakatos'a göre bilim de bilginin en saygı duyulan türüdür. O da, Popper gibi bilgiyi hurafeden (batıl inanç), ideolojiden ya da sözde bilimden ayıran ölçütün ne olduğu sorusunu sorar.

¹²⁰ Lecourt, *age*, 88.

¹²¹ Cemal Güzel, *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos* (Ankara: Bilim Sanat Yayınevi, 1999), 7.

¹²² Imre Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, çev. Duygu Uygun (İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014), 9.

Bilimle sözde bilim arasına sınır koyma sorununun eleştirilmesi aynı zamanda onun kuramsallaştırılması açısından da önemlidir.¹²³ Lakatos'a göre bilimle sözde bilim arasına sınır koyma en az felsefenin sorunu olduğu kadar yaşamsal, toplumsal, siyasal ilişkilerin de sorunudur ve etik içermeleri vardır.¹²⁴

Geçmişte sınır koyma sorununun nasıl çözülmeye çalışıldığına bakıldığında bir önermeye bağlanmanın ölçüsünün ne olduğunun önermeyi bilgi yapmayacağını söyleyen Lakatos, bir önerme açıkça 'akla yakın' olsa bile herkes buna inansa da önermenin sözde bilimsel olarak değerli olabileceğini söyler. Bir kuram herkesin ona inanması bir yana hiç kimse bu kuramı anlamasa bile son derece bilimsel olabilir.¹²⁵

Gerçekte bilimsel davranışın ayırt edici özelliği, çok fazla önemsenen kuramlara karşı bile belli bir kuşkuyla bakılmasıdır. Lakatos'un "*Bilimsel tavır kendini, en gözde kuramlara bile bir miktar şüphle yaklaşımda gösterir. Herhangi bir kurama kör bir şekilde bağlılık entelektüel bir değer değildir; entelektüel bir suçtur.*" sözü bilimsel davranışı en iyi şekilde açıklamaktadır.

Lakatos, bir kuramın bilişsel değerinin, kuramın insanların kafasındaki psikolojik etkisiyle alakasının olmadığını, yani bir kuramın bilişsel değerinin, onu yaratan ya da onu anlayan insan zihninden (inanç, bağlılık, anlama gibi) bağımsız olduğunu savunur. Ona göre yalnızca kuramın kestirimlerinin gerçekte hangi nesnel dayanakları olduğu o kuramın bilimsel değerini belirler.¹²⁶

Bu bağlamda, deneysel akıl yürütmenin ne olduğuna bakmanın önemli olduğunu söyleyen Lakatos'a göre bilimsel akıl yürütmenin başlıca koşullarından biri, kuramların olgularca desteklenmesidir. Newton kuramının 17. yüzyılda çöküşü bilim insanının kendi kriterinin hayalî bir düşünce olduğunu gösterir. Einstein'dan önce pek çok bilim insanı, Newton'un Tanrı'nın nihai yasalarını olgularla kanıtlayarak çözdüğünü düşünürken, daha 19. yüzyılın başlarında bazı bilim insanları, bu kuramla ilgili bir kaç deneyin aslında hiç yapılmamış olduğunu, gerekli düzeneklerin bile kurulamadığını kabul etmiştir.¹²⁷

20. yüzyılda "bütün bilimsel kuramlar aynı ölçüde kanıtlanamazsa, bilimsel bilgiyi bilgisizlikten, bilimi sözde bilimden neyin ayıracağı" sorusu sorulur. Bu soruya

¹²³ Güzel, *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos*, 7.

¹²⁴ Imre Lakatos, "Science and Pseudoscience", <http://www.inf.fu-berlin.de/lehre/pmo/eng/Lakatos-Science.pdf> (Erişim Tarihi: 28.02.2019)

¹²⁵ Güzel, *age*, 8.

¹²⁶ Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, 20.

¹²⁷ Lakatos, *age*, 20-22.

verilen yanıtlardan biri mantıkçı pozitivistlerin (Lakatos'a göre tümevarımcı mantıkçılar) cevabıdır. Mantıkçı pozitivistler, başka başka kuramların olabilirliğini toplam kanıtla göre olduğunu söyler. Birinci bölümde bahsedildiği gibi bir kuramın matematik olabilirliği yüksekse, bu kuram bilimsel diye değerlendirilir; düşük ya da sıfır bilimsel değildir ve sonuç olarak bilimsel dürüstlüğü göstergesi de, en azından yüksek olasılık göstermeyen hiçbir şey söylememektir.¹²⁸

Mantıkçı pozitivistlerin keşfin tarzıyla doğrulamanın tarzını birbirinden ayırmalarına izin verilse bile, konuları yine de gözlem önermelerinin kuram-yüklü ve dolayısıyla yanılabilir olmaları gerçeğinden dolayı tehdit altındadır. Mantıkçı pozitivist doğrudan gözlemlerle -bilimsel bilgi için sağlam bir temel teşkil etmeyi düşündüğü, gözlem önermeleriyle- güvenilir gözlem temelinden tümevarımlı destek oldukları ölçüde doğrulanmaları gereken kuramların arasında çok keskin bir ayırım yapmayı amaçlar. Onlar, kuramların yalnızca doğrudan gözlemlerle doğrulanabildikleri sürece anlam kazanacaklarını söyleyecek kadar iddialıdır. Bu konum, gözlemlerle kuram arasındaki keskin ayırımın doğrulanmamış olması gerçeğiyle temelden yıkılır; çünkü kuram, gözlem ya da daha çok gözlemlerden elde edilen önermelerin iliklerine işler. Diğer rakip kuramlarla karşılaştırıldığında, bilimin doğası konusunda yeni ve ilgi çekici olmaması nedeniyle tümevarımcılığın terk edilmesi gerektiğini düşünmüştür. Bu olgu, Lakatos'un tümevarımcı programı düşüş kaydeden bir program olarak tanımlanmasına neden olmuştur.¹²⁹ Ama 1934 yılında Popper, ister bilimsel olsun isterse sahte-bilimsel olsun, tüm kuramların matematik olasılığının ne ölçüde kanıt verilirse verilsin sıfır olduğunu gösterir. Eğer Popper haklıysa, hem bilimsel kuramlar aynı ölçüde kanıtlanamaz, hem de aynı ölçüde olanaksız olur.¹³⁰

Bilimle sözde bilim arasına yeni bir sınır koyma ölçütü gerekiyordu. Lakatos, Popper'in iyi bir ölçüt sunduğunu söyler: Bir kuram kendisini destekleyecek bir parça kanıt olmadan da bilimsel olabilir. Yine bir kuram, bütün erişilebilir kanıtlarla desteklense de sözde bilimsel olabilir. Yani bir kuramın bilimsel olma ya da olmama özelliği olgulardan bağımsız belirlenebilir. Çok sıkı bir deney (ya da gözlem) yanlışlanabiliyorsa kuram "bilimsel" olabilir. Böyle bir 'olanaklı yanlışlayıcı' reddediliyorsa, o kuram sözde bilimsel olabilir. Böyle yapıldığında bilimle sözde bilim

¹²⁸ Lakatos, *age*, 22.

¹²⁹ Chalmers, *age*, 77-79.

¹³⁰ Lakatos, "Science and Pseudoscience", <http://www.inf.fu-berlin.de/lehre/pmo/eng/Lakatos-Science.pdf> (Erişim Tarihi: 28.02.2019)

arasına sınır koyulduğu savına, Lakatos karşı çıkararak daha çok bilimsel yöntemle bilimsel olmayan yöntem arasına sınır koyulduğunu savunur. Bir önermenin sözde bilimsel bir dogma mı, yoksa gerçek bir bilgi mi olacağı, bunu çürütülebilecek gözlenebilir koşullar hazırlayıp hazırlanamayacağına bağlıdır.¹³¹

Lakatos'a göre, Popper'in yanlışlanabilirlik ölçütü de sorunun analizinde etkili değildir. Çünkü Popper'in bu kriteri bilimsel teorilerin kararlılığını hiçe sayar. Bilim insanları, bir kuramı yalnızca, olgular bu kuramla çelişti diye bırakmazlar. Genellikle, aykırılığı açıklamıyorlarsa, bunu yok sayıp başka sorunlara yönelirler.¹³²

Öyleyse, bilimsellik ölçütü ya da bilimin bilim olma ölçütü nedir? Popper'in yanlışlamacılığının naifliğini gören Thomas Kuhn, bilimsel devrimi irrasyonel bir gelişme olarak ifade eder. Ama bilimsel devrimin bir irrasyonel değişme, din değiştirme türünden bir şey olduğu doğru değildir. Çünkü Kuhn'un söyledikleri doğruysa bilimle sahte bilim ayırımında belirli bir kriter olmayacaktır. Bilimsel ilerlemeyle düşünsel (entelektüel) çürüme arasında ayırım kalmayacak ve nesnel bir bilimsel dürüstlük ölçütü olmayacaktır.¹³³ Peki, Kuhn, bu durumda bize bilimsel ilerlemeyi entelektüel çöküşten ayıracak nasıl bir ölçüt sunabilir?

Lakatos, 1970'lerde Popper'in ve Kuhn'un çözemediği bazı sorunları çözen, bilimsel araştırma programlarının bir metodolojisini ortaya koyar: İlk olarak, büyük bilimsel başarıların tanımlayıcı biriminin yalıtılmış tek bir hipotez yerine bir araştırma programı olduğunu iddia eden Lakatos, bilimin yalnızca deneme yanılma veya bir dizi kestirim ve çürütmeden ibaret olmadığını söyler. *Tüm kuğular beyazdır* önermesinin bir siyah kuğunun bulunmasıyla yanlışlanabilir olması Lakatos'a göre bilim sayılmaz.¹³⁴

Peki, bilimsel devrimler Lakatos'a göre nasıl oluyor? Ona göre iki adet rakip program varsa ve bu programlardan biri yozlaşırken diğeri ilerleme gösteriyorsa, bilim insanları ilerlemekte olan programa katılma eğilimi gösterirler. Böylece sonuç olarak, bilimsel devrimler gerçekleşir. Lakatos, bunları halka açık tutmayı bir entelektüel dürüstlük meselesi olarak görür. O, yozlaştırıcı olan programı devam ettirip ilerletici bir programa dönüştürmeye çalışmanın dürüstlüğe aykırı olmadığını savunur.¹³⁵

¹³¹ Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, 23.

¹³² Lakatos, *age*, 23.

¹³³ Lakatos, *age*, 24.

¹³⁴ Lakatos, "Science and Pseudoscience" <http://www.inf.fu-berlin.de/lehre/pmo/eng/Lakatos-Science.pdf> (Erişim Tarihi: 28.02.2019)

¹³⁵ Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, 27.

2.2. YANLIŞLAMACILIĞA KARŞI YANILABİLİRCİLİK

Çatışan savları daha iyi ortaya koymak isteyen Lakatos, öncelikle bilim felsefesinde, “doğrulamacılığın yıkılışı”ndan sonraki durumu yeniden inşa etmek gerektiğini düşünür.

Doğrulamacılar bilimsel bilginin kanıtlanmış önermelerden oluştuğunu savunurlar. İster entelektüalist ister deneyci olsunlar bütün doğrulamacılar ‘yadsınamaz bir olgu’yu dile getiren tekil bir önermenin evrensel bir kuramı çürütebileceğini düşünürler. Ama Lakatos, bunlardan pek azının sonlu sayıdaki olgusal önermenin birlikteliğinin evrensel bir kuramı tümevarımsal olarak kanıtlamaya yeteceğini düşündüğü görüşündedir. Sonunda bütün kuramların aynı ölçüde doğrulanamaz olduğu görülür.¹³⁶

Yüzyıllarca doğrulamacılar, akılcı düşünce içinde egemen olan gelenektir. Kuşkuculuk yalnızca kanıtlanmış bilginin ve dolayısıyla herhangi bir bilginin olmadığını ve olamayacağını iddia etti ama doğrulamacılığı da reddetmedi. Kuşkuculuk için “bilgi” hayvanca inançtan başka bir şey değildi. Böylelikle doğrulamacı kuşkuculuk nesnel bilgiyle alay ederek irrasyonalizme, gizemciliğe, batıl inanca kapı açtı.¹³⁷

Klasik doğrulamacılar, kuramsal bilimi doğrulanamaz diye kabul ettiklerinde de, onun safsata, yanılma olduğunu kabul etmek zorunda kalmaktan korktular. Yeni doğrulamacılar böyle bir zorunluluğu reddederler.¹³⁸

Lakatos’a göre kanıt yerine olasılığın konması doğrulama düşüncesi için önemli bir geri adımdır. Özellikle de Popper’in çabalarıyla, tüm kuramların, kanıt ne olursa olsun sıfır olasılık ölçüsünde olduğu ortaya konur. Bütün kuramlar, eşit ölçüde doğrulanamaz olmakla kalmazlar, eşit ölçüde olasılık dışıdır da. Böylelikle Popper’a ait olan yanlışlamacı düşünce önem kazanır.

Yanlışlamacılık, bir anlamda, rasyonel düşünce açısından önemli bir geri adımdır. Ama ütopyik ölçütlerden geri adım olduğu için de kafa karıştırıcı bir çok düşünceyi yok ederek ilerlemeyi de sağladı.¹³⁹

Lakatos, Popper’in yanlışlamacılığını üç kısımda inceler: dogmatik yanlışlamacılık, metodolojik yanlışlamacılık ve sofistike yanlışlamacılık.

¹³⁶ Güzel, *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos*, 11.

¹³⁷ Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, 33.

¹³⁸ Güzel, *age*, 11.

¹³⁹ Imre Lakatos, “Yanlışlama ve Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi”, *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, ed. Imre Lakatos and Alan Musgrave, çev. Hüsamettin Arslan (İstanbul: Paradigma, 1992), 117.

2.2.1. Dogmatik (ya da doğalcı) Yanlışlamacılık

*Dogmatik yanlışlamacılık yanlışlamacılığın çok önemli bir türüdür. Bütün bilimsel kuramların koşulsuz yanılabilirliğini kabul eder; tümevarımcı olmadan katı bir biçimde deneycidir: deneysel temelin kesinliğinin kuramlara taşınabileceğini reddeder. Böylelikle dogmatik yanlışlamacılık doğrulamacılığın en zayıf türüdür.*¹⁴⁰

Dogmatik yanlışlamacılığın ayırıcı özelliği bütün kuramların aynı derecede kestirimsel olduğunun kabulüdür. Bilim hiçbir kuramı kanıtlayamasa da çürütülebilir; “tam bir mantıksal kesinlikle, yanlış olanı yadsımayı (reddetme eylemini) yerine getirebilir,” yani kuramları çürütmek için kullanılabilecek son derece sağlam bir deneysel olgular temeli vardır.¹⁴¹

Sonucun kuramla çelişmesi durumunda kuramdan vazgeçilmeyi sağlayacak bir deneyi önceden belirlemek bilimsel dürüstlüğün esasıdır. Yanlışlamacıya göre, bir önerme bir kez yanlışlandığında bile koşulsuz yadsınmalıdır. Dogmatik yanlışlamacı yanlışlanamaz (totolojik olmayan) önermeleri önemsemez ve onları “metafizik” diye adlandırarak bilimsel konumlarını da reddeder.¹⁴²

Bilim, dogmatik yanlışlamacılığa göre, kuvvetli olguların yardımıyla kuramların tekrar tekrar yıkılmasıyla ilerler. Sözgelimi, bu görüşe göre Descartes’ın kütle çekim hakkındaki girdap kuramı gibi gezegenlerin Kartezyen çemberler değil elipsler çizerek hareket ettikleri olgusuyla çürütüldü ve saf dışı bırakıldı; bununla beraber Newton’un kuramı o dönemde mevcut olguları, hem Descartes’ın kuramıyla açıklanmış olanları hem de onu çürütenleri, başarıyla açıkladı. Böylelikle Newton kuramı Descartes’inkinin yerini aldı. Benzer şekilde, yanlışlamacılarca görüldüğü şekliyle Newton kuramı da sırası gelince Merkür’ün düzensiz günberi tarafından çürütüldü, yanlışlığı kanıtlandı, Einstein’ın ise bunu açıklıyordu. Böylece bilim asla kanıtlanmamış hatta olası bile kılınmamış korkusuzca kurgularla ilerler ama bu kurguların bir kısmı daha sonra sarsılmaz sonul yanlışlamalarla saf dışı edilerek yerini daha da korkusuzca, yeni ve en azından ilk başta, yanlışlanmamış kurgulara bırakır.¹⁴³

¹⁴⁰ Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, 35.

¹⁴¹ Özsoy, *agm*, 218.

¹⁴² Lakatos, *age*, 36.

¹⁴³ Lakatos, *age*, 37-38.

2.2.1.1. Dogmatik Yanlışlamacılık Eleştirisi

Lakatos'a göre iki yanlış varsayıma dayanan dogmatik yanlışlamacılık savunulamaz bir şeydir. Bu varsayımlardan ilki, bir yanda kuramsal ya da kurgusal önermeler, diğer yanda olgu ya da gözlem önermeleri arasında hem doğal hem de psikolojik bir sınır olduğudur. İkincisi de, bir önermenin psikolojik, olgusal önerme ya da gözlem önermesi olma ölçütü varsa doğru olacağı; bu durumda da önermenin olgularca kanıtlanmış olduğunun söylenebileceği varsayımdır.¹⁴⁴

Lakatos'a göre, bir sınır koyma ölçütü de bu varsayımları tamamlar ve yalnız belirli gözlemlenebilir olgu durumlarını yasaklayan, böylece olgusal açıdan çürütülemez olan kuramlar “bilimsel”dir. Başka bir ifade ile bir kuramın deneysel bir temeli olması onu “bilimsel” kılar.¹⁴⁵

Lakatos bu iki varsayımın da yanlış olduğunu savunur. O, ilk varsayımın yanlış olduğunu söylerken, zihnin de, deneycilerin savunduğu gibi boş bir levha olmadığını ve her zihnin ihtiyaçlarla ve beklentilerle dolu olduğunu söyler. Bununla beraber bu varsayımlar kabul görse de bunlardan ikincisi tutarlı değildir. Böylelikle gözlem önermeleriyle kuramsal önermeler arasında hiçbir doğal (yani psikolojik) sınır koyma ölçütü yoktur. Bu durum ilk varsayımın yıkılmasını sağlar. Gözlem önermelerinin doğruluk değerleri kesin olarak belirlenemezken, deney de hiçbir olgusal önermeyi kanıtlamaz. Önermeler olgulardan türetilemez ve deneyle kanıtlanamaz ama başka önermelerden türetilir. Ancak hem kuramların hem de olgusal önermelerin özelliği yanılabilir olmalarıdır. Bu nedenle kuramları ne kanıtlayabiliriz ne de yanlışlayabiliriz. Bilimsel önermelerin kuramsal oluşu ve giderilemez bir biçimde de yanılabilirliği ikinci varsayımı yanlışlayan olgulardır.¹⁴⁶

Son olarak, gözlem önermeleriyle kuramlar arasında doğal bir sınır koyma olsa, deneyler deney raporlarını doğrulayabilse, yanlışlama güçleri yine de sınırlı olacaktır. Bilimsel kuramlar, gözlemlenebilir herhangi bir durumu bütünüyle engelleyemez. Böyle olunca da dogmatik yanlışlamacılığın ‘amansız’ işleyişi çöker.¹⁴⁷

Lakatos'a göre “bilimsel kuramları yalnızca eşit derecede kanıtlanamaz ve eşit derecede olasılık dışı olmakla kalmazlar, aynı zamanda eşit derecede çürütülemez olurlar. Fakat bilimde yalnızca kuramsal olanların değil, tüm önermelerin yanılabilir

¹⁴⁴ Lakatos, *age*, 38.

¹⁴⁵ Lakatos, *age*, 38.

¹⁴⁶ Lakatos, *age*, 38-41.

¹⁴⁷ Lakatos, *age*, 41.

olduğunu kabul etmek, dogmatik doğrulamacılığın tüm biçimlerinin bilimsel rasyonalite kuramları olarak toplu çöküşünü de beraberinde getirir".¹⁴⁸

2.2.2. Metodolojik Yanlışlamacılık

Yanılabirci kanıtların baskın olması, dogmatik yanlışlamacılığın çöküşüne neden olmuştur. Tüm bilimsel kuramların yanılabir olması durumunda, onları sadece tutarsızlık açısından eleştirmek mümkün olacaktır. Bu durumda "Bilim hangi anlamda deneyseldir?" sorusu akla gelir. Bilimsel kuramların kanıtlanması, çürütülmesi mümkün ise bu durumda kuşkucular tamamen haklı çıkacaktır. Bu bakış açına göre bilim boş kuşkudan başka bir şey değildir ve bilimsel ilerleme diye bir şey yoktur. Peki, kuşkuculuğa karşı bir tez üretebilir mi? Bilimsel eleştiri yanılabircilikten yani aldanmalardan kurtarabilir mi? Yanılabirci bir bilimsel ilerleme kuramı söz konusu olabilir mi? Bilimsel eleştirinin yanılabilmesi durumunda hangi temel üzerinde bir kuram saf dışı edilebilir? Bu ve buna benzer soruları sormak mümkün olacaktır.¹⁴⁹

Lakatos ikinci olarak, bir tür uzlaşmacılık diye gördüğü, metodolojik yanlışlamacılıktan söz eder. O, metodolojik yanlışlamacılığı anlamak için uzlaşmacılığın türlerine bakmak gerektiğini belirtir. Lakatos, "pasifist" ve "aktivist" olmak üzere ikiye ayrılan uzlaşmacılığın aslında önemli olan türünün aktivist uzlaşmacılık içinde yer alan devrimci uzlaşmacılık olduğunu söyler. Bundan da Duhem'in yalıncılığı ve Popper'in metodolojik yanlışlamacılığı doğmuştur.¹⁵⁰

Lakatos, Duhem uzlaşmacıların fizik kuramının sadece çürütmelerle parçalanmayacağını kabul ettiklerini söyler. Onların bu savunmalarını da şu görüşe bağladıklarını ifade eder: Kolonları sarsılan bir binanın artık bu kolonların onu taşımayacak hale geldiğinde sürekli tamirlerin ve iyice karışmış destek unsurlarının ağırlığı altında parçalanabileceğini iddia eder. Bu durumda o, kuramın başlangıçtaki basitliğini kaybederek yerini bir başka kurama bırakması gerektiğini söyler. Fakat yanlışlama, öznelliğe veya bilimsel duruma bırakılır ve ön planda olan kurama da fazlaca hareket alanı sağlanmış olur.¹⁵¹

Popper'ında daha nesnel ve daha can alıcı bir kriter bulmaya çalıştığını söyleyen Lakatos, onun Duhem'in içindeki deneyciliğin kırılmasını kabul etmediğini ve

¹⁴⁸ Lakatos, "Yanlışlama ve Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi", 127.

¹⁴⁹ Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, 46-47.

¹⁵⁰ Gürdal Gökhan, "Bilimsel Gelişme Teorileri Açısından I. Lakatos ve L. Laudan'ın Düşüncelerinin Karşılaştırılması", *Kaygı*, sy.27 (2016): 33.

¹⁵¹ Lakatos, *age*, 49-50.

deneylerin olgun bilimde bile gücünü kaybetmeyen bir metodoloji önerdiğinden bahseder. Popper'in metodolojik yanlışlamacılığı hem uzlaşımçı hem de yanlışlamacıdır. Ama Popper uzay-zamansal açıdan mutabakatla varılan önermelerin tümel değil, tekil olduğunu savunmasıyla uzlaşımçılardan ayrıldığını söyler.¹⁵²

Metodolojik ya da Popperci yanlışlamacılığa göre yararsız birtakım kuramların terk edilmesi gerekir. Bu yapılmaması durumunda bilimin gelişmesi tam bir kargaşaya neden olacaktır. Metodolojik yanlışlamacı, en uygun kuramların yaşayabilmesini sağlamak için ayakta kalma çabasını çok zorlu koşullar altında sürdürüyorsa o kuram değerlidir. Bu koşullar altında bir kez yanlışlanan kuram artık bırakılmalıdır. Bu kuramlar sadece sınamalara karşı durabildiği sürece elde tutulmalıdır.¹⁵³

Çürütme ile reddetmeyi birleştiren dogmatik yanlışlamacının aksine metodolojik yanlışlamacı bunu birbirinden ayırır. Metodolojik yanlışlamacı bir yanılabiliricidir ama bu onu zayıf duruma düşürmez. Buna dayanarak metodolojik yanlışlamacı yeni bir sınır koyma ölçütü getirir: yanlışlanabilen ya da yadsınabilen kuramlar bilimseldir. Başka bir ifadeyle, ancak deneysel temeli olan kuramlar bilimseldir ki bu da dogmatik yanlışlamacılık ile metodolojik yanlışlamacılık arasındaki farkı gösterir.¹⁵⁴

2.2.2.1. Metodolojik Yanlışlamacılık Eleştirisi

Dogmatik yanlışlamacılığa göre daha özgürlükçü olan metodolojik yanlışlamacılık yine de bilimsel olanı açıklamada yetersiz kalır. Lakatos, bilimsel olanla bilimsel olmayan arasında bir sınır belirlemenin ancak bilim tarihine başvurmakla gerçekleşebileceğini söyler.¹⁵⁵

Lakatos hem dogmatik yanlışlamacılık hem de metodolojik yanlışlamacılıkta, bilim tarihiyle örtüşmeyen, en az iki kritik özellik olduğunu söyler: Bunlardan ilki, her iki yanlışlamacılıkta da, bir test, kuramla deney arasında ikili bir kavgadır ya da öyle olmalıdır ki sonunda her ikisi karşılaşsın. Oysa bilim tarihi açısından bakıldığında, testler, çekişen kuramlar ve deney arasında en azından üçlü bir çatışma olduğu görülmektedir. İkinci özellik ise bu yanlışlamacı görüşlere göre böyle karşılaşmanın tek ilginç sonucu (bitirici) yanlışlamadır; keşifler bilimsel varsayımların çürütmeleridir.

¹⁵² Lakatos, *age*, 50.

¹⁵³ Güzel, *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos*, 13-14.

¹⁵⁴ Lakatos, *age*, 54-55.

¹⁵⁵ Tekin Atmaca, "Lakatos'un Bilim Felsefesinde Rasyonellik", *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II*, Editörler: Nuriye Kayar, Ümit Güneş, Sakarya Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, Sakarya (2014):174.

Oysa ilk bakışta deneylerden bazılarının, yanlışlamadan çok doğrulamalar olduğunu gösterir.¹⁵⁶

Lakatos, başlangıçta her kuramın birçok aykırılıklar içerdiğini söyler, yani hiçbir kuram başlangıçta kusursuz değildir. Eğer bilimsel bilginin gerçekleri aramaktan vazgeçtiğini kati olarak görmek mümkün ise bu Lakatos'a göre gelişmedir. Bundan dolayı o, bilim tarihini herhangi bir kuram olmadan okumanın anlamsız olduğuna inanır.

157

Lakatos için metodolojik yanlışlamacılık çok katıdır ve o daha sonra metodolojik yanlışlamacılığın naif biçimlerini yeni bir yanlışlamacılık öne süreceği *sofistike* (inceltilmiş) *yanlışlamacılık* ile metodolojiyi ve bilimsel ilerleme anlayışını değiştirmiştir. Lakatos, bunun Popper'in takip ettiği yol olduğunu ve bunu izleme niyetinde olduğunu söyler.¹⁵⁸

2.2.3. Naif Metodolojik Yanlışlamacılığa Karşı Sofistike (İnceltilmiş)

Yanlışlamacılık

Bilim tarihinin, bilimsel rasyonellik kuramını doğrulayamaması durumunda, Lakatos'a göre iki seçenek vardır: Bunlarda ilki, bilimin başarısının rasyonel açıklamasını yapma çabasından vazgeçebilir. İkinci olarak da metodolojik yanlışlamacılığın naif çeşitlemeleri yerine, yeni bir yanlışlama rasyonelliği veren, metodolojiyi ve bilimsel ilerleme düşüncesini kurtaran sofistike bir yanlışlamacılık türü ortaya konur.¹⁵⁹

Sofistike yanlışlamacılık yalnızca sınır koyma ölçütü açısından değil aynı zamanda yanlışlama ya da saf dışı etme kuralları bakımında da naif yanlışlamacılıktan farklıdır. Naif yanlışlamacıya göre, deneysel olarak yanlışlanabilir diye kabul edilen bir kuram 'bilimsel'dir. Sofistike yanlışlamacılığa göre ise bir kuram ancak kendinden önceki kuramlardan daha fazla deneysel içeriğe sahipse yani ancak yeni olguların bulunmasına götürüyorsa 'bilimsel'dir. Bu koşul iki noktada çözümlenebilir: Birincisi, yeni kuramın fazladan deneysel içeriğinin olması (bunu a priori mantıksal analizle anında kontrol edilebilir) ve ikincisi ise bu içeriğin bir kısmının doğrulanması olan bilimselliktir. Bu, sadece deneysel olarak kontrol edilebilir ve bunun süresi belirsizdir.¹⁶⁰

¹⁵⁶ Güzel, *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos*, 14.

¹⁵⁷ Atmaca, *agm*, 174-175.

¹⁵⁸ Lakatos, *age*, 64-65.

¹⁵⁹ Güzel, *age*, 14.

¹⁶⁰ Lakatos, *age*, 65.

Naif yanlıslamacı bir kuram onunla çeliştiğinde güçlendirilmiş bir gözlem önermesi tarafından yanlıslanır. Ama sofistike yanlıslamacıya göre bilimsel K kuramı, ancak ve ancak diğeri başka bir K^* kuramı şu özelliklere sahipse yanlıslanabilir: (1) K^* K 'nin üzerinde daha çok ampirik içeriğe sahiptir: yani, başka bir ifadeyle, *yeni* olgular ışığında beklenmedik veya hatta K kuramınca yasaklanmış olguları tahmin etmelidir. (2) K^* , K 'nin daha önce ulaştığı başarıyı açıklamalıdır; yani K 'nin çürütülmemiş durumdaki bütün içeriği, K^* tarafından da (gözlemsel hatası sınırları dâhilinde) içeriliyor olmalıdır; (3) K^* 'nin fazladan içeriğinin bir bölümü desteklenir.¹⁶¹

Lakatos'a göre bilimsel bir kuram, gerek yardımcı varsayımları gerek başlangıç koşullarıyla birlikte, ayrıca da ne tür değişmeye yol açtığına anlaşılması için kendinden önce gelen kuramlarla birlikte değerlendirilmelidir. Bu durumda değerlendirilen ayrı ayrı kuramlar değil, bir kuramlar dizisi olacaktır.¹⁶²

Lakatos, bir kuram dizisinde ($K1, K2, K3, \dots$) her bir kuram en az kendinden önce gelen kuramın çürütülmemiş içeriği kadar içeriğe sahip olmalıdır der. O, böyle bir kuram dizisi, eğer her yeni kuram kendinden önce gelen kurama göre daha fazla deneysel içeriğe sahipse yani bir yeni kuram kimi yeni olguların bulunmasına götürüyorsa, bu kuramlar dizisinin deneysel bakımdan da ilerletici olduğunu (ya da kuramsal açıdan ilerletici bir sorun değişikliği oluşturduğu) öne sürer. Bir sorun değişikliği, hem kuramsal hem deneysel bakımdan ilerletici ise *ilerletici* (progressive), değilse *yozlaştırıcı* (degenerating) *sorun değişikliğidir*. Sorun değişiklikleri, en azından kuramsal bakımdan ilerletici iseler bilimsel diye kabul edilmeli, aksi durumda sahtebilimsel sorun değişiklikleri diye yadsınmalıdırlar. Bir olgu yeni bir olgu da onunla birlikte açıklanabiliyorsa bilimseldir. Lakatos, bilimsellik problemini, kuramların nasıl değerlendirileceğinden kuram dizilerinin nasıl değerlendirileceğine kaydırır, bilimselliği bir tek kurama indirgemenin sofistike yanlıslamacılık açısından kategorik bir yanlısl olduğunu savunur.¹⁶³

Lakatos'a göre, sofistike yanlıslamacılıkta yanlıslamanın daha iyi bir kuramın ortaya çıkmasından önce olanaksız olduğunu söyler. Yanlıslamadaki can alıcı unsurun yeni kuramın kendinden öncekine oranla, fazladan yeni bir bilgi verip vermediği ve bunun doğrulanıp doğrulanmadığıdır. Bir kuramı doğrulayan örnekleri önemseyen doğrulamacılar, naif yanlıslamacılar da çürüten örnekleri vurguladılar. Metodolojik

¹⁶¹ Lakatos, *age*, 65-66.

¹⁶² Lakatos, *age*, 67-68.

¹⁶³ Lakatos, *age*, 68-70.

yanlışlamacılara göre ise can alıcı olanlar görece seyrek olsa da fazladan bilgiyi doğrulayan örneklerdir.¹⁶⁴

Naif yanlışlamacılığa göre bilim, kuramların tekrar tekrar deneysel yıkımlarıyla gelişir, ancak bu yıkımlar olmak zorunlu değildir. Kuramların sürekli olarak artması isteğe bağlıdır. Sofistike yanlışlamacılığa göre kuramların yayılması kabul edilmiş kuramların çürütülmesini bekleyemez. Naif yanlışlamacılıkta, yanlışlanmış bir varsayımın daha iyi bir varsayımla değiştirilmesi söz konusu iken, sofistike yanlışlamacılıkta herhangi bir varsayımın daha iyisiyle değiştirilmesi önceliği vardır.¹⁶⁵

Doğrulamacılar yalnızca kanıtlanmış şeyleri kabul edip kanıtlanmamış olanları yok saydı. *Yeni-doğrulamacı*'ya göre dürüstlüğün mevcut deneysel olarak herhangi bir varsayımın olasılığının belirlenmesi, naif yanlışlamacılığın dürüstlük anlayışı, yanlışlanabilir olanın sınanması, yanlışlanamaz ve yanlışlanmamış olanların yadsınması iken, sofistike metodolojik yanlışlamacılık entelektüel dürüstlük için de yeni bir ölçüt getirir. Ona göre, nesnelere farklı görüş noktalarından bakmalı yeni olgular öngören, yeni kuramlar öne sürmeli, kendinden daha güçlü kuramlara yerini kaptıran kuramları yadsımalıdır.¹⁶⁶

Lakatos bu açıklamalarını bazı örneklerle destekliyor: Einstein'ın kuramı (bilinen pek çok aykırılığı vardır) çürütülmemiş diye Newton'un kuramından (çürütülmüş diye) daha iyi değildir. Ama Einstein'ın kuramı ilerleme sağladığı için Newton'un kuramına göre daha iyidir. O kuram Newton'un kuramının başarıyla açıkladığı her şeyi, ayrıca bir ölçüye kadar, bilinen bütün aykırılıkları (ışığın büyük kitlelere yakın, doğru çizgiler boyunca yayılması gibi), Newton kuramının bir şey değinmediği ama zamanında fazlaca desteklenmiş başka bilimsel kuramları da açıklamıştır. Einstein'ın kuramının fazladan içeriğinin en azından bir kısmı deneylerle desteklenmiştir.¹⁶⁷

Lakatos'a göre olgular tarafından çürütülmüş bir kuramın bir başka kuramla değiştirilmesi artık sorun olmaktan çıkmıştır. Asıl sorun birbirleriyle ilişkili kuramlar arasındaki tutarsızlıkların nasıl giderileceğidir. "Birbiriyle tutarsız kuramların hangisi dışarıda bırakılmalıdır?" sorusuna sofistike yanlışlamacı, önce birini, sonra diğerini, daha sonra da her ikisini birden değiştirmeyi önermiştir. Lakatos, deneme sonrası en çok

¹⁶⁴ Lakatos, *age*, 72.

¹⁶⁵ Lakatos, *age*, 73.

¹⁶⁶ Lakatos, *age*, 74.

¹⁶⁷ Lakatos, "Yanlışlama ve Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi", 152-153.

doğrulanmış içerik artışı, en ilerletici sorun-değişikliğine götüren kuramın seçilmesini savunmuştur.¹⁶⁸

Lakatos'a göre sofistike yanlışlamacılığın farkı keşif mantığının temel kavramı olan *kuram* kavramı yerine, *kuram dizilerini* koymasındır. “Bir kuram dizisi birbirini takip eden kuramlardan oluşur; bilimsel ya da sahte-bilimsel olarak değerlendirilebilecek belirli bir kuram değildir”. Bu kuram dizilerinin her biri birbirlerine güçlü ve sürekli bir şekilde bağlanarak *araştırma programları* haline gelirler. Lakatos, bu sürekliliğin bilim tarihinde önemli bir rol oynadığını ve bu noktada sorunu ortaya koyduğunu söyler: Keşfin mantığının temel sorunlarının, *araştırma programlarının metodolojik* incelemesi dışında tatmin edici bir biçimde ele alınması söz konusu değildir.¹⁶⁹

2.3. BİLİMSEL ARAŞTIRMA PROGRAMLARINA İLİŞKİN BİR METODOLOJİ

Lakatos, bilimsel gelişmenin nesnel olarak değerlendirilmesi sorununu, bilimsel kuram dizilerindeki ilerletici (progressive) ile yozlaştırıcı (degenerating) sorun değişikliklerine göre ele alır. Yukarıda da bahsedildiği gibi bu dizilerin bilimin gelişmesindeki en önemli özelliği, dizinin kuramlarının unsurlarını birbirine bağlayan sürekliliktir ve bu, saf bir araştırma programından doğar. Söz konusu olan program, metodolojik kurallardan oluşur; bu kuralların kimisi kaçınılması gereken araştırma yollarını yani *olumsuz hōristiği* (negative heuristic)¹⁷⁰ gösterir; kimileri de izlenmesi gereken araştırma yollarını gösteren *olumlu hōristiği* (positive heuristic) gösterir.¹⁷¹

Lakatos'un öncelik verdiği şey, bir bütün olarak bilimden daha çok, “Kartezyen Metafizik” olan araştırma programı gibi belirli araştırma programlarıdır. Kartezyen metafizik (mekanik evren kuramı) kuramına göre evren çok büyük bir mekanizmadır (ve bir girdaplar sistemidir) ve bu mekanizmanın hareketinin tek nedeni itmedir. Güçlü bir hōristik ilke işlevi gören bu kuram, kendisiyle tutarsız bilimsel kuramlar (Newton'un uzaktan etki kuramı) üzerinde çalışmaktan vazgeçti (olumsuz hōristik). Öbür taraftan,

¹⁶⁸ Güzel, *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos*, 17.

¹⁶⁹ Lakatos, *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*, 88.

¹⁷⁰ Heuristic (Hōristik): Grekçede keşfetmek anlamına gelen Huriskein'den geliyor. Lakatosçu literatürde, keşfe götüren, keşfe vesile olan anlamına geliyor. Chalmers, *age*, 143. dip not

¹⁷¹ Lakatos, *age*, 88.

kendisini (Kepler'in elipsleri gibi) apaçık karşı delillerden kurtarabilecek yardımcı varsayımlar üzerinde çalışmaya yöneltti (olumlu hüristik).¹⁷²

2.3.1. Olumsuz Hüristik (Negative Heuristic): Programın “çekirdeği”

Lakatos'a göre bütün bilimsel araştırma programları ‘çekirdekler’i ile tanımlanabilir. Bu çekirdeğe yönelmemizi engelleyen, programın olumsuz hüristiği *modus tollensdir*.¹⁷³ Bunun yerine, çekirdeğin etrafındaki ‘koruyucu kuşağı’¹⁷⁴ olarak görev yapan yardımcı varsayımlardan bahsedip, *modus tollens* bunlara doğru yönlendirmemiz gerekir. Bu koruyucu yardımcı varsayımlar kuşağı, testlerin yükünü çeken, tekrar tekrar düzenlenen, hatta bütünüyle değiştirilen ve sonunda da desteklenen çekirdeği savunmakla yükümlüdür. Bütün yapılanlar bir ilerletici sorun değişikliği meydana getiriyorsa, araştırma programı başarılıdır; yozlaştırıcı bir sorun değişikliği oluşturuyorsa araştırma programı başarısızdır.¹⁷⁵

Bir araştırma programının yozlaşmasının betimleyici göstergelerinden birisi, çelişkili olguların artmasıdır. Bir kuram, yorumlayıcı tarafından yanlış yorumlanıyorsa deneysel bir yanlışla düşülmez; çelişkili, tutarsız deneysel sonuçlar elde edilir. Lakatos'a göre Newton'un çekim kuramı, Einstein'ın görelilik kuramı, Quantum mekaniği, Marxçılık, Freudçuluk birer araştırma programıdır. Bu kuramların hepsinin inatla savunduğu kendine ait bir çekirdeği, esnek koruyucu kuşağı vardır ve hepsi özenle hazırlanmış bir sorun çözme makinesidir.¹⁷⁶

Newton'un kütle çekim kuramı, bugüne kadar ki başarılı araştırma programlarının en iyi örneğidir. Newton'un programında olumsuz hüristik, *modus tollens* Newton'ın üç hareket yasasından ve kütle çekim yasasından başka yere zorlar. Lakatos'a göre bu ‘çekirdek’, geniş bir yardımcı varsayımlar koruyucu kuşağıyla çürütmelerden korunur. İlk zamanlarda aykırılıklarla dolu olan bu kuram, bu aykırılıkları destekleyen gözlem kuramlarınca da engelleniyordu. Ama Newtoncular, karşı örnekleri, özellikle de bu karşı örneklerin ışığında kurulan gözlem kuramlarını yıkararak, doğrulayıcı örneklerle her yeni zorluğu programın bir zaferine dönüştürdüler.¹⁷⁷

¹⁷² Lakatos, *age*, 89.

¹⁷³ Hipotetik bir önermeden yola çıkan akıl yürütme tarzı; buna göre sonuç reddedilirse öncül de reddedilir. Eğer A doğru ise B de doğrudur. Ancak B yanlışsa A da yanlıştır. Gökhan Gürdal, *age*, 33.

¹⁷⁴ Katı çekirdeğe ilave edilen apaçık yardımcı hipotezler ve aynı zamanda başlangıç şartların tanımlanmasına temel teşkil eden varsayımları, gözlem önermelerinide içine alır. Charmer, *age*, 144.

¹⁷⁵ Lakatos, *age*, 89-90.

¹⁷⁶ Güzel, *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos*, 18.

¹⁷⁷ Güzel, *age*, 67.

Bilimsel bir araştırma programındaki olumsuz h ristik biçimi klasik uzlaşımıcılığı önemli oranda rasyonel kılar. Lakatos, bu programındaki koruyucu yardımcı varsayımlar kuşasının desteklenmiş deneysel içeriği artırdığı sürece,  r tmelerin yanlışığı ‘ ekirdeğe’ iletmesine izin verilmemesine rasyonel olarak karar verir. Belirli koşullar altında çekirdeğin parçalanabileceğini söyleyen Lakatos, Poincare’in doğrulamacı uzlaşımıcılığından farklıdır, Duhem’e daha yakındır. Ancak Duhem bu parçalanmanın nedenini daha estetik bulurken Lakatos bu durumu hem mantıksal hem deneysel olarak görür.¹⁷⁸

Lakatos, olumsuz h ristiğin, bir programın gelişimi sırasında çekirdeğin değişikliğe uğratılmadan ve bozulmadan kalması gerektiğini yoksa çekirdek değişikliğe uğarsa bu kuramdan vazgeçmek demek olacağını söyler. Örneğin Tycho Brahe, dünya dışındaki tüm gezegenlerin güneşin etrafında döndüğünü, güneşin de bir merkezi dünya etrafında döndüğünü  ne sürdüğünde, Kopernik araştırma programından vazgeçerek başka bir araştırma programı başlatmıştır.¹⁷⁹

2.3.2. Olumlu H ristik (Positive Heuristic): “Koruyucu Kuşanın” İnaşası ve Kuramsal Bilimin Görece  zerkliği

Lakatoscu bir araştırma programı sadece olumsuz h ristik değil aynı zamanda olumlu h ristikle de tanımlanır. Olumlu h ristik, araştırma programının nasıl geliştirilebileceğini gösteren örtük (kabataslak) ilkeleri içerir. Lakatos, olumlu h ristiği, bu h ristik araştırma programının  r t lebilir değişkenlerinin nasıl düzeltilerek geliştirilmesi gerektiğine ve  r t lebilir koruyucu kuşanın nasıl düzeltilerek sofistike haline dönüştürüleceğine dair bir önermeler ve ipuçları kümesi olarak ifade etmektedir.¹⁸⁰

Araştırma programının olumlu h ristiği, aykırıklar dünyasında kafası karışan bilim insanını kurtarır. Olumlu h ristik, gerçekliğe yakın karmaşık modeller (bir başlangıç koşulları kümesi) içerisinde bir programı ayrıntılarıyla açıklar ve bilim insanı da birbirini izleyen modeller oluşturur. O, karşı durumları, ulaşılabilir verileri görmezden gelir, kendisini gözlemle sınırlamaz. Doğaya keskin bir soru soran bilim

¹⁷⁸ Lakatos, *age*, 91-92.

¹⁷⁹ Güzel, * oğulculuğun Kuramcısı: Lakatos*, 19.

¹⁸⁰ Lakatos, *age*, 92.

insanının bu soruya *evet* yanıtı aldığında cesaretlenmesine karşın, *hayır* cevabı aldığında ise cesareti kırılmayacaktır.¹⁸¹

Bir araştırma programında olumlu hōristiğin var olduğu, modellerle gösterilir. Bu nedenle programlarda modellerden bahsedilir. Bir model, programın gelişimi esnasında kesinlikle değişimlere uğrayacağıının, hatta aşağı yukarı nasıl değişeceğiinin bilindiği bir başlangıç koşulları kümesidir. Böylece bir araştırma programında çürütmeler, bütünüyle kestirimseldir ve olumlu hōristik, bunları hem tahmin etmek hem de sindirmek için stratejik olarak orada bulunmaktadır. Eğer olumlu hōristik detaylı bir biçimde açıklanmış ise programın güçlükleri deneysel olmaktan çok matematiksel olur.¹⁸²

Genelde olumlu hōristik, olumsuz hōristikten daha esnektir. Bir araştırma programı yozlaştırıcı bir evreye girdiğinde de olumlu hōristikte yapılacak küçük bir devrim ya da yaratıcı değişme, programı yeniden ileriye götürür. Olumlu hōristik, çürütmeleri neredeyse hesaba katmadan ilerler. Bu ilerlemelerin ve sürekliliğin asıl nedeni olan doğrulamalar, gerçeklikle teması sağlayan çürütmelerden daha önemlidir.¹⁸³

Bir araştırma programıyla uğraşan bilim insanının rasyonel olarak hangi meseleyi ele alacağını da aykırılıklar değil olumlu hōristik belirler. Listelenmiş olan aykırılıklar, zamanı geldiğinde programı destekleyen unsurlar olarak bir kenara bırakılır. Dikkatlerini deneme yanılma alıştırmalarına yönelterek olumlu hōristik gücünü yitiren araştırma programının yozlaştırıcı evresinde çalışan bilim insanları, bu dikkatlerini sonradan aykırılıklar üzerinde yoğunlaştırmışlardır.¹⁸⁴

Sonuç olarak, Lakatoscu araştırma programı, hem olumsuz hōristik hem de olumlu hōristik program olarak daha sonra yapılacak araştırmalara rehberlik sağlayan bir programdır. Araştırma programları bu rehberlik işinde ya başarıp başarmamalarına ya da yeni olguların keşfine rehberlik etmekte sürekli başarısız kalıp kalmamalarına bağlı olarak, ilerletici veya gelişmeyi engelleyici yani yozlaştırıcı olacaktır.

2.3.3. Araştırma Programlarının Tercih Edilmesi

Lakatos, bir araştırma programının hōristik gücünün tamamı bitene kadar devamlılığının sağlanması gerektiğini aynı zamanda yozlaşma noktasına gelinildiğine

¹⁸¹ Güzel, *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos*, 19.

¹⁸² Lakatos, *age*, 94-95.

¹⁸³ Lakatos, *age*, 95.

¹⁸⁴ Lakatos, *age*, 96.

emin olana kadar ortaya rakip bir programın atılmamasının çok daha iyi olacağını düşünür. O, bir araştırma programının *Welthanschauung* (bir dünya görüşü) haline gelmemesi gerektiğini vurgular. Ama Kuhn'un 'olağan bilim' diye adlandırdığı şey, bilimsel katılığa dönüşmüş bir araştırma programıdır. Bilim tarihini birbiriyle rakip araştırma programlarının tarihi olarak gören Lakatos, "böyle de olmalıdır" der. Aynı zamanda bilim tarihi, olağan bilim dönemlerinin birbirini izlemesi değildir ve o hale gelmemelidir. Araştırma programlarının birbiriyle çekişmesi ne kadar erken başlarsa o kadar iyi olur. Lakatos, "çoğulcu kuramsallık"ı benimseyen Popper ve Feyerabend'in iddiasına katılırken, "tekçi kuramsallık"ı benimseyen Kuhn'un iddiasına katılmaz.¹⁸⁵

Birbiriyle rakip araştırma programları düşüncesiye insanı "Araştırma programları nasıl terk edilir?" sorusuyla karşı karşıya bırakır. Lakatos'a göre bir araştırma programını yadsımak için, yani çekirdeğinden ve koruyucu kuşağı oluşturma programından vazgeçmek için nesnel bir gerekçe olabilir. Bu nesnel sebep, rakip kuramın önceki başarısını açıklayan, daha çok hōristik güç gösterip onun yerini alan rakip bir araştırma programıdır.¹⁸⁶

Hōristik güç kriteri, olgusal yeniliğin yorumlanmasına bağlıdır. Bir kuramın yeniliğinin, yeni bir olguya dair tahminde bulunup bulunmadığına bakarak kolayca anlaşılacağı varsayılır. Ama bir olgu önermesinin yeniliği, genellikle, uzun bir dönem geçtikten sonra anlaşılır. Rakip programlar arasında henüz girmiş bir araştırma programı, eski olguları yeni bir biçimde işlemeye başlayabilir. Fakat gerçekten yeni olgular sağlayıp sağlamadığının anlaşılması için uzun bir süre geçmesi gerekebilir. Bu da yeni yeni ortaya konan bir araştırma programının, yalnızca, bu ana kadar rakip güçlü araştırma programını yenememesine rağmen kenara atılmaması gerektiğini gösterir.¹⁸⁷

Birbiriyle rekabete giren iki araştırma programının ilk ideal örnekleri, çoğunlukla ilgili alanın başka başka yönleriyle uğraşır. Rakip araştırma programları ilerlerken, birbirlerinin alanlarına da girmeye başlar. Bu programların bazı kısımları birbirinden tutarsızdır. Deneyler yinelenir; bu mücadelede programlardan biri galip gelirken diğeri mağlup olur. Ama mücadele bitmiş değildir. Bir araştırma programına böyle birkaç yenilme olanağı verilmelidir. Programın gayesi, içerik artırıcı bir çalışma ortaya koyup, yeni içeriğin bir kısmının doğrulanmasını gerçekleştirmektir. Devam eden

¹⁸⁵ Lakatos, *age*, 120-121.

¹⁸⁶ Lakatos, *age*, 121.

¹⁸⁷ Güzel, *age*, 20-21.

bir çaba sonucunda bu doğrulamaya ulaşamazsa mücadele kaybedilir. Yapılan ilk deneyin ‘can alıcı’ bir deney olduğu ancak yıllar sonra anlaşılır.¹⁸⁸

Lakatos’a göre birbiriyle rekabet halinde bulunan iki araştırma programından birinin tercih edilmesinde en büyük etken, ‘can alıcı’ deneydir fakat bir araştırma programını hemen saf dışı bırakabilecek, ‘can alıcı’ bir deney yoktur. Bunun yanı sıra kimi bilim insanları, deneylerinin bir programı saf dışı bıraktığını söyleyebilir ve bilim topluluğunun da bunu kabul ettiğini savunabilirler. Yenilgisi kabul edilen programın yandaşı olan bir bilim insanı, birkaç yıl içerisinde, saf dışı kalmış olan ‘can alıcı’ deneyin programı içerisinde kalıp, bilimsel bir açıklama sunarsa, ‘can alıcı’ deney, program içerisinde mağlup olmaktan çıkıp galip hale dönüşür.¹⁸⁹

Bu görüşte bulunan Lakatos’a yöneltilen eleştirilerden biri de Feyerabend ve Kuhn’dan gelir. Onlar, Lakatos’un görüşünün rakip araştırma programlarından birinin tercih edilmesi noktasında bunu sağlayacak bir ölçüt vermediğini öne sürerler.¹⁹⁰

Lakatos, rasyonalitenin araştırmalarının ışığı altında ütopyik görünebildiğini söylese de o, bu fikrin epistemolojinin birçok özelliğini belirleyen bir ölçüt olduğunu savunur. Doğrulamacılar bilimsel kuramların kanıtlanabilirliğinin yayımlanmalarından bile önce olmasını istediler; mantıkçı pozitivistler ise kanıtın ispat edildiği durumda bir makinenin, bir kuramın onaylanma derecesini anında gösterebildiğini hayal ettiler; naif yanlışılamacılar kuramın saf dışı edilmesinin, en azından deneyin anlık hükmünün anlık sonucu olmasını umdular.¹⁹¹

Lakatos, Popper’in aksine, bir kuramın ivedi bir şekilde bırakılamayacağını savunur. Bir kuramın bir kenara atılmasında o kuramın tutarsızlığının yadsınması, tüm anlamıyla olumsuz, yıkıcı bir eleştirinin var olması geçerli bir sebep değildir. Bir programın eleştirisi bir süre değil uzun bir süreç içerisinde gerçekleşir. Aynı zamanda yeni oluşan programların naif bir biçimde ele alınması gerekir. Yozlaşan bir araştırma programı sürpriz kimi başarılarından dolayı yeniden canlanabilir.¹⁹²

¹⁸⁸ Lakatos, *age*, 124-126.

¹⁸⁹ Lakatos, *age*, 146-147.

¹⁹⁰ Güzel, *age*, 21.

¹⁹¹ Lakatos, *age*, 148.

¹⁹² Güzel, *age*, 21-22.

2.4. KUHN'CU ARAŞTIRMA PROGRAMINA KARŞI POPPERCI ARAŞTIRMA PROGRAMI

Lakatos savunmasını üstlendiği Popperci görüşü, yanlış dışarıda bırakırken katı olması durumunda değerli görür. Fakat o, Popper'in ölçütünün bilimle sözde bilimi ayırma sorununun çözümü olarak görmez. Çünkü Popper'in ölçütü, bilim insanlarının bilimsel kuramlar arasında bir kuramı sadece, olgular bu kuramla çelişti, diye bırakmadıkları gerçeğini görmezden gelir. Lakatos'a göre bilim, kuramı yalnızca deneme-yanılma ile ispat etmek değil, bir dizi varsayımla çürütmektir. Belki, *Tüm kuğular beyazdır* önermesi siyah bir kuğunun bulunmasıyla yanlışlanabilir. Ama böyle önemsiz bir deneme-yanılma örneği bilim diye görülemez. Lakatos, araştırma programlarından oluşan "olgun bilim" ile sadece yamama bir deneme yanılma modelinden oluşan "olgunlaşmamış bilim" arasında yeni bir sınır koyma ölçütüne dikkat çekiyor. Örneğin Newtoncu fizik, yalnızca dört kestirimin (mekaniğe ilişkin üç yasayla çekim yasası) kümesi değildir. Lakatos, kıymetli bilim insanlarının böyle alelacele bir ilerlemeden tatmin olmayacaklarını ve hatta bilimsel değil diye onu dışlayabileceklerini, yardımcı varsayımları sadece "biçimsel", "keyfi", "deneysel", "yarı-deneysel" ve "ad hoc"¹⁹³ olarak adlandıracaklarını savunur.¹⁹⁴

Lakatos, olgun bilimin, sadece yeni olguların değil, aynı zamanda yeni kuramların da tahmin edildiği araştırma programlarından oluştuğunu; yavaş ilerleyen deneme-yanılmanın aksine hüristik güce sahip olduğunu belirtir.¹⁹⁵

Lakatos'a göre, Kuhn hem doğrulamacılığın hem de yanlışlamacılığın başarısız kaldığını savunur. Einstein'ın Newton fiziğini yıkmasından etkilenen Kuhn'un, başlıca sorunu da "bilimsel devrim"dir. Gerçekte bilim dışı olan bu devrim arada görülen bir durumdur. Eleştiri olağan durumlarda yasaklanmıştır. Bunun anlamı Lakatos'a göre Kuhn'un irrasyonelliğe çekiliyor gibi olmasıdır.¹⁹⁶

Kuhn, bir kuramın yadsınarak bir kenara bırakılmasını isteyen 'çürütme' düşüncesini "naif yanlışlamacılık" olarak adlandırır. Lakatos'a göre Kuhn, Popper'in bilimsel araştırmanın gerçekliği içerisindeki farklı iki tutumdan biri olan "naif yanlışlamacılığı" (Lakatos' göre naif metodolojik yanlışlamacılık) yorumlayarak eleştirir. Lakatos bu eleştiriye yerinde bulur. Oysaki Kuhn "naif yanlışlamacılığı"

¹⁹³ Ad-hoc: Kendi başına test edilemeyen hipotezler. Charmers, age, 150.

¹⁹⁴ Lakatos, age, 149.

¹⁹⁵ Lakatos, age, 150.

¹⁹⁶ Güzel, age, 22.

içermeyen diğer tutumu, yani ‘rasyoneliteyi’ yorumlamaz. Lakatos bunu, Popperci güçlü tutum olarak kabul eder. Popper, bilimsel gelişmeyi rasyonel ya da en azından rasyonel olarak yeniden kurulabilir diye görür. Bu gelişme, bilimsel araştırmanın mantığı kapsamındadır. Kuhn ise bilimsel gelişmeyi –bir ‘düşünsel çerçeveden’ diğerine- aklın kurallarının etkili olmadığı gizemli bir değişim olarak görür. Kuhn’un dinsel değişim olarak tanımladığı bilimsel değişim, Lakatos’a göre din değiştirme olarak görülemez; ona göre “bilimsel devrimler” rasyonel bir ilerleme olarak açıklanmalıdır. Kuhn rakip kuramlardan hangisinin seçileceğine dair söylediklerinin irrasyonellik diye anlaşılmasına karşı çıkar. Bir kuramın diğerine tercih edilmesi için genellikle ikna yönteminin kullanılması, bir kuramın diğerine tercih edilmesinin birçok sağlam gerekçesi olmadığını öne sürülmesini gerektirmez.¹⁹⁷

Bu konudaki gerekçeleri yadsımayan Kuhn, bu gerekçelerin kuramlardan birinin tercih edilme kurallarından çok, tercihlerin gerçekleştirilmesinde kullanıldıklarını savunur. Bilim insanlarının düşüncelerinin farklı olması, bir kuramın basitliği, etki alanı, verimliliği, inceliği gibi noktalar, kuramların tercih edilmesinde önemli roller oynamaktadır. Oysaki bütün bu varsayımlar durumu daha açık kılmaz.¹⁹⁸

Sonuç olarak Lakatos, kuram veya teorinin daha iyi olmasını veya daha çok tercih edilmesini bu kuram veya teorilerin daha fazla şeyi açıklamasına bağlar. Bu durum, kuramlar arasında var olan ilişkide bir süreklilik oluşturur. Birbirleriyle rakip olan kuramlar buna rağmen birbirlerini kapsarlar. Lakatos, bu birikimci bilgi anlayışı ile Kuhn’un “paradigma”sını eleştirir; Kuhn’un bilimde süreklilik ile ilgilenmekte kullandığı kavramsal sosyo-psikolojik çerçeveyi kendisi normatif olarak kabul eder. Lakatos, bilimde devamlılığa “Popperci gözlüklerle” baktığını ve bu durumda Kuhn’un “paradigmalar” gördüğü yerde, kendisinin aynı zamanda rasyonel “araştırma programları” gördüğünü söyler.¹⁹⁹

Lakatos, bilimin rasyonellik tartışmalarına bulduğu çözümü bilim tarih yazımının ve bilim felsefesinin birbirinden öğrenebileceğini metodolojilerin eleştirel bir karşılaştırmasını yaparak sağlamıştır. Lakatos, bilim felsefecisi, tarihçiye kurallardan oluşan dizgisel bazı metodolojiler sunarken, tarihçi bu metodolojiler bağlamında “içsel tarihi” yeniden oluşturur ve bunun sonucunda nesnel bilginin gelişimine rasyonel bir açıklama getirir; rekabet eden iki metodoloji (normatif olarak yorumlanmış) tarihsel

¹⁹⁷ Güzel, *age*, 23.

¹⁹⁸ Lakatos, *age*, 152-153.

¹⁹⁹ Lakatos, *age*, 216.

süreç içerisinde açıklanabilir; tarihin rasyonel olarak yeniden inşası deneysel (sosyo-psikolojik) “dışsal tarih”le tamamlanmalıdır görüşlerini savunmaktadır.²⁰⁰

Entelektüel olarak adlandırılan içsel tarih ile sosyal olarak adlandırılan dışsal tarihler arasındaki ince sınır her metodoloji için farklıdır. Birlikte kullanılan bu iki tarih tarihyazımı kuramı, tarihçinin hangi problemleri seçeceğini çoğunlukla belirler. Ancak dışsal tarihin en önemli problemlerinin bir bölümü yalnızca takip edilen metodoloji üzerinden açıklanabilir; bu tanımlamaya uygun olarak içsel tarih birincildir, dışsal tarih ise ikincildir. Sonuç olarak içsel tarihin özerkliği düşünüldüğünde, dışsal tarihin bilimin anlaşılmasıyla bir ilgisinin olmadığı anlaşılır.²⁰¹

Lakatos’a göre bilimsel rasyonalite kuramı, ilerlemeci bir tarihyazımsal araştırma programı oluşturursa gelişir, bilim rasyoneldir, ama bilimin rasyonalitesi metodolojinin hiçbir genel kuralı altında değerlendirilemez.

Lakatos, “Bilimsel rasyonalite kuramında ilerlemenin işaretlerinin yeni tarihsel olguların keşfi, büyüyen değer yargılarıyla dolu tarihin rasyonel olarak yeniden-inşasıdır.” der.²⁰²

Lakatos, bilimsel bilginin rasyonelliğine nesnel olmayan bir ölçüt getirse bile bilimde gözlemin nesnel olarak yapılmasının gerekliliğini vurgulayarak ampirist bilgiyi önemser.

Bilim felsefesinde mantıkçı pozitivistlerin bilimsellik sorununa getirdiği çözümlere yönelik eleştirilerde bulunan Lakatos, bu yönüyle bilim felsefesinde yeni bir dönem ortaya çıkarmıştır.

²⁰⁰ Lakatos, *age*, 170.

²⁰¹ Lakatos, *age* 170-171.

²⁰² Lakatos, *age*, 216.

SONUÇ

Imre Lakatos çağdaş bilim felsefesi literatüründe bilimsel ilerlemenin rasyonel olarak açıklanabileceğini savunan bir düşündürdür. Lakatos'a göre bilim felsefesini özümsemek için bilim tarihini iyi bilmek gereklidir; bilim tarihindeki olguları iyi betimleyebilmek için de bilim felsefesinin bilimin ne olduğuna ilişkin analizi; yani bilimi bilimolmayan diğer çalışmalardan ayırımı ortaya koyduğu felsefi analizi gereklidir. Kant'ın iyi bilinen bir sözünü, bilim felsefesi ile bilim tarihi arasındaki ilişkiye uygulayan Lakatos bu ilişkiyi şu şekilde dile getirmiştir: “Bilim tarihi olmaksızın bilim felsefesi boş, bilim felsefesi olmaksızın bilim tarihi kördür”. Lakatos'un bilim felsefesi içindeki yerini belirtmek için, çağdaş bilim felsefesinde ileri sürülen kimi bilimsellik ve rasyonellik ölçütleri ile bilim ve metod tasarımlarını incelemek önemlidir.

Bilimsellik ve rasyonellik ölçütleri, 19. yüzyılın sonlarından başlayarak 20. yüzyılda da devam eden doğa bilimlerinin büyük ilerlemeler kaydetmesi ile birlikte epistemolojinin temel sorunu olmuş ve bilim felsefesinde bilim ile bilim olmayanın veya bilim ile sahtebilimin ayırt edilmesi sorunu olarak tarihte yerini almıştır. “Sınır koyma sorunu (problem of demarcation)” adı verilen bu sorun, bilim ile sahtebilimin arasına bir ölçüt koyma çalışmalarında bulunan Popper'la başlamıştır.

20. yüzyılda bu soruna Viyana Çevresi (mantıkçı pozitivistler) bir çözüm bulmaya çalışmış ve çeşitli ilkeler öne sürmüşlerdir: *anlamlılık ölçütü* ve *doğrulama ilkesi*. Mantıkçı pozitivistler, *anlamlılık ölçütünü*, deneysel olarak doğrulanması olanaksız olan her önerme, aynı zamanda anlamsızdır ve saçmadır ve her türlü metafizik görüş anlamsızdır, olarak açıklarken; *doğrulama ilkesini*, teori veya hipotezlerin olgusal veya deneysel olana terk edilmesi olarak açıklarlar. Bu ilkeye göre deneylerle doğrulanabilen her önerme bilimseldir.

Mantıkçı pozitivistlerin sunduğu bilimsellik kriterine karşı çıkan Popper, Lakatos'un da ifadesiyle “oldukça iyi bir ölçüt” sunar: *yanlışlanabilirlik ilkesi*. Bu ilke, yanlışlanan önermelerin bilimsel olduğunun değil, muhtemelen gözlemler veya sınamalar sonucunda oluşan hangi durumlarda söz konusu önermenin yanlış kabul edileceğinin belirlenmesi için uğraşır. Popper bu ilkeyi bir anlamlılık ölçütü olarak değil; gerçek bilimsel kuramları sözde bilimsel kuramlardan ayırt eden bir ayırma ilkesi olarak görüyordu. Popper, mantıkçı pozitivistlerin ölçütü olan, astroloji gibi bilimsel

olmayan önermeleri bilimsel olarak gösterirken kimi bilimsel kuramları bilim dışında bırakan ölçütü eleştirir. Lakatos'a göre bu düşüncesinde Popper haklıydı. Popper, "Herhangi bir kuramın bilimsel olması, onu oluşturan tutarlı önermelerin deneysel ve olgusal olarak sınanabilir olması ile sağlanır." görüşünü savunuyordu. Bu ölçüte göre astrolojinin önermeleri hiçbir bilimsellik içermez.

Kuhn, bilim anlayışını ve pozitivist bilime yönelik eleştirilerini, *Bilimsel Devrimlerin Yapısı* eserinde iddia ettiği gibi; bilimin birikerek çoğalan ve düz ilerleyen bir bilgiler toplamı değil, paradigma değişimlerine denk gelen bilimsel devrimlerin sonucu olduğunu ve bu değişimlerin deneysel yanlışılamayla açıklanamayacağını savunmuş, kuramsal yapıların daha çok din değiştirme gibi büyük irrasyonel değişimler olduğunu ileri sürmüştür. Kuhn'un önerdiği bilimsellik ölçütü, paradigmalardır ve olağan bilim bu paradigmalarda bulmaca çözme etkinliğidir. Kuhn'a göre bütün paradigma değişimleri irrasyonel olan kavramsal devrimlerdir ve Popperci yanlışılama mantığı, bir paradigmanın reddedilmesi durumunda uygulanamaz; yani, deneysel kanıt, bir kuramı yanlışılamak için yeterli değildir. Gözlemlerimiz her zaman kuram yüklüdür, dolayısıyla bir kuramı yanlışılayacak bir deneyi uygulamak, bu kuram içinde kaldığı sürece söz konusu değildir. Kuhn'un ortaya atmış olduğu *eşölçülemezlik* kavramı, bu durumu en iyi şekilde açıklar. Kuhn'un bu düşüncesini eleştiren Lakatos, onun farkında olmadan "dini fanatiklerin" görüşünü haklı çıkardığını ileri sürer ve bilimsel devrimleri Kuhn'un yaptığı gibi irrasyonel din değiştirmeler olarak değil, rasyonel ilerlemeler olarak sunar.

Popper'dan sonra mantıkçı pozitivistlerin bilim anlayışının etkisini yitirmesinde etkili olanlardan biri de Feyerabend'dir. O, sadece bunlara karşı çıkmakla kalmaz, aynı zamanda eseri olan *Yönteme Hayır*'ı "dost ve yandaş anarşist" olarak adlandırdığı Imre Lakatos'a ithaf eder. Feyerabend bir yandan Popperci deneysel yanlışılanabilirlik ölçütüne karşı çıkarken diğer yandan Kuhn'cu normal bilim anlayışını bilimsel tutuculukla eş değer görür. Feyerabend'e göre bilim ile sahtebilim arasında bir ölçüt bulma sorununun kendisi, sahte bir sorundur ve o, bu ayrımı belirleyecek nesnel ve rasyonel bir ölçüt olmadığını söyleyerek modern rasyonel anlayışı eleştirir. Feyerabend, "değişmez yöntem", "değişmez bir rasyonalite" gibi düşüncelerin savunulamayacağını söyler ve bilimde ilerlemeyi engellemeyen tek ilke olarak *Ne olsa uyar* ilkesini açıklar. Ona göre bu ilke, aslında rasyonalistin içinde bulunduğu durumun "alaycı" bir özetidir.

Bu ilke boş, yararsız, saçmadır. Bilimsel rasyoneliteyi dışladığını söyleyerek ona karşı çıkanlara Feyerabend'in cevabı da hazır: *Ne olsa uyarırsa bilimsel rasyonelite de uyar.*

Lakatos, Feyerabend'i irrasyonalist ve anarşist olarak görür. Kuhn gibi Feyerabend de kuramların hiçbir nesnel temelde saf dışı edilemeyeceğini düşünür. Lakatos, bilim tarihinin rasyonel olarak yeniden inşa edilmesini oldukça önemli bulur. Feyerabend'e göre bilimsel rasyoneliteyi ortaya koyacak epistemolojik bir kuram olmadığı gibi bilimsel rasyonelite diye bir şey de yoktur. Ama bilim tarihinde Kuhn ve Feyerabend'in irrasyonel değişimler gördükleri yerde Lakatos bilim tarihçisinin aslında rasyonel bir değişim olduğunu gösterebileceğini savunur. Bundan dolayıdır ki bilim tarihinin rasyonel olarak yeniden inşa edilmesi önemlidir.

Feyerabend'in eleştirilerine rağmen, Lakatos, bilim ile sahtebilim arasına bir sınır koymanın bilim felsefecileri için önemli bir mesele olduğunu söyler. Ona göre bu sorunun çözülmesi, bilim felsefesinin içinde olduğu rasyonellik tartışmaları açısından oldukça önemlidir. Ayrıca Lakatos bilim tarihinin ne Popper'ı ne de Kuhn'u desteklediğini savunur; ona göre hem Poppercı can alıcı deneyler hem de Kuhncu devrimler birer mitten ibarettir.

Lakatos'un kendinden öncekilerden farkı, kuramların bilimsellik açısından değerlendirilmesinde göz önünde tutulması gereken noktanın tek bir kuramın değil, kuramlar dizisinin değerlendirilmesi gerektiğine ilişkin düşüncesidir. Bu kuram dizilerinin her biri birbirlerine güçlü ve sürekli bir şekilde bağlanarak araştırma programlarını oluştururlar. Lakatos'a göre bu süreklilik bilim tarihinde önemli bir rol oynayarak sorunu ortaya koyar.

Değerlendirilmesi gereken, bir kuram değil bir araştırma programıdır. Bu araştırma programları metodolojik kurallardan meydana gelir. Bu kuralların bazıları kaçınılması gereken araştırma yollarını (olumlu hōristik) ve bazıları da takip edilmesi gereken yollarını (olumsuz hōristik) gösterir. Araştırma programları, yeni olguları öngörme güçlerine veya fazladan deneysel içeriğin bir kısmının da deneylerle desteklenip desteklenmemesine bağlı olarak ilerletici ve yozlaştırıcı araştırma programları olarak iki kısımda ele alınabilirler. Eğer bir araştırma programı yeni olgular tahmin etmek yerine önceden var olan olgulara yetişmek için onların arkasından koşuyorsa yozlaştırıcı bir programdır.

Lakatos'a göre, bir araştırma programının hōristik gücünün tamamı bitene kadar sürekliliğinin sağlanması gerekir ve o, yozlaşma noktasına gelinildiğinden emin olana

kadar ortaya rakip bir programın atılmamasının çok daha iyi olacağını söyler. “Tekçi kuramsalci” olan Kuhn’u kabul etmeyen Lakatos, “çoğulcu kuramsalci” olan Popper ve Feyerabend’e katılır.

Lakatos, bize bilim felsefesinde yeni bir ölçüt sunmaktadır. Bu ölçüt, bilim tarihine ilişkin yapılan değerlendirmelerin hangi zeminde yapılması gerektiğine, bu değerlendirmeler sırasında nelerin göz önünde tutulması gerektiğine ilişkin açıklama yapan bir ölçüttür; aynı zamanda bilimin ilerlemesinin rasyonel temelini ortaya koyacak olan bu ölçüt, bilimsel rasyonalite sorununa da bir çözüm sunmaktadır. Bilim tarihi kimilerin iddia ettiği gibi irrasyonel değildir; tersine, bilim tarihinin yepyeni bir okumayla rasyonel olarak yeniden inşa edilmesi olanaklıdır ve bu çalışma yapılmalıdır da.

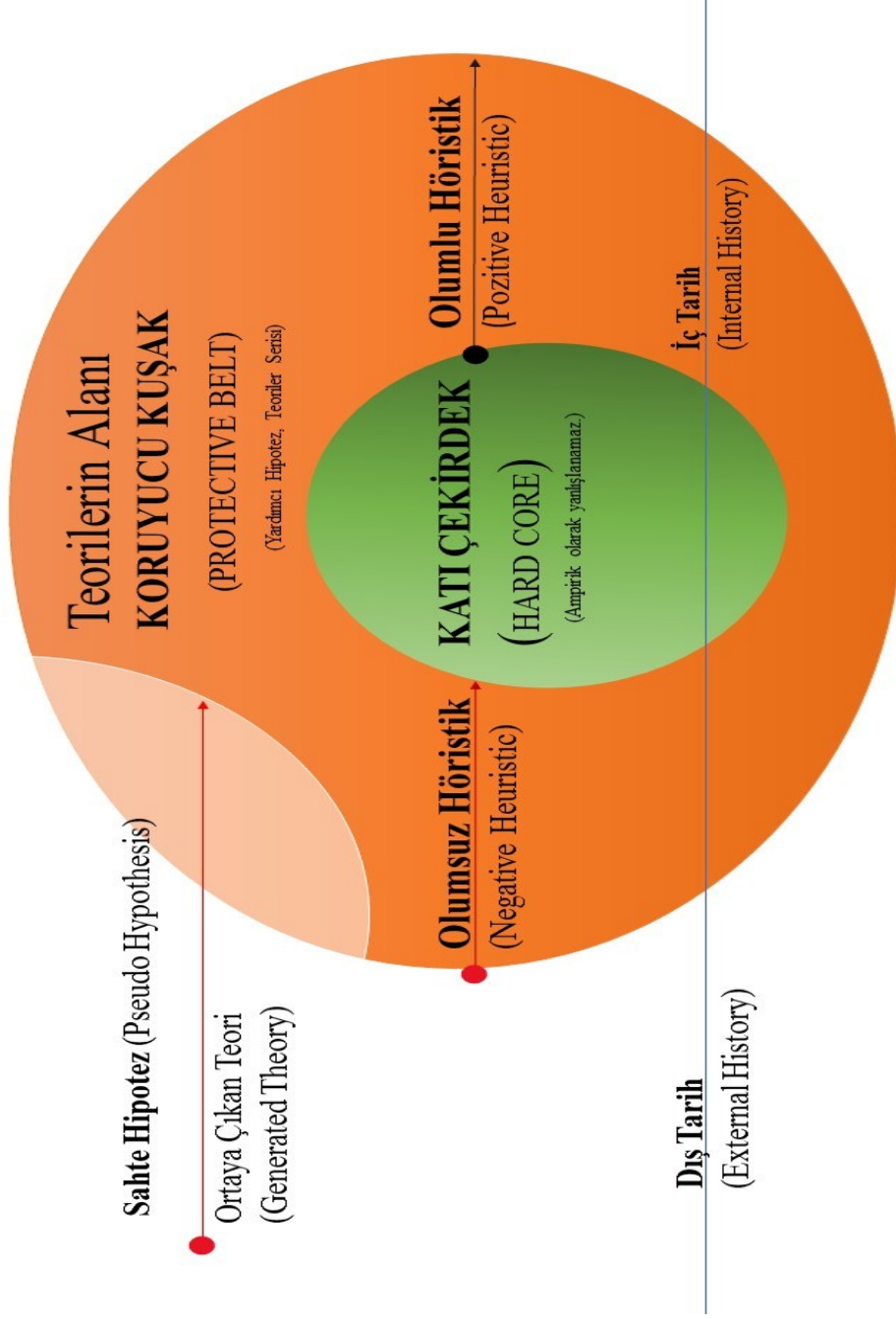
Bilimde ortaya konulan kuramların bilimsel olup olmadığı, bilimsel ilerlemelerin rasyonel olup olmadığı konusunda ortaya çıkan anlaşmazlık sadece bilim insanları arasında değil; aynı zamanda bilimsellik veya rasyonellik ölçütlerinin neler olacağı konusunda ortaya çıkan bu sorun, bilimin değil felsefenin de bir sorunu olmuştur. Lakatos bu sorunun farkına varmış ve bu çıkmazı aşmak için yeni ve geliştirilmiş bir çözüm önermiştir.

Sonuç olarak, Lakatos, bilimsel ilerlemenin araştırma programlarıyla olacağını söyleyerek nesnelliği ve rasyonaliteyi ilerletici araştırma programları açısından tanımlar ve o, modern bilim anlayışının bilimsellik kriterlerine karşı çıkmış çağdaş bilim felsefecisidir. Bir araştırma programının hem ampirik hem de teorik gelişme göstermesi ona göre bilimin ilerlemesidir. Lakatos, bilimin rasyonel bir şekilde ilerlediğini vurgulamaya çalışmıştır. Bir kuramın daha geçerli olması için, Lakatos’a göre bu kuramın kendinden önceki kuramlardan daha fazla şey açıklıyor olabilmesi gereklidir.

KAYNAKÇA

- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları, 2003.
- Atmaca, Tekin. “Lakatos’un Bilim Felsefesinde Rasyonellik” *III. Türkiye Lisansüstü Çalışmalar Kongresi Bildiriler Kitabı-II*, Editörler: Nuriye Kayar, Ümit Güneş, Sakarya: Sakarya Üniversitesi Basımevi Müdürlüğü, (2014): 171-182.
- Ayhan, Emine. “Pozitivist Mantık Anlayışı ve Viyana Çevresi’ne Yöneltilen Eleştiriler”. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, 2005.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Say Yayınları, 2011.
- Chalmers, Alan. *Bilim Dedikleri*, çev. Hüsametdin Arslan. Ankara: Vadi Yayınları, 1997.
- Çilingir, Lokman. Aslan Oktay. Cobanoğlu Elif. Demirbaş Murat ve Sağlam Yılmaz. *Bilimin Doğası ve Öğretimi*, edt. Murat Demirbaş. İstanbul: Pegem Akademi Yayıncılık, 2013.
- Cottingham, John. *Akılcılık*. çev. Bülent Gözkan. İstanbul: Doruk Yayıncılık, 2003.
- Çüçen, Kadir. *Bilim Felsefesine Giriş*. Ankara: Sentez Yayıncılık, 2013.
- Demir, Ömer. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Sentez Yayıncılık, 2012.
- Dündar, Aysun. “Karl Popper’in Bilim Anlayışı”. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, 2007.
- Ekinci, Emre. “Paul Karl Feyerabend’in Bilim Anlayışı: Bilgi Kuramsal Anarşizm”, https://www.academia.edu/11290885/paul_karl_feyerabend'in_bilim_anlayisi_bilgi_kuramsal_anarşizm, (Erişim tarihi: 17.04.2018)
- Erdoğan, İrfan. *Pozitivist Metodoloji ve Ötesi*. Ankara: Erk Yayınları, 2012.
- Erkan, Yusuf Kenan. “Mantıkçı Pozitivizmde Metafizik Önergeler ve Eleştirisi”. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi, 2004.
- Feyerabend, Paul K. *Yönteme Hayır*. çev. Ahmet İnam. İstanbul: Ara Yayıncılık, 1991.
- Gürdal, Gökhan. “Bilimsel Gelişme Teorileri Açısından I. Lakatos ve L. Laudan’ın Düşüncelerinin Karşılaştırılması”. *Kaygı*, sy.27 (2016): 30-41.
- Güzel, Cemal. *Bilim Felsefesi*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2010.
- Güzel, Cemal. “K.Popper, I.Lakatos ve P.Feyerabende’de Bilim Kavramı ve Rasyonaliteler Sorunu”. Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1994.
- Güzel, Cemal. *Çoğulculuğun Kuramcısı: Lakatos*. Ankara: Bilim ve Sanat, 1999.
- Güzel, Cemal. *Sağduyu Filozofu: Popper*. Ankara: Bilim ve Sanat, 1998.

- Karahöyük, Mustafa. “Thomas Samuel Kuhn’un Bilim Anlayışı”, https://www.acedemia.edu/10264262/Thomas_Samuel_Kuhn_Bilim_Anlayışı, (Erişim 02.04.2018)
- Kılıç, Yavuz. “Nesnellik Kavramı”. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, 1997.
- Kuhn, S. Thomas. *Bilimsel Devrimlerin Yapısı*. çev. Nilüfer Kuyaş. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.
- Lakatos, Imre. *Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi*. çev. Duygu Uygun. İstanbul: Alfa Yayıncılık, 2014.
- Lakatos, Imre. “Yanlışlama ve Bilimsel Araştırma Programlarının Metodolojisi”, *Bilginin Gelişimi ve Bilginin Gelişimiyle İlgili Teorilerin Eleştirisi*, edt. Imre Lakatos and Alan Musgrave, çev. Hüsamettin Arslan, 111-242. İstanbul: Paradigma, 1992.
- Lakatos, Imre. “Science and Pseudoscience” <http://www.inf.fu-berlin.de/lehre/pmo/eng/Lakatos-Science.pdf> (Erişim Tarihi: 28.02.2019)
- Lecourt, Dominique. *Bilim Felsefesi*. Ankara: Dost Kitapevi Yayınları, 2006.
- Magee, Bryan. *Karl Popper’in Bilim Felsefesi ve Siyaset Kuramı*. çev. Mete Tunçay. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1990.
- Özlem, Doğan. *Bilim Felsefesi Ders Notları*. İstanbul: İnkılâp Yayınevi, 2003.
- Özsoy, Seda. “Popper ve Kuhn Arasında: Imre Lakatos ve Bilimsel Metodoloji İçin Yeni Bir Öneri”, *Kaygı*, (2018): 210-223.
- Popper, R.Karl. *Bilimsel Araştırmanın Mantığı*. çev. İlknur Aka-İbrahim Turan. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2012.
- Salgar, Ercan. “Pozitivist Felsefede Doğrulama Kavramının Yeri”. Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, 2011.
- Timuçin, Avşar. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Bulut Yayınları, 2004.
- Ural, Şafak. *Pozitivist Felsefe*. İstanbul: Remzi Kitapevi, 1986.
- Uslu Ferit, “Bilimselliğin Kriteri ve Sınırları Problemi –Bilim, Bilim Olmayan ve Sahte Bilim-”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10, sy. 19 (2011): 5-35
- Üner, Aslı. “Kavramsal Açından Nesnellik”, *Mavi Atlas Gümüşhane Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 2, (2014): 54-61.
- “Scientific Objectivity”. <https://plato.stanford.edu/entries/scientific-objectivity/> (Erişim tarihi: 11.03.2018)

Kaynak: <https://youtu.be/eW2anQ6XNxx>

